

Dienst voor Speciale Hulpverlening van het Nederlandse Rode Kruis.

Weinig organisaties zijn zo bekend als het Rode Kruis. Het symbool ervan wordt overal zonder verdere uitleg begrepen. Nog afgezien van nationale vlaggen en regionale en lokale belangen, gerespecteerd of niet, wil de organisatie met haar zusterorganisaties wereldwijd de wegwijzer zijn naar hulp en een vrijplaats bieden voor mensen in nood.

Het Nederlandse Rode Kruis is op 19 juli 1867 opgericht door Koning Willem III, die op die dag een Koninklijk Besluit tot oprichting van de nieuwe instelling ondertekende. Het eerste artikel van de oprichtingsakte luidde dat er een Nederlandse Vereniging zou komen, die in tijden van oorlog hulp aan zieke en gewonde krijgslieden zou verlenen, ongeacht of Nederland in oorlog was of niet. Aan deze hulporganisatie waren en zijn veel bekende namen verbonden. Loes van Overeem-Ziegenhardt was een vrouw die zich haar hele leven voor haar medemens heeft inzet. Een opmerkelijke, zeer energieke vrouw met een enorm doorzettingsvermogen en een onverzettelijk karakter. Om haar imponerende uitstraling kon niemand heen; ze bereikte praktisch altijd wat haar voor ogen stond. Loes van Overeem week nooit. Met de haar typerende eigenschappen, die niet altijd als gemakkelijk werden ervaren, wist ze situaties naar haar hand te zetten en al dan niet in samenwerking met anderen het lot van velen te verlichten.

Dit artikel is er - gezien de vele turbulente en complexe ontwikkelingen in en rond de oorlogsperiode - slechts een op hoofdlijnen.

Loes van Overeem-Ziegenhardt

Loes Ziegenhardt is geboren op 7 november 1907. Haar ouders, Hendrikus Petrus Ziegenhardt en Luciana Adriana Maria Josepha Verbruggen, gaven hun eerstgeborene de namen Lucia Henrietta Maria Agnes. Met haar vier broers en zussen groeide ze op in de Grobbendonckstraat te 's-Hertogenbosch. Na de lagere school heeft ze naar alle waarschijnlijkheid onderwijs op de rooms-katholieke MULO - de Aloysiuschool in de Sint Josefstraat 18 in 's Hertogenbosch - gevolgd.¹ Op 12 mei 1930 trouwde ze in Roosendaal met de theateradministrateur Franciscus M.V.A. Rouppe van der Voort, een zoon uit een vooraanstaande Brabantse fabrikantenfamilie. Het jonge echtpaar betrok een woning boven de bioscoop waaraan Frans Rouppe van der Voort was verbonden, het Luxor Theater in de Hoge Steenstraat 15 te 's-Hertogenbosch. Bekend is dat Loes Rouppe van der Voort op 26 juli 1937 leringhelpster werd van de afdeling 's-Hertogenbosch van het Nederlandse Rode Kruis, op 26 juli 1939 promoveerde ze tot helpster bij deze afdeling.

Het Groot Ziekengasthuis aan de Tolbrugstraat in Den Bosch, dat onder de naam Groot Gasthuis al in 1274 is vermeld, nam bij voorkeur katholieke specialisten aan. Omdat er destijds naar verhouding echter maar weinig katholieke jongeren studeerden, leverde dat nogal eens problemen op. Daarom trok het college in 1935 de protestantse chirurg J.F. Nuboer aan. De latere hoogleraar gaf in het Bossche ziekenhuis ook les aan verpleegkundigen en werd per 1939 voorzitter van de Bossche afdeling van het NRK. Het is goed mogelijk dat hij, gezien de dreigende ontwikkelingen eind jaren '30 en de daarmee samenhangende stijging van het aantal cursisten, Rode Kruishelpsters heeft helpen opleiden.

Door de mobilisatie van de directeur van het ziekenhuis moest hij optreden als waarnemend directeur. Hij heeft dit als «uiterst moeilijk» ervaren in een ziekenhuis waarin de verpleging werd verzorgd door Duitse nonnen en dat in de eerste dagen van de oorlog in zijn geheel werd gevorderd door de bezetter.² In het kader van de algehele mobilisatie werden er in 1939 rond de garnizoensstad Breda veel militairen gelegerd. Net als het Bossche Groot Ziekengasthuis kreeg ook het St. Ignatiusziekenhuis aan de Wilhelminasingel in Breda hierdoor veel extra patiënten; vanaf augustus '39 lagen er gemiddeld tussen de zestig en negentig militaire patiënten. Al op de eerste oorlogsdag in mei 1940 meldde Loes Rouppe van der Voort zich aan als Rode Kruishelpster bij het St. Ignatiusziekenhuis. Daar kende ze al sinds 1938 de familie van generaal b.d. Prins. Mevrouw M.I.F. Prins-Waller was voorzitter van de afdeling Breda van het Nederlandse Rode Kruis; haar echtgenoot luitenant-generaal b.d. C.A. Prins was secretaris van deze afdeling.

De Tweede Wereldoorlog

Op 1 september 1939 rukten de Duitse legers Polen binnen. Dat was het begin van de Tweede Wereldoorlog. Nadat het Poolse leger onder de voet was gelopen en het zwaar gebombardeerde Warschau werd belegerd, was het pleit beslecht. Op 3 september verklaarden Groot-Brittannië en Frankrijk Duitsland de oorlog.

Generaal I.H. Reijnders, op dat moment nog opperbevelhebber van de Nederlandse land- en zeemacht, geloofde niet in een Duitse aanval op het Westen, zelfs niet nadat hij – na eerdere waarschuwingen door majoor Sas – ook nog eens was ingelicht over de achtergronden van de noodlanding van een verdwaalde Duitse Messerschmitt-108 op 10 januari 1940 bij het Belgische dorpje Maasmechelen, waardoor het Duitse

¹ De Alosiuschool (een burgerschool) werd opgericht in 1865. Later werd er een MULO-afdeling aan verbonden. In 1912 betrokken de MULO een eigen gebouw in de St. Jozefstraat. Nog later gevolgd door verhuizingen, naamsveranderingen van de school en tenslotte een fusie met de miesjesschool. In het archief van de Fraters CMM is niets aanwezig over leerlingen op die school. Eind 1911 vond te Den Bosch een centralisatie plaats van allerlei school besturen en werd het Centraal Schoolbureau opgericht. Tot vele jaren na de Tweede Wereldoorlog was er in dit bisdom nog geen sprake van gemengde scholen. Parochies en dorpen hadden aparte jongens- en meisjesscholen. Van Mulo-scholen voor meisjes in die tijd (± 1920) is het archief van de Fraters niets bekend. Op een papiertje vond frater Jan Heerkens de volgende vermelding: Middelbare Handelsavondschoon St. Raphaël, met extra (uitzonderlijk) toevoeging: voor 'heren en dames'. Mogelijk was Loes Ziegenhardt een van de leerlingen op deze avondschoon. In de kronieken over 1918 van het fraterhuis te Den Bosch staat: Wegens enorme groei van de Alosiuschool is besloten de Handelsklassen een apart hoofd te geven. Op 24 april 1918 werd bij Notariële akte de St. Raphaël Stichting opgericht ter bevordering van het RK Handelonderwijs in Den Bosch. In het vervolg van de kroniek wordt dan melding gemaakt van: De Dag-handels (MULO) Alysus én de Avondhandelskursus (later genoemd: Middelbare Handelsavondschoon St. Raphaël). (Bron: Brief Archief Fraters CMM, Frater Jan Heerkens 2-22 augustus 2006); Zie verder brief Stadsarchief den Bosch 24-07-2006, mw J. Raben

² Nuboer, J.F., Wat verschijne, wat verdwijne, 't hangt niet aan een los geval. Afscheidsrede 26 mei 1970 (betreft afscheid als hoogleraar); Schermers, J.P. *Professor dr. J.F. Nuboer, een tijds- en karakterbeeld*. Antwerpen / Eindhoven 1999 (thesis Stichting Benelux universitair centrum)

aanvalsplan Fall Gelb bekend werd.³ Een poging van de twee inzittenden om het vliegtuig met daarin geheime papieren in brand te steken mislukte, waarna ze door Belgische grenswachters werden gearresteerd en overgebracht naar Mechelen. Daar bleken de half verkoolede documenten een Duits plan te zijn om luchtlandingstroepen te droppen in België, ten westen van de Maas. Ook was er sprake van een grootscheepse aanval op Frankrijk en plannen voor de bezetting van Nederland. Toen Reijnders daarover op 12 januari werd ingelicht door de Belgische militaire attaché in Den Haag, kolonel Diepenriexck, haalde hij in eerste instantie zijn schouders op en sprak de historische woorden: "Dank u, maar ik geloof het niet. Het is steeds weer die zenuwoorlog. En ik zal morgen doen alsof er niets gebeurd is."

De gevolgen van de noodlanding noodzaakten de Duitsers een op 17 januari 1940 geplande grote aanval op het Westen uit te stellen. Op 13 januari werd zowel ons leger, als dat van België in paraatheid gebracht. Op 6 februari 1940 werd Reijnders opgevolgd door generaal H.G. Winkelman. De Nederlandse legerleiding herzag de al bestaande verdedigingsplannen. De provincies Zeeland, Noord-Brabant en Limburg waren van groot strategisch belang, omdat bij een aanval uit het Oosten daar contact met de bondgenoten moest worden gelegd. Bij een Duitse inval uit oostelijke richting verwachtte het opperbevel hier vooral een doormars van vijandelijke troepen naar België en Noord-Frankrijk, wellicht ook naar Zeeland. Ter verdediging van dit deel van Nederland was er maandenlang aan de Peel-Raamstelling gewerkt. Een andere verdedigingsstelling was de Dyle-linie, die liep van Antwerpen in zuidelijke richting tot aan de Maas boven Dinant.

Wat de Franse militaire strategie betreft, hadden Frankrijk en Engeland na de *Anschluss* van Oostenrijk bij Duitsland op 29 april 1938 al besloten om militair te gaan samenwerken. Dat hield in dat Engeland de oorlogvoering op zee en de Fransen de landoperaties voor hun rekening zouden nemen. Omdat de Franse generaal Gamelin vreesde dat Nederland de strijd spoedig zou moeten staken, kwam hij op 20 maart 1940 met een aanvulling op het Dyle-plan, de zgn. *manoeuvre Breda*. Het complex aan stellingen van Frankrijk via België tot in Nederland moest de Duitse opmars blokkeren en de Antwerpse haven beschermen. Breda lag aan het einde van deze linie.

Op 23 maart 1940, ruim een maand voor de overval op ons land, deponeerde generaal Winkelman bij de gezantschappen in Brussel, Parijs en Londen door hem opgestelde memoranda. Hierin stipuleerde hij dat Frankrijk zijn legerkorps van vier divisies in gereedheid moest houden om die zodra dat nodig zou zijn over zee naar de Vesting Holland over te brengen. In zijn memo aan Engeland vroeg Winkelman aan de Britse regering om direct één divisie naar Zeeland te zenden, en naar de Vesting Holland een grote hoeveelheid luchtdoelgeschut, eskaders jachtvliegtuigen en twee eskaders verkenner. Van België werd blijkbaar geen hulp verwacht.

Op 9 april begon het Duitse leger met de operatie *Weserübung*, waarbij Denemarken en Noorwegen onder de voet werden gelopen. Op 9 mei 1940 gaf Hitler bevel om het Westen aan te vallen. Majoor G.J. Sas, eerder door generaal Reijnders nog een 'paniekzaaier' genoemd, bracht op die dag omstreeks 09.00 uur de Nederlandse regering in Den Haag op de hoogte van de te verwachten Duitse aanval.

Het Rode Kruis bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog

In de jaren dertig hadden de legerleiding en het hoofdbestuur van het Rode Kruis al plannen uitgewerkt voor de opvang van gewonde militairen, in geval Nederland bij een oorlog betrokken zou worden. In theorie moest deze opvang vijftig tot honderd kilometer achter het front plaats vinden. De ziekenhuizen die daarbij een rol zouden spelen, lagen op basis van de verwachtingen met name in het Westen.

Voor de grensprovincie Brabant was de Peel-Raamstelling de eerste verdedigingslinie bij een aanval vanuit het Oosten. Wanneer dat nodig zou zijn, moesten speciale treinen gewonden vanuit Oost-Brabant naar Rotterdam en Delft brengen. Als het vervoer door beschadiging van de Moerdijkbruggen gestremd zou zijn, moesten de gewonden in Breda en Tilburg worden opgevangen.

Het instituut van Rode Kruishelpsters had gedurende de jaren 1938-1939 landelijk een ongekende groei doorgemaakt; dat gold ook voor de afdeling Breda. In september 1939 telde die 650 leden, de verpleegcolonne beschikte over 34 helpers en 9 leerlingen. Er waren voorbereidingen getroffen om de huishoudschool aan de Boeimeersingel in te richten als noodhospitaal. Alles leek afdoende geregeld.

Op 10 mei werd nog een transportcolonne opgeroepen om het noodziekenhuis te helpen inrichten, maar de Duitse opmars verliep zo snel dat van de geplande opvang weinig terecht kwam. Door het ongunstige verloop van de strijd vertrokken zowel Koningin Wilhelmina, als de Koninklijke voorzitter van het Rode Kruis, Prinses Juliana, en Prins Bernhard met hun twee dochters, de Prinsessen Beatrix en Irene, op 12 mei 1940 naar Londen. Voor haar vertrek had Prinses Juliana de leiding van het Nederlandse Rode Kruis toevertrouwd aan de eerste ondervoorzitter Mr. W.J. baron van Lynden. Zij had hem daartoe alle volmachten gegeven om naar eer en geweten te handelen. Voorts was hem uitdrukkelijk opgedragen om erover te waken dat de Rode Kruis-tradities hoog gehouden en de gewonden verzorgd zouden worden, onverschillig of zij tot het eigen leger dan wel tot het vijandelijke leger behoorden. Op 21 mei werd na overleg met de hoofdcommissaris van het Ziekenhuiswezen het noodziekenhuis opgeheven. Het was niet nodig geweest.

Het Franse leger in het Zuiden van Nederland

Toen het er op aankwam, rukten niet de in het memorandum aangevraagde vier Franse divisies op naar de Nederlandse grenzen, maar het Zevende Leger van de Franse generaal Henri Giraud. Op 10 mei ging de Eerste Legergroep van de Franse generaal Gaston Hervé Bilotte, waartoe het Zevende Leger behoorde, vanaf de Frans-Belgische grens aan het Kanaal met een voor die tijd grote snelheid in noordoostelijke richting op weg richting Zeeland en Noord-Brabant, een logistiek complexe onderneming. Het ging om in het totaal zes divisies, aangevuld met een zevende, de 68e Infanteriedivisie. Tot deze legergroep behoorde ook de 1e *Division Légère Mécanique*. Deze gemechaniseerde divisie ging met twee afzonderlijke verkenningsgroepen vooruit naar Zeeland en Noord-Brabant. De Westelijke verkenningsgroep van kolonel De Beauchesne overschreed de Frans-Belgische grens op 10 mei tegen het einde van de ochtend en kwam, eenmaal in België en Nederland, kort na de middag aan in Breskens, Terneuzen en Perkpolder. De eerder door de 6^e Grenscompagnie opgeworpen wegversperringen stagneerden de opmars echter. De tweede Oostelijke verkenningsgroep van luitenant-kolonel Lestoquoi passeerde rond 22.00 uur de grens bij Zundert. Vandaar rukte Lestoquoi met zijn manschappen over smalle landweggetjes verder op naar Breda, waar hij zich wilde verenigen met kolonel L.J. Schmidt, de bevelhebber van de Peeldivisie en territoriaal commandant van Noord-Brabant. Nadat luitenant-kolonel Lestoquoi met zijn soldaten op 11 mei de gemeentegrens van Breda was gepasseerd, vervoegde hij zich op het gemeentehuis voor overleg.

³ Indertijd was majoor van de generale staf G.J. Sas militair attaché in Berlijn. Hij was sinds 1930 bevriend met een Duitse beroepsofficier, kolonel Hans Oster. Kolonel Oster, een uitgesproken anti-nazi en evenals zijn chef, admiraal Wilhelm Canaris, een officier uit het oude keizerlijke leger, stond in 1939 aan het hoofd van de *Zentralabteilung* van de *Abwehr*. De *Abwehr* maakte deel uit van het *Oberkommando der Wehrmacht* en was derhalve zeer goed geïnformeerd over de Duitse aanvalsplannen. Kolonel Hans Oster heeft vanaf oktober 1939 majoor Sas doorlopend op de hoogte gehouden van Hitlers voornemen om het Westen te overvallen. Hoewel Hitler sindsdien enige malen een reeds vastgestelde aanvalsdatum voor zich uitschoof, betekende dit geenszins dat hij daarvan afzag. Maar het gevolg was wel dat majoor Sas, die zelf voor honderd procent in zijn bron geloofde, door de regering in Den Haag niet meer geloofd werd.

De militaire situatie in en rond Breda

Omstreeks 12.30 uur was aan het gemeentebestuur vanuit Etten gemeld dat er 20.000 Fransen in opmars waren om stelling te nemen achter het riviertje de Mark. Dat was een alarmerend bericht, want als het waar was, kwam Breda in de vuurlinie te liggen. Na de komst van de Fransen werd het gemeentebestuur van Breda geconfronteerd met de vraag welke maatregelen er in dat geval dan moesten worden getroffen. Men had de Marklinie - als onderdeel van de *manoeuvre* Breda - tot het uiterste willen verdedigen, in de verwachting daar dan vijf tot acht dagen stand te kunnen houden. Voor de Fransen was dat echter geen optie; zij waren van mening dat de Bredase bevolking beter geëvacueerd kon worden.⁴ Na aan de burgemeester van Breda, B.W.Th. Van Slobbe - een oud-beroepsmilitair en voormalig gouverneur van Curaçao - duidelijk te hebben gemaakt dat Breda in de vuurlinie zou komen te liggen, raadden de Fransen hem aan om Breda te evacueren. Omdat de commandant van de Peeldivisie, kolonel Schmidt op de eerste oorlogsdag krijgsgevangen was gemaakt en nog vermist werd, kon men hem niet om raad vragen. Vandaar dat Van Slobbe op basis van de ingewonnen informatie en het Franse advies zelf een besluit moest nemen. Hij wilde geen risico nemen en besloot tot evacuatie. Hoewel de burgemeester tijdens de raadsvergadering van 30 juli 1940 een overzicht rond de besluitvorming had gegeven en gemeenteraadslid Spoelder hem en de heren Meeüs, Asselberg, Van der Schrieck, dr. Struycken, de hoofden van dienst en bedrijven en anderen, namens de gemeenteraad dank en erkentelijkheid betuigden, heeft deze gang van zaken toch tot allerlei geruchten geleid. Ook moet men zich ervan bewust zijn dat antwoorden van nu op vragen van toen vertekend worden door onze huidige kennis van zaken. Achteraf bleek namelijk dat een evacuatie niet nodig was geweest en dat er onnodig veel slachtoffers zijn gevallen. Dat leidde er toe dat de reputatie van gemeentebestuur en met name de burgemeester beschadigd werden. De burgemeester, die nooit heeft ontkend na het advies van de Fransen een evacuatiebevel te hebben gegeven, baseerde zijn besluit echter op gegronde redenen en nam besluiten binnen de grenzen van zijn bevoegdheden, en wel omdat de bevolking van Breda direct gevaar liep.

Toch kon zich geen mens op dat moment een voorstelling maken van de reusachtige oorlogsmachine die bijvoorbeeld in Roermond al in actie was gekomen. Toen Duitse verkenningsvliegtuigen de Franse soldaten in Breda en omgeving hadden ontdekt, gaven zij dat direct door aan hun hoofdkwartier. Vlak daarna viel dicht bij het St. Ignatiusziekenhuis de eerste bom. In tegenstelling tot de Franse troepen, die zich in het hun vreemde, vlakke en verre land taai en moedig teweest stelden, heerste bij de Nederlandse troepen in Noord-Brabant vanaf de avond van de 11^e mei een complete chaos. Het merendeel van de manschappen trok zich op 11 en 12 mei terug uit hun stellingen en vertrok met achterlating van nagenoeg alle artillerie en al het verbindingsmateriaal, zonder voorraden of keukenwagens mee te nemen. Lopend, op de fiets of in gevorderde auto's ging men zonder enige medische hulp zo snel mogelijk richting Westen, doorlopend belaagd door o.a. Duitse bombardementen en beschietingen. Maar hoeveel weerstand de Fransen ook boden, ook zij moesten zich uit hun stellingen rond de Marklinie terugtrekken. Het gebrek aan communicatie en samenwerking tussen de Nederlandse, Belgische en Franse strijdkrachten heeft de Duitsers in staat gesteld zo snel succes te boeken.

De evacuatie van Breda

Aan de hand van het eerder door de burgemeester Van Slobbe opgestelde schema werd op zaterdag 11 mei de evacuatie voorbereid. Besloten werd de winkels op pinksterzondag 12 mei open te houden. Na een laatste overleg en het definitieve besluit werd op deze dag de uittocht van tussen de veertig- en vijftigduizend inwoners op gang gebracht. Daartoe werden twee uitvalswegen aangewezen, en wel de rechtstreekse weg naar Antwerpen via Zundert, en de weg ten Oosten daarvan, via het Belgische Hoogstraten. Zonder aan eigendom of anderszins aan materiële goederen te denken - zo deelden winkeliers hun waren zelfs gratis uit - zetten de stoeten zich bepakt en beladen vanuit de oorspronkelijk cirkelvormige stadskern en daarbuiten in beweging. Boven de stad waren veel vliegtuigen te zien.

Alle patiënten in Breda waren naar het St. Ignatiusziekenhuis overgebracht. De eerste oorlogsgewonden werden op de eerste oorlogsdag binnengebracht, dat waren mensen die door een luchtaanval op de Teteringsdijk gewond waren geraakt. Maar ook lagen er slachtoffers van gevechten bij Etten, bij Moerdijk en bij Zevenbergschen Hoek. Op 11 mei viel er zoals al vermeld een bom in de buurt van het ziekenhuis, waardoor een aantal ruiten sneuvelde. 's Avonds probeerde een aantal mensen zonder onderdak in de kelderruimte van het ziekenhuis een veilig onderkomen te vinden. Gelukkig kon een deel van hen door Nederlandse officieren naar een van de openbare schuilplaatsen elders in de stad worden overgebracht.

Na op 12 mei om 15.00 uur vanuit Breda te zijn vertrokken, bevonden zich dezelfde avond al rond de vijftigduizend mensen in Hoogstraten en omgeving, en bijna twintigduizend in de buurt van Zundert. Naar later bleek, had de groep in Zundert-Achtmaal aanvankelijk op verdere orders voor het voortzetten van de mars gewacht, maar had waargenomen dat de Duitse troepen daar al waren doorgedrongen; men vermoedde daarom dat Breda reeds in de handen der Duitsers was. De Bredase wethouder dr. Struycken begaf zich daarop weer naar de stad. Toen hij niet terugkeerde, vertrokken ook de stadscommissaris voor de ontruiming, de heer Meeüs en mr. van der Schrieck naar Breda. Toen ze na aankomst in Breda contact kregen met Duitse toepen besloot de leider van de Zundertse groep, wethouder mr. E.L.H.M. van Mierlo, om niet verder te trekken; zijn groep was binnen enkele dagen weer thuis. In Breda werd toen een voorlopig stadsbestuur gevormd, bestaande uit de heren Meeüs, Van Mierlo, Van der Schrieck en Struycken. Bij afwezigheid van de burgemeester trad aanvankelijk de heer Meeüs op als loco-burgemeester, spoedig opgevolgd door mr. Van Mierlo.

De groep in Hoogstraten stond onder leiding van vluchtelingencommissaris C.J. Asselberg, tevens hoofd van de economische dienst van de burgerwacht. De nicht van mr. E.L.H.M. van Mierlo, Rode Kruismedewerkster Hetty van Mierlo, was bij deze groep ingedeeld.⁵ Men besloot verder te gaan en liet Breda op weg naar België steeds verder achter zich. Niemand wist waar de tocht zou eindigen. Zonder dat de naar het Zuiden

⁴ Het bestaan van het Markfront werd later bevestigd door de Sectie Krijgsgeschiedenis van het Ministerie van Oorlog. Duidelijk moet zijn dat er wettelijk geen enkele buitenlandse troepenmacht, al dan niet aanwezig op Nederlands grondgebied, gemachtigd was schriftelijk en/of mondeling bevelen uit te vaardigen voor Nederlandse functionarissen of overheidsdienaren. Daarnaast had Nederland zich voor de inval strikt neutraal opgesteld en waren er daardoor nooit wettelijke afspraken gemaakt, noch verdragen gesloten op grond waarvan Franse troepen officiële bevelen mochten uitvaardigen. In geen enkel document wordt melding gemaakt van een schriftelijk bevel tot evacuatie van de Franse legerleiding, om de eenvoudige reden dat zo'n order in wettelijke zin nooit kan zijn gegeven. Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, Prof. L. de Jong, deel III

⁵ Henriëtte Victorine (16-10-1918 / 27-04-1947) was geen directe medewerkster van Loes, maar heeft onder de vlag van het Rode Kruis veel werk verzet. Henriëtte - verpleegster in het St. Ignatius - deed een Rode Kruisband om haar arm en haalde alle apotheken in Breda over hun medicijnen in het St. Ignatius in depot te geven. Daarna werd ze aan het werk gezet door het inderhaast opgezette "vluchtelingen comité" en werd vervolgens ingedeeld als verpleegkundig helpster bij de groep Meeüs, die België introk. Wat er op duidt, dat niet alle verpleegsters in het ziekenhuis achterbleven. (Bron: P.R.M. van Mierlo)

vluchtende burgers dat wisten was het oorlogsgeweld in Breda al afgelopen. Er is uiteindelijk geen slag geleverd, alleen het stationemplacement en enkele nabijgelegen woningen werden vernield.

Niet alleen Nederlandse burgers kwamen in België terecht, ook over de zuidgrens gevluchte Hollandse militairen. Al of niet met kader, alleen of met anderen, bewapend of niet, maar hoe dan ook enorm vermoeid en vaak terneergeslagen. De herinneringen aan de Duitsers en hoe die in de Eerste Wereldoorlog in hun land hadden huisgehouden, deed zo'n anderhalf miljoen Belgen na de capitulatie op 28 mei op de vlucht slaan. In die chaos werd het land ook nog eens overspoeld door Nederlandse vluchtelingen en militairen uit Noord-Brabant en Zeeland.

In deze chaotische situatie werkte Loes Rouppe van der Voort samen met enkele anderen in de vrijwel verlaten stad Breda, midden tussen een terugtrekkend Frans leger en de oprukkende Duitse krijgsmacht. Zijzelf, hospitaalsoldaat Dirk Anthonie van der Maarel en haar rechterhand, de particulier verpleegster Anna Eugenia Maria van Mierlo, namen het initiatief om gewonde en zieke soldaten uit de omgeving van Breda naar het St. Ignatiusziekenhuis over te brengen.⁶ De beide helpsters begroeven gesneuvelde soldaten en door bominslagen getroffen vrouwen en kinderen. Als hulpverleners maakten ze gebruik van twee vrachtauto's die Loes Rouppe van der Voort van een Nederlandse officier aangeboden kreeg. Die wilde ervan af, om zelf uit de Peel weg te kunnen trekken. Vervolgens werden tochten ondernomen die steeds verder zuidwaarts gingen, tot vlak achter de Duitse linies, om burgers naar Nederland terug te brengen.

De herinneringen van hospitaalsoldaat Dirk Anthonie van der Maarel, verteld aan zijn zoon

In mei 1940 verzorgde Dirk van der Maarel gedurende drie chaotische etmalen veel gewonden van verschillende nationaliteiten en vervoerde hen naar het St. Ignatius-ziekenhuis te Breda. Meer dan twee tot drie uurtjes slaap zat er niet in. De doden, ondermeer van een elders ontploft munitieschip, begroef hij in de tuin van het ziekenhuis en aan de rand van een Bredase Singel. Een hoge Duitse officier gaf hem toestemming om gewonden door de linies heen te vervoeren. Als doorlaatbewijs zette de bewuste generaal zijn handtekening op de Rode Kruisamband van Dirk. Hierna werd de ambulance overal doorgelaten. De betreffende ziekenauto, met aan de voorzijde twee Rode Kruisvlaggen, was een bestelauto voorzien van een huif van donker zeil. In de auto waren aan beide zijden boven elkaar twee "bedden-brancards" opgehangen. Dirk droeg in die periode een zwart leren verbandtas met zich mee, waarop het Rode Kruisembleem was te zien.

Toen het bombardement op Rotterdam op 14 mei 1940 in Breda bekend werd, zagen Van der Maarel en Rouppe van der Voort kans om na twee dagen met een ambulance naar de smeulende stad af te reizen. Nadat Dirk zijn vrouw en twee zoontjes terug had gevonden, bracht hij zijn gezin in de ziekenauto naar het St. Ignatius. Loes Rouppe van der Voort vergezelde de rit, waarbij de hoogzwangere echtgenote van Dirk op een brancard lag. In het ziekenhuis aangekomen werd het gezin opgevangen en door een religieuze naar een klein kamertje gebracht. De gangen lagen vol met gewonde Nederlandse, Duitse en Franse soldaten, willekeurig door elkaar. Een ervan sprak Dirk z'n zoontje in het Frans aan. De weë lucht van geronnen bloed en openliggende wonden verspreidde zich in alle ruimtes. Chirurg H.R. Karthaus opereerde dag en nacht onder een lamp, die door het noodaggregaat van het ziekenhuis van stroom werd voorzien. Toen het apparaat was uitgeput, werden de laatste operaties zelfs bij kaarslicht uitgevoerd. Tussen de gevechtspauzes door werden de doden haastig op een brancard naar buiten gedragen en voorlopig in de schaduw van de kapel begraven. Overdag mocht de familie niet in het hospitaal blijven, het gezin wandelde veel in een nabij gelegen park. Op een dag nam Dirk zijn zoontje mee, toen hij de in burger geklede Luitenant-generaal b.d. C.A. Prins naar een ander adres in Breda bracht. Na een week keerde het gezin weer terug naar Rotterdam. Hun huis was gelukkig niet beschadigd en in de zwaar getroffen stad ging het leven door. In september beviel mevrouw Van der Maarel van een gezonde dochter.⁷

Hulp van het Rode Kruis

Al in mei 1940 had dr. W.A. Offerhaus, toen nog bij het Rode Kruis als hoofdcommissaris van het Ziekenhuiswezen, in het kader van een inspectie-reis de afdeling Breda bezocht. Bij die gelegenheid had hij Loes Rouppe van der Voort voor het eerst ontmoet. Vanaf 28 mei werd er met hulp van de reserveofficier van gezondheid 2^e klasse, internist i.o. Arnold D. A. van Overeem en de Rode Kruishelpster/ transportcolonniste Rouppe van der Voort een gezamenlijke hulpactie op touw gezet door de voorzitter van de Afdeling Breda van het Rode Kruis, mevrouw M.I.F. Prins-Waller, de echtgenote van generaal Prins. Zoals al gezegd, hadden de hulpverleners met toestemming van de Duitsers de beschikking gekregen over twee geleende Nederlandse militaire vrachtauto's. Met deze als ambulance ingerichte auto's gingen zij op 1 juni eerst op weg naar St. Niklaas (Belgisch Oost-Vlaanderen), waar tachtig inwoners van Breda tijdens een bombardement op een school waren omgekomen. Vervolgens ging men naar Zeeland om militaire patiënten vanuit Zeeuwse ziekenhuizen naar Breda over te brengen. Daarna trok het drietal naar verschillende plaatsen in België, zoals Oostende, Brugge, Ieper en Calais. Dit met instructies van de directeur van de Gemeentelijke Geneeskundige- en Gezondheidsdienst te Breda, de arts J.A.A. Hermans, om zich daar bevindende burgers op te zoeken en terug te brengen. Tot en met 22 juni zijn op die manier 64 personen naar Breda vervoerd. Vanuit Brugge zijn door dr. Van Overeem en Loes Rouppe van der Voort gewonde Nederlandse militairen naar Nederland overgebracht, met officiële toestemming van de Geneeskundige Dienst der Landmacht, Generaal-majoor N.A.A. van de Roemer, medeondertekend door de *Generalarzt und leitender Sanitätsoffizier beim W.B. Niederlanden* Dr. Wagner. Op 27 juni schreef de hoofdcommissaris van het Ziekenhuiswezen, de heer dr. H.K. Offerhaus, namens het dagelijks bestuur een dankbrief aan de secretaris van de afdeling Breda van het NRK. Daarin complimenteerde Offerhaus de afdeling voor de getoonde inzet.

Een tweede initiatief in deze richting was afkomstig van de heer J.M.F. Meeüs. Hij richtte in samenwerking met de Nederlandse en Duitse autoriteiten een commissie op onder de naam *Nederlandse Missie tot Repatriëring van de Nederlandse Vluchtelingen in Frankrijk*, kortweg de commissie Meeüs. Dit comité werkte samen met de Franse hulporganisatie, de *Association de Secours aux Réfugiés Néerlandais*. Omdat de wens ontstond om de reëvacuatie beter te coördineren werd op 21 augustus in Breda een bespreking gehouden die werd geleid door burgemeester van

⁶ Anna Eugenia Maria van Mierlo werd geboren in Breda op 28-8-1906 en overleed in Breda op 19-4-1998. Anna was tot 19 juni 1940 particulier verpleegster en werd per 19 juni 1940 benoemd tot verplegende van het Rode Kruis ingeval van oorlogsgevaar of nationale rampen, overmacht voorbehouden, bij het Nederlandse Rode Kruis. (Aldus benoeming nr. 795) Mw. A.C.M. van Mierlo kreeg een oorkonde (nr. 1752) waarmee het Rode Kruis haar bijzondere erkentelijkheid betuigt voor haar inzet in het jaar 1945. De familie Van Mierlo kende de familie Rouppe van der Voort indertijd heel goed. Het is volgens de heer P.R.M. van Mierlo goed mogelijk dat Loes indertijd Anne om haar hulp heeft verzocht. (Bron: P.R.M. van Mierlo)

⁷ Bron: Dick van der Maarel jr.

Breda, in aanwezigheid van de Eerste-Ondervoorzitter van het hoofdbestuur van het NRK, Mr. W.J. baron van Lyden en dr. H.K. Offerhaus.⁸ Aan mevrouw Prins-Waller werd daarbij gevraagd om haar werk te staken. Het Nederlandse Rode Kruis werd gemachtigd om onder auspiciën van en in samenwerking met de commissie Meeüs onder leiding van Meeüs zelf, gewonde en zieke Nederlanders uit het bezette en onbezette deel van Frankrijk en zo mogelijk ook uit Zwitserland terug te brengen naar Nederland. Dokter Bob van Overeem werd met de medische leiding van de transporten belast. Op voorpraak van dr. W.A. Offerhaus werd ook Loes Rouppe van der Voort bij deze campagne betrokken. Met volmachten van Meeüs waren dr. Van Overeem en Loes Rouppe van der Voort inmiddels al vooruit gegaan naar Frankrijk, om daar een indruk te krijgen van het aantal te vervoeren patiënten. Op uitdrukkelijk verzoek van de *Association de Secours* en van *Hauptsturmführer* Damm trok Dr. van Overeem door naar het onbezette gebied om daar aanwezige mensen te keuren en te selecteren. Loes Rouppe van der Voort ging terug naar Den Haag om de eerste ambulance te halen. Een tweetal reiswagens van de West-Friesche Autocar Onderneming te Hoorn, de TACO, werd ingericht voor het vervoer van zieken. Op 28 augustus vertrok de ambulance voor een eerste reis naar het Zuiden van Frankrijk. In totaal zouden tussen augustus en begin december 1940 vier NRK-ambulances de tocht naar Frankrijk maken.

Loes Rouppe van der Voort had het team zo goed aangestuurd dat dr. Offerhaus later zou verklaren dat hij groot respect had voor haar doorzettingsvermogen en de voortvarende wijze waarop zij te werk was gegaan.

Herinneringen van Loes van Overeem-Ziegenhardt, toen nog Rouppe van der Voort-Ziegenhardt

"Midden in die oorlogsdagen brachten wij in een krakkemikkig ambulanceautootje, over smalle hobbelige Belgische wegen, negen zwaargewonde mensen mee naar Nederland. Ondanks hun zware letsels waren ze toch in een opgetogen stemming. Gelukkig heb ik allebei m'n handen nog, zei een van hen. Z'n been was in der haast in een Belgisch noodhospitaal geamputeerd. Anderen spraken zichzelf moed in met de hoopgevende gedachte, dat zij hun benen nog hadden, zonder toen nog te beseffen hoe verschrikkelijk het verlies van handen was. Het leek alsof ze ergens in zichzelf een laatste restje fysieke en psychische reserve aanboorden. Daar teerden zij op en daar vergat ik al mijn zwakheid bij. Zes weken zijn we niet uit de kleren geweest en onze zorg om al deze stakkers werd steeds groter. Er zijn periodes in een mensleven, waar in deze geen seconde verloren mag laten gaan, om achterom te zien. Improviseren is dan het enige dat telt. En dat parool zou voorlopig blijven gelden. Het behoorde tot onze taak om mensen met de Nederlandse nationaliteit op te sporen en naar hun land terug te voeren. We vonden onze landgenoten in lazaretten en in het open veld, in kampen en in gevangnissen. Tot diep in Frankrijk zijn we naar ze op zoek gegaan en om alles mogelijk te maken moesten we de meest vreemdsoortige transporten mogelijk maken. Ik herinner mij hartroerende scènes van mensen, die zonder enige drijfveer, doch uitsluitend uit heimwee naar hun vaderland, ons gesmeekt hebben, om hen mee terug te nemen. En hoe ging dat dan wel? Men had te maken met autoriteiten in Vichy en met de Duitsers. Men moest enige malen grenzen passeren, zelfs demarcatiegrenzen, die door de oorlog waren ontstaan, maar die nog strenger bewaakt werden dan de geografische grenzen, die er altijd geweest waren. Men kwam dus vaak voor onwillige Duitsers te staan. Ik herinner mij een transport met 79 Joden, die met alle geweld naar Nederland terug wilden, niet wetend, net als wij, wat hun daar nog te wachten stond. Maar goed, wij namen ze mee, met alle risico's van dien en wij hielden lange, lange betogen tegen Duitsers aan de grens, die de lading terecht niet vertrouwden. Ik herinner mij zo goed dat ene transport, omdat ik dit midden in de nacht deed, opdat de Duitsers dan minder op gezichten zouden letten! Bovendien kreeg ik hier hulp in de vorm van een vreselijk onweer. Ik herinner mij zo goed hun snauwende vragen: „Haben Sie Polen, Juden oder Tsjechen?“ „Dat weet ik niet, wij als Rode Kruis zijn neutraal en vragen niet naar nationaliteit“. En hoe wij er dan wel doorkwamen? Door aanhouden, door lange redeneringen, door ons op het humane werk van het Rode Kruis, op onze doodgewone plicht te beroepen. Op die manier kwamen wij dan na eindeloos heen en weer praten verder. Zo waren die eerste maanden. Ergens is dit werk vastgelopen, omdat er een brief onderschept werd voor iemand in een concentratiekamp in het onbezette Frankrijk. De gevolgen hiervan leken toen onoverkomelijk en ik was al blij, dat het mij mijn hoofd niet gekost heeft, wat op een gegeven moment maar een heel klein beetje heeft geschied.

Een van de redenen dat de campagne vervolgens werd stopgezet was wellicht het feit dat - hoewel dit uitdrukkelijk was verboden - er desondanks toch enkele Nederlandse Joden zijn gerepatriëerd. In een naoorlogse verklaring vermeldde dr. Van Overeem: "Mijn vrouw werd in 1940 aan de demarcatielijn in Frankrijk door een *Kriegsgericht* aanvankelijk ter dood veroordeeld voor het overbrengen van Joden, zij is later door de SD nog drie keer gearresteerd". De Duitse overheid verzocht dokter Van Overeem er dringend op toe te zien dat met de terugkerende ambulances geen Joden zouden worden meegevoerd en dat alle personen, wier naam of uiterlijk de Israëlitische afkomst deed vermoeden geweigerd zouden worden.

Het huwelijk van Loes Ziegenhardt en Bob van Overeem

De samenwerking leidde tot een verhouding tussen de zachtmoedige, integere en beminlijke internist Bob van Overeem en de vrouw die in veel opzichten zijn tegenpool was, de temperamentvolle en daadkrachtige Loes Rouppe van der Voort, die zelf het liefst Luca werd genoemd. Haar kinderloze en toch al wankele huwelijk werd op 14 maart 1941 ontbonden. Ze hertrouwde op 12 maart 1942 met de protestantse Bob van Overeem. De scheiding werd door anderen als schande ervaren. Een groot deel van haar vrienden verbande haar uit hun kring, omdat ze naar hun mening als katholieke vrouw na haar "echtbreuk" "in zonde leefde". Loes van Overeem, die zelf zulke hoge morele waarden had, bleef zich mede daarom zondig voelen en heeft nooit meer de kerk in durven gaan. Haar verdriet om de verbanning is nooit overgegaan. "De ban", zei later een nicht van haar, "was het offer voor de liefde van oom Bob."

"In de tijd dat het huwelijk van Loes en Frans werd ontbonden was een echtscheiding, zeker voor rooms-katholieken een gevoelig onderwerp en eenvoudig ondenkbaar. Een scheiding werd destijds zowel binnen families als daarbuiten als een enorme schande ervaren. Over tere onderwerpen als deze werd indertijd eenvoudig niet gesproken. Er rustte een maatschappelijk taboe op. Pas later als je op de middelbare school zat of aan de universiteit studeerde konden onderwerpen als deze wel eens aan de orde komen. Verder gold, dat aan welke kant je van de beoordeling ook stond, men de rechter wijsvinger haaks op de lippen zette en zweeg. Binnen de grens van de eigen familie werd in latere jaren dat stilzwijgen

⁸ Dr. H.K. Offerhaus was sinds 1913 hoofdbestuurder van het NRK en sedert 1936 lid van het dagelijks bestuur als hoofdcommissaris van het ziekenhuiswezen. Verder was de Offerhaus ondervoorzitter van de bloedtransfusiedienst van het NRK. In 1942 werd de arts secretaris-generaal van het NRK. Toen mr. dr. F.W. Donker Curieus op eigen verzoek met ingang van 15 september 1940 eervol werd ontslagen, werd zijn plaats als secretaris-generaal ingenomen door kolonel H.H. Thoden van Velsen. Dr. H.K. Offerhaus volgde hem, met behoud van zijn functie als hoofdcommissaris van het ziekenhuiswezen, in die functie op per 17 april 1942. Dr. Offerhaus zou in november 1944 worden opgevolgd door de eerder afgezette directeur Winterhulp en door *Generalkommissaris* Dr. Wimmer benoemde C. Piek. Het Nederlandse Rode Kruis 1867-1967 Jhr. G.M. Verspeyk

stilaan doorbroken, maar spreken daarover was zeker tot aan ca.1960 taboe. Bij het op drift komen van het normbesef in de rooms-katholieke kerk tussen 1960 en 1975 wordt ook dit onderwerp "gemeen goed" en sprak men er vrijelijk over. Tegenwoordig, aldus de heer L.C.J.M. Rouppe van der Voort, is het gemeengoed en door er eerlijk over te praten neem je alle roddelpraatjes de wind uit de zeilen."

De hulp in gevangenissen

Een van de eerste hulpacties aan politieke gevangenen was gericht op mensen die inmiddels in de uit de 19^e eeuw daterende strafgevangenis in Scheveningen zaten. De bakstenen cellenbarakken in het gebouw daarnaast werden vanaf 1940 door de Duitsers gebruikt om daarin onder meer politieke gevangenen op te sluiten. Al spoedig kreeg dit deel van het gevangeniscomplex de bijnaam 'Oranjehotel'. De drijvende kracht achter de hulpcampagne was de radioloog dr. P.J. Ph. Dietz, voorzitter van de Haagse afdeling van het Nederlandse Rode Kruis. Na de ingebruikname van het cellencomplex bereikten hem en zijn medewerkers al spoedig berichten over de slechte behandeling van de gevangenen. Toen de directeur van het Oranjehotel na overleg hierover met zijn Duitse collega aan mr. W.J. baron van Lynden vertelde dat er wellicht pakketten voor gevangenen mochten worden afgegeven, werd dat doorgegeven aan dr. Dietz, die al in oktober contact zocht met de bevoegde Duitse autoriteiten. Dit overleg leidde er toe dat dr. Dietz in december 1940 kerstpakketten onder de arrestanten mocht verdelen. In Den Haag en omgeving werd gelijk een campagne gestart; door vrijwilligers van de Haagse afdeling werden kerstpakketten samengesteld en aan de poort afgeleverd. Dietz wist ook te bereiken dat er voor de gevangenen meer structurele voorzieningen kwamen, zoals een bibliotheek. Ook werd er opvang geregeld voor familie en vrienden van gevangenen die hen wilden bezoeken, een reiskostenvergoeding, een kantine en nog veel meer. De situatie in Scheveningen bleef lange tijd uitzonderlijk. Voor gevangenen in andere Duitse gevangenissen en kampen in Nederland waren de vooruitzichten op hulp van het Rode Kruis op dat moment bij lange na niet zo gunstig. Pas na april 1942, toen Loes van Overeem van de *Höhere SS-und Polizeiführer* dr. Wilhelm Harster toestemming kreeg om kampen en gevangenissen te bezoeken, kwam die hulp goed en gestructureerd op gang.

Mevrouw Anna Maria Le Cosquino de Bussy – van der Lelie

In Amsterdam wist mevrouw Anna Maria Le Cosquino de Bussy – van der Lelie in het begin al het nodige te bereiken in de gevangenissen aan de Weteringschans en aan de Amstelveenseweg.⁹ Zij had begin 1918 voor het Internationaal Rode Kruis gewerkt en meegeholpen aan het uitwisselen van zwaargewonden tussen Londen en Berlijn. De Duitsers, die haar '*Internationale Rote Kreuz-Schwester*' noemden, respecteerden haar zeer en beloonden haar met het *Verdienschkreuz* en een daarbij behorende oorkonde. Dat was natuurlijk lang vóór het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. Toen al in 1940 veel vrienden van haar waren opgepakt en opgesloten constateerde ze dat er voor de gevangenen maar weinig werd gedaan. Ze besloot ten bate van haar vrienden gebruik te maken van haar - terecht verdiende - onderscheiding. Daartoe schreef ze een brief naar het Internationale Rode Kruis met het verzoek haar vrienden in Amsterdamse gevangenissen te mogen bezoeken. Omdat het Internationale Rode Kruis helaas niets kon doen voor burgergevangenen in ons land - de Internationale organisatie onderhield alleen relaties met het Nederlandse Rode Kruis - werd haar verzoek om een officiële status als Rode Kruishulpster niet gehonoreerd. Op aanraden van de hulporganisatie ging mevrouw De Bussy vervolgens met haar *Verdienschkreuz* en de bijbehorende papieren naar dr. Wilhelm Harster en liet ze zich, ondernemend en gedreven als zij was, bij hem aankondigen als '*Internationale Rote Kreuz-Schwester*'. Vermoedelijk vanwege haar onderscheiding en de status waar ze ten onrechte aanspraak op maakte kreeg ze van Harster toestemming om in gevangenissen als de Weteringschans te Amsterdam bij de verhoren van zwangere vrouwen en kinderen onder de 16 jaar aanwezig te zijn. Ook bad zij samen met ter dood veroordeelden en bracht zij hun afscheidsbrieven aan familie en verwanten. Van giften die ze van relaties ontving stelde mevrouw De Bussy pakjes samen, waaruit de gevangenen meer konden putten dan enkel wat voedsel of een kleine lekkernij. Deze goede en dappere start zou in het voorjaar van 1943 worden afgebroken door het feit dat bekend werd dat ze zich haar status van *Internationale Rote Kreuz-Schwester* in haar enthousiasme om haar gevangenen genomen vrienden en landgenoten te kunnen helpen tegenover de Duitse bevelhebber op onjuiste gronden had aangemeten.

Vanuit de gevangenissen naar Kamp Amersfoort

In het najaar van 1941 waren er voor het eerst gevangenen vanuit het Oranjehotel naar Kamp Amersfoort getransporteerd. Dr. Dietz had dat al gauw in de gaten en gaf te kennen graag ook voor deze gevangenen te willen zorgen. Hoewel Amersfoort niet binnen zijn werkregio lag vond het bestuur hem gezien zijn eerdere succes daarvoor de aangewezen persoon. De bestuursvergadering van 26 september 1941 stelde zich hier volkomen achter, maar men drong wel aan op goed overleg met de Amersfoortse afdeling van het NRK. Twee weken later kon dr. Offerhaus - nog steeds in zijn functie als hoofdcommissaris van het Ziekenhuiswezen - het bestuur al laten weten dat er positief overleg met die afdeling had plaatsgevonden. Inhoudelijk was er zelfs al gesproken over de bezorging van pakjes, de verstrekking van kranten, het inrichten van een bibliotheek; zelfs de reiskosten voor bezoekers kwamen ter sprake. Offerhaus sprak de hoop uit dat er in Amersfoort in dezelfde geest kon worden gewerkt als in Den Haag en Scheveningen. Helaas werd daarbij over het hoofd gezien dat kampcommandant Walther Heinrich geen enkele medewerking wenste te verlenen. Hoe Dietz ook onderhandelde, het overleg liep op niets uit. Nadat Dietz op 14 november 1941 het hoofdbestuur hierover had ingelicht, duurde het nog geruime tijd voordat de verzorging van de gevangenen in Kamp Amersfoort weer op de agenda van het NRK stond.¹⁰

⁹ Toen mevrouw De Bussy huwde met een Brit, kreeg ze de Engelse nationaliteit aan (OPM.: Tot de zeventiger jaren verviel bij een vrouw de Nederlandse nationaliteit als ze met een buitenlander trouwde; en kreeg ze vanzelf diens nationaliteit.) en verhuisde ze naar Zuid-Afrika. In 1917 kwam ze terug in Nederland. Gedurende haar leven had ze vaak met Duitsers te maken gehad. Nadat in 1918 de Eerste Wereldoorlog was beëindigd, maakte mevrouw zich in Berlijn verdienstelijk als Rode-Kruiszuster. Hierdoor won ze het vertrouwen van de Duitsers. Behalve dat ze door hen internationale Rode Kruiszuster werd genoemd, ontving ze van Von Hindenburg voor haar werk ook het *Verdienschkreuz* en een daarbij behorende oorkonde. In 1937 kreeg ze het voor elkaar dat ze Joodse kinderen onder de zestien jaar naar Engeland mocht overbrengen. Pas in de Tweede Wereldoorlog kreeg mevrouw De Bussy een relatie met het Nederlandse Rode Kruis.

¹⁰ Toen eind januari 1942 Professor dr. J.G.G. Borst, hoogleraar in de interne geneeskunde aan de universiteit van Amsterdam en een van 85 zgn. 'Amsterdamse gijzelaars', in het kamp werd opgesloten, constateerde hij dat zich bij ongeveer 30 procent van de toen aanwezige gevangenen honger- en oedeem ontwikkeld had. Toen hij dit feit bij de kamparts, de Nederlandse NSB'er en lid van de Nederlandse SS dr. N. van Nieuwenhuizen aankloofte, was diens theorie dat de gevangenen vermagerden door zorg(!). Het lukte professor Borst om Van Nieuwenhuizen te bewegen er bij de toenmalige kampcommandant Walter Heinrich op aan te dringen de rantsoenen te verhogen. Er kwamen per dag 250 calorieën bij, te weinig, maar toch genoeg om het aantal oedeemgevallen aanmerkelijk te doen verminderen. Vermoedelijk heeft ook het bezoek van een Duitse militaire arts tot deze verhoging bijgedragen; op de inspectie door zo'n arts was bij het *Reichskommissariat* aangedrongen door het Nederlandse Rode Kruis. Tijdens de bewuste inspectie, die medio mei 1942 plaats vond, had de kamp-SS er overigens voor gezorgd dat de arts gevangenen die sporen vertoonden van ernstige mishandelingen, niet te zien kreeg. Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, Prof. L. de Jong, deel VIII

Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort

Na de bezetting van Nederland kreeg *Generalkommissar für das Sicherheitswesen* Hans Albin Rauter op voordracht van Himmler, sinds 1933 *Reichsführer* van de SS, zowel het gezag over de Nederlandse politie als over de hier gestationeerde eenheden van SS, *Sicherheitspolizei* en SD. De hoofdtak van de Sipo/SD was het bestrijden van de 'Deutscheindlichkeit'. Toen de illegaliteit in omvang toenam en de Duitse acties daartegen steeds gericht werden uitgevoerd, werden er zoveel personen gearresteerd dat de ruimte in de reguliere justitiële inrichtingen te beperkt bleek. Om alle gevangenen te kunnen opsluiten werd door de leiding van de *Sicherheitspolizei* en de SD besloten om in Nederland nieuwe gevangenenkampen in te richten. Het al bestaande barakkenkamp Schoorl was al als zodanig in gebruik. Voorjaar 1941 werd echter besloten om op een geschiktere plaats een ander gevangenenkamp in te richten. In mei 1941 viel de keuze op het voormalige mobilisatiekamp De Boskamp. Besloten werd om daarvan een concentratiekamp te maken. De opbouw daarvan duurde tot augustus 1941. Eenmaal gereed, arriveerde op maandag 18 augustus 1941 de eerste groep van 195 gevangenen uit Schoorl. Kamp Amersfoort kreeg de bestemming *Polizeiliches Durchgangslager* en werd aangeduid als *Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort*.

De uittocht uit Kamp Amersfoort naar Vught

Naarmate het verzet toenam, groeide het aantal politieke gevangenen. Toen ook het *Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort* overvol raakte, werd besloten om het kamp uit te breiden. In de zomer van 1942 was al begonnen met de bouw van het enige officiële concentratiekamp in Nederland: Kamp Vught, een modelkamp naar voorbeeld van de Duitse kampen. Rond de jaarwisseling van 1942-1943 begon de ontruiming van Kamp Amersfoort: 600 gevangenen werden naar Duitsland gedeporteerd en vanaf 13 januari werden in het eerste kwartaal van 1943 groepsgewijs ca. 2850 personen naar Kamp Vught overgebracht, dat overigens nog lang niet gereed was; licht en verwarming ontbraken, er was geen eten, er waren geen dekens en geen water. In de nacht van 17 op 18 januari bezweken de eerste gevangenen, binnen enkele maanden volgden ruim 200 anderen.

De eerste hulpverlening voor Kamp Vught door mevrouw Le Cosquino de Bussy – van der Lelie

Na de openstelling van Kamp Vught op 13 januari 1943 werd de plaatselijke bevolking geconfronteerd met afgebeulde en uitgemergelde gevangenen. Tijdens ieder transport van of naar het kamp in de Vughtse heide zagen de Vughtenaren hoe ze werden mishandeld. Ondanks hun toestand werden de gevangenen direct ingezet bij de afbouw van het kamp. Op die manier kregen ze wel contact met in en om het kamp werkzame arbeiders, die aan het werk bleven om te voorkomen dat ze naar Duitsland gezonden zouden worden. Door de verhalen van deze mensen en door de ervaringen van de in *Aussenkommandos* geplaatste gevangenen kwamen de gebeurtenissen en omstandigheden in het kamp naar buiten. Naar aanleiding van de alarmerende berichten deed de Vughtse huisarts F.J.M. Hillen pogingen om zich in het kamp zelf op de hoogte te stellen van de gezondheidstoestand van de gevangenen. Ook dr. Nuboer, die per november 1942 was benoemd tot hoogleraar in de heelkunde aan de Universiteit van Utrecht als opvolger van Professor Laméris, wie ontslag was verleend wegens het bereiken van de leeftijdsgrens¹¹, bezocht Kamp Vught, in gezelschap van Loes van Overeem.

Daarvan deed hij in februari schriftelijk verslag aan het hoofdbestuur van het NRK, dat op zijn beurt de Nederlandse overheid inlichtte. Na het rapport van Nuboer werd het kamp op uitnodiging van Rauter bezocht door de secretaris-generaal van Justitie J.J. Schrieke. Die informeerde op zijn beurt het college van secretarissen-generaal. Niettegenstaande het feit dat volgens Schrieke "de materiële verzorging, de huisvesting, het eten en de voedingstabellen in orde waren", waren volgens de notulen niet alle aanwezigen overtuigd. Uit de eerste hand waren er verhalen verteld over mishandelingen en ondervoeding. Ook bij de Duitsers waren dergelijke verhalen bekend. Dat werd nog eens bevestigd tijdens het Tweede OD-proces in Haaren. Toen de rechtbank de beklaagden zag en de hoofdverdachten liet ondervragen, bleek hoe slecht ze tijdens hun voorarrest in Kamp Amersfoort en Vught waren behandeld. De leden van de rechtbank konden nauwelijks geloven dat Harster en andere Duitse kopstukken van de omstandigheden in de twee kampen niet op de hoogte waren geweest. De Vughtenaren hielpen de gevangenen waar ze konden.

De eerste hulpverlening van buitenaf werd op eigen initiatief en uit eigen middelen door mevrouw De Bussy opgestart en georganiseerd. Nadat de zogenaamde "Amsterdamse gijzelaars" na amper drie maanden op 20 april 1942 uit Kamp Amersfoort waren ontslagen, hoorde mevrouw De Bussy van hun ervaringen.¹² Deze berichten en daarna die uit Vught sterkten haar daardoor nog meer in haar overtuiging, de gevangenen intensieve hulp te willen gaan verlenen. Daartoe nam ze weer contact op met Harster, en wel als *Internationale Rote Kreuz-Schwester*. Of die status die ze zichzelf had aangemeten daartoe bijdroeg is de vraag, maar hij gaf haar toestemming om drie volle vrachtwagens met levensmiddelen en medicamenten naar Vught te laten brengen. Dat gebeurde nog dezelfde maand.

Rond 16 januari 1943 probeerde mevrouw De Bussy kampcommandant SS-Untersturmführer SS-2° Lt. Karl Chmielewski van Kamp Vught te spreken te krijgen. Net als toen zij eerder samen met professor Borst Kamp Vught bezocht, weigerde hij haar ronduit de toegang tot het kamp en dreigde zelfs haar te laten arresteren. De nood in het kamp was zeer hoog; er stierven in die tijd 55 mensen per dag. Dat, alsmede het feit dat de kampcommandant niet meewerkte, was voor mevrouw De Bussy de aanleiding om, eenmaal thuis, nog in dezelfde nacht een niets verullende brief aan Rauter te schrijven. Die werd nog dezelfde dag, op 17 januari, persoonlijk door haar secretaresse mevrouw Lonkhuisen bij hem afgegeven. Ze schreef o.a.: "[...] hier wordt geleden zoals in Nederland nog nooit ergens geleden is. In naam der menselijkheid vraag ik u als oude ongevaarlijke moeder: laat mij voor mijn landgenoten doen, wat ik toch vroeger voor uw landgenoten deed, laat u mij gevangenen helpen."¹³ Ook van het dreigement van Chmielewski maakte ze melding. Haar brief trof doel; Rauter gaf haar al de volgende dag toestemming om de gevangenen hulp te gaan verlenen.

De door mevrouw Van Beuningen - Fentener van Vlissingen verleende hulp

In de hierop volgende vier maanden hielp mevrouw De Bussy gevangenen met voedsel en medicamenten; het sterftcijfer liep terug tot twee à drie mensen per etmaal. Toen mevrouw Van Beuningen hoorde dat mevrouw De Bussy zich het lot van de gevangenen aantrok en hen hielp, wilde ze

¹¹ Schermers, J.P. *Professor dr. J.F. Nuboer, een tijds- en karakterbeeld*. Antwerpen / Eindhoven 1999 (thesis Stichting Benelux universitair centrum)

¹² De bekendste en grootste groep gijzelaars die voor de tussentijdse sluiting in het kamp zat, was een groep van vijftientig personen uit Amsterdam (en Aerdenhout): de Amsterdamse gijzelaars. De politie had hen eind januari 1942 gearresteerd, een week nadat in de hoofdstad een bomaanslag was gepleegd op een afdelingshuis van het nationaal-socialistische Studentenfront. Die aanslag, de derde in een serie, was het werk van leden van Militair Contact, de sabotagepoet van de illegale CPN. Eerder in de maand hadden zij een benzinestation van de *Wehrmacht* en een 'foute' boekhandel in de Kalverstraat proberen te vernielen. De Amsterdamse gijzelaars waren vrij zorgvuldig gekozen. Omdat de dader in studentenkringen werd vermoed, was een groot aantal gijzelaars afkomstig uit de universitaire wereld: zeven hoogleraren en vijf studenten van de Universiteit van Amsterdam. Kamp Amersfoort, Geraldien van Frijtag

¹³ Zie bijlage 1

daarover met haar overleggen. Tijdens hun ontmoeting vertelde mevrouw De Bussy hoe zij verbandmiddelen en medicamenten vanuit Amsterdam naar Vught bracht. Daarop bood mevrouw Van Beuningen van haar kant hulp vanuit Vught aan.

Om de hulp aan kamp Vught verder uit te kunnen breiden, was het noodzakelijk om een onderhoud te krijgen met kampcommandant Karl Walter Chmielewski. Daartoe trad mevrouw Van Beuningen - Fentener van Vlissingen in contact met de in Vught wonende Duitser Görbing, een verfmeester in de kousenfabriek van Jansen in Schijndel. Görbing maakte een afspraak met Chmielewski voor haar. Het resultaat van dit gesprek was dat mevrouw Van Beuningen van Chmielewski toestemming kreeg om mineraalwater en beschuiten voor de zieken naar het kamp te zenden. Dat was het begin van haar hulpacties, waarbij zij gebruik kon maken van de contacten van haar man, een grootindustriële. Daar mevrouw Van Beuningen in de buurt van het kamp woonde, kwam het zwaartepunt van de hulpactie in Vught bij haar te liggen. Behalve dit feit zou ook wat anders mee gaan spelen en de ontwikkelingen rond de hulpverlening rond Kamp Vught gaan bepalen.

Bestaande en nieuwe contacten: Van Gennep, Christiansen en Harster

Reserve luitenant-kolonel Robert Onslow van Gennep was na de capitulatie na een korte krijgsgevangenschap op 25 juli 1940 gedemobiliseerd. Zijn firma, de Technische Handelsonderneming "Hollinda", was vóór de oorlog vertegenwoordiger van allerlei bedrijven: Amerikaanse, Engelse en een Duitse: Dornier Metalbauten G.M.B.H. in Friedrichshafen aan de Bodensee.¹⁴ Van Gennep bemiddelde in 1937 bij de bouw in licentie door Nederlandse bedrijven van een groot aantal driemotorige vliegtuigen die bestemd waren voor Nederlands-Indië. Ongeveer in februari 1940 had de luchtvaartafdeling van Soesterberg aan de Dornierwerke 18 bommenwerpers in opdracht gegeven. Als voorwaarde stelde Dornier dat de helft van de opdracht vooraf betaald moest worden. Om die reden werd een bedrag van ongeveer 3,2 miljoen Mark aanbetaald. Enige tijd na het uitbreken van de oorlog verzocht mr. Lodder van de *Commissie tot afwikkeling van Defensiecontracten*, naar zijn voorzitter mr. J. Woltman de *Commissie Woltman* genoemd, aan Van Gennep of hij alles in het werk wilde stellen om dit bedrag terug te krijgen. Om de zaak te bespreken moest Van Gennep naar Friedrichshafen reizen, en dat kon alleen met hulp en instemming van de Duitsers.

Van Gennep had Friedrich C. Christiansen al in 1930 in Friedrichshafen ontmoet. Na de demobilisatie was Van Gennep teruggekeerd naar zijn kantoor aan de Lange Vijverberg 13 in Den Haag. Op een dag verzocht Christiansen, die op 29 mei 1940 benoemd was tot *Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden*, Van Gennep om een onderhoud. Na ruggespraak met vrienden ging Van Gennep daarop in. Tijdens hun gesprek liet Christiansen Van Gennep weten dat "Duitsland niet anders kon", enz. enz.. Toen Van Gennep hier niet op inging, zei Christiansen tegen hem: "Wanneer u, uw familie, uw kennissen, uw vrienden of wel andere omstandigheden het nodig maken dat u mijn hulp inroept, dan ben ik daartoe te allen tijde bereid". Toen vond Van Gennep dit een enigszins belachelijke toezegging, maar later zou hij van dit aanbod nog veelvuldig gebruik gaan maken.

In verband met het verzoek van de *Commissie Woltman* sprak Van Gennep daarom Christiansen aan op diens eerdere toezegging. Christiansen belde daarop in het bijzijn van Van Gennep met een voor hem toen nog onbekende Duitse SS-instansie. Van Gennep moest zich vervoegen bij *Polizeioberst* dr. Wilhem Harster, in de staf van Rauter één van de drie bevelhebbers, en wel van de *Sicherheitspolizei* en SD voor het bezette Nederlandse gebied. Harster willigde het verzoek in, waarna Van Gennep naar Duitsland af kon reizen. Na herhaalde bezoeken bij Dornier en het *Reichsluftfahrtministerium*, lukte het Van Gennep inderdaad om de aanbesteding voor de Staat der Nederlanden terug te krijgen. Na drie jaar zouden de Duitsers dit bedrag echter weer in beslag nemen. Nadat Van Gennep Harster had leren kennen, zegde ook die zijn steun toe: "Wanneer u hulp nodig hebt, kunt u voor u zelf, uw familie en anderen bij mij komen". Van Gennep begon met de hulp aan gevangenen toen zich op zijn kantoor aan de Vijverberg mensen begonnen te melden van wie familieleden in krijgsgevangenen- of concentratiekampen verbleven. Hij zag toen kans om via Christiansen mensen uit concentratiekampen vrij te krijgen, soms legde hij hem ook gratieverzoeken voor. Eén van de gratieverzoeken gold de groep van 72 Nederlanders die terechtstonden in het eerste O.D.proces. Daaronder de zoon van Dr. Offerhaus, Dr. H.J. Offerhaus. Aan de gratieverzoeken die Van Gennep in verband hiermee indiende, werd echter geen gehoor gegeven.

De laatste brief van Dr H.J. Offerhaus

Een paar weken voordat hij ter dood zou worden gebracht, schreef mijn oom op 14 april 1942 aan zijn familie een laatste brief. In dit ontroerende document legde hij zijn laatste wensen en gedachten vast. Uit dit schrijven het volgende citaat: "Als bewijs dat ik geen enkele haat voel jegens de Duitse Staat wensch ik, dat ter nagedachtenis aan mij ter keuze en bepaling van mijn vrouw en in overleg met Dr. Fentsch van het Stads Archivar te Velbert bij Gelsenkirchen wordt gelegateerd aan en voor het Stamhuis van het geslacht Offerhaus aldaar."
C. Willemijn Mellink-van der Veen Vonk

Op ander gebied had Van Gennep meer succes. Toen de Commissie van de Ridders van de Militaire Willemsorde hem vroeg gratie te bepleiten voor de ter dood veroordeelde zoon van de K.N.I.L. - officier L.H. Snell werd dat verzoek wel gehonoreerd.¹⁵ Gedurende tweeëneenhalf jaar bleven de mensen 's morgens, 's middags en zelfs 's avonds bij Van Gennep langskomen. Ze werden door hem zo goed mogelijk geholpen. Christiansen beschikte met zijn gezag over leven en dood, en door zijn toedoen kwam Van Gennep ook in contact met de bevelhebber van de *Sicherheitspolizei* en de S.D. dr. Wilhelm Harster. Die had het voor het zeggen in de concentratiekampen.

Loes van Overeem komt in contact met Harster

Tijdens het indienen en behandelen van het gratieverzoek voor een zoon van F.W. baron van der Borch tot Verwolde, Fred, leerde Van Gennep psychiater dr. F.H. Glastra van Loon kennen.¹⁶ Dit contact zou tot een voor Kamp Amersfoort historische ontwikkeling uit gaan lopen. Begin januari 1943 verzocht Glastra van Loon aan Van Gennep om bij gelegenheid Loes van Overeem een keer te willen ontvangen. Toen dat gebeurde, ver-

¹⁴ De Technische Handelsmaatschappij Hollinda was volgens de gegevens van het handelsregister van de Kamer van Koophandel en Fabrieken op het tijdstip van oprichting d.d. 9 juli 1930 een vertegenwoordiging van ondernemingen en drijven van handel voor eigen rekening in voortbewegingsmiddelen, machinerieën en andere zaken op technisch gebied. Bron: Uittreksel van de Kamer van Koophandel Haaglanden d.d. 24-10-2006.

¹⁵ L.H. Snell was onderscheiden met de Militaire Willemsorde en dat gegeven koppelde Van Gennep in zijn gratieverzoek aan de orde die Christiansen in de Eerste Wereldoorlog als vlieger had gekregen: de "Pour le mérite". Het gratieverzoek aan Christiansen beëindigde Van Gennep dan ook met de woorden: "Ich appelliere an das Ritterherz des Befehlshabers Christiansen für den Ritter Snell. Een executie bleef de zoon dan wel bespaard, hij bezweek echter in een concentratiekamp in Duitsland.

¹⁶ Fred baron van der Borch tot Verwolde, geboren 27-10-1919 werd gefusilleerd op 20-6-1943. Emile baron van der Borch van Verwolde, geboren op 17-5-1910 geboren werd op 20-6-1942 gefusilleerd.

baasde Van Gennep zich over haar dynamiek en energieke uitstraling. Met die persoonlijkheid zou ze zich wellicht voor de goede zaak in kunnen gaan zetten. Van Overeem had op de ontmoeting aangestuurd op aandringen van de jurist mr. A.A. Swane, destijds advocaat in 's Hertogenbosch, die de belangen behartigde van de tijdens het tweede O.D.-proces ter dood veroordeelde 2e Luitenant der Cavallerie W.C. van Lanschot en de Res. 1e Luitenant der Art. G.A. van Hamel. Swane, wiens familie de Rouppe van der Voorts zoals zoveel Brabantse families waarschijnlijk al geruime tijd kende, had haar verzocht ergens een etentje te organiseren waarbij ook Harster kon worden uitgenodigd. Als voormalige relatie van de *Dornierwerke* kon Van Gennep haar op die manier introduceren bij de persoon die verantwoordelijk was voor de politieke gevangenen.

Door zijn vooroorlogse reizen naar en contacten in landen waar het nazisme in de jaren '30 op kwam zetten, had Swane een goed inzicht gekregen in de verhoudingen in het Duitse bezettingsapparaat, een normaliter voor buitenstaanders nauwelijks te doorgronden organisatie. Omdat hij al jaren lang contacten onderhield met Duitse autoriteiten, die speciaal werden onderhouden met het oog op Joodse belangen, had Swane zicht gekregen op structuur en bevoegdheden. Hij had Haster weten te identificeren als iemand die na een eenmaal uitgesproken doodvonnis mogelijk executies kon verhinderen, althans in die zin dat hij op basis van zijn contacten met bevelhebbers als Rauter, Christiansen en de Rijkscommissaris voor het Nederlandse gebied Seyss-Inquart zijn invloed kon aanwenden om een executie uit te stellen, d.w.z. dat in zo'n geval werd overgegaan tot *Abtrennung*. Harster was dus de man die bij een gratieverzoek kon bemiddelen. Loes van Overeem zou tijdens het diner of op een later tijdstip kunnen proberen om hulp te vragen voor de twee ter dood veroordeelde jonge mannen, ze zou ook kunnen proberen om via Harster op verschillende zaken in te gaan en faciliteiten voor Van Lanschot en Van Hamel te verkrijgen.

Tijdens het gesprek met Loes van Overeem begreep Van Gennep dat ze met Harster in contact moest worden gebracht. Met de toezegging een en ander in overweging te nemen, nam hij die dag afscheid van haar. Het leek hem het beste om een sfeer van vertrouwen tussen Van Overeem en Harster te creëren. Daartoe werd ten huize van de familie Van Gennep een diner georganiseerd, waarvoor zowel het echtpaar Van Overeem, als dr. Wilhelm Harster werden uitgenodigd. De laatste werd door Van Gennep uitgenodigd met de woorden: "Mijn vrouw en ik zouden u graag eens met enige vrienden te eten hebben". Harster nam de uitnodiging aan. Tijdens deze ontmoeting deed Van Overeem zich voor als de vriendin van Jeanne Robertine, de dochter van Van Gennep, waardoor Harster niets in de gaten had. Toen Van Gennep die avond tijdens het afscheid het echtpaar Van Overeem en Harster uitnodigde om nog eens te komen eten, kreeg hij van beiden een positieve reactie. Het contact was gelegd, en na deze entree lukte het Van Overeem om na een lang gesprek met Harster gratie te verkrijgen voor de ter dood veroordeelde Van Lanschot en Van Hamel. Van Gennep en zijn dochter bepleitten bij Harster zelf het lot van Res. Kapitein der Art. W.A.H.C. Boellaard. Beiden hadden Boellaard voor diens arrestatie persoonlijk leren kennen ten huize van H.P. baron van der Borch tot Verwolde van Vorden, sindsdien onderhielden zij een hechte vriendschap met elkaar. Hoewel er op dat moment nog geen doodvonnis tegen hem was uitgesproken, was het zeer aangemelijk dat dit wel zou gaan gebeuren. Terwijl Boellaard tijdens het tweede O.D.-proces in zijn cel in Haaren zat opgesloten, kreeg Harster bezoek van Van Gennep, die hem voorhield: "*Um Gotteswillen Herr Doktor., erschliessen Sie mir den Boellaard nicht.*" De repliek van Harster was: "*Aber Herr Oberst, der Boellaard ist ein ausgesprochener Todeskandidat. Er had eine Dumheit gemacht und ein ‚Stoolpigeon‘ von uns verraten.*" Uiteindelijk zijn als *Nacht und Nebelgefangene* de drie mannen vervolgens *abgetrennt bis auf weiteres Verfahren*.

J.F. Mesker over zijn verhoren van resp. gesprekken met dr. W. Harster, in 1950

Na zijn arrestatie vertelde Harster aan de POD-rechercheur J.F. Mesker dat hij zich tijdens de eerste ontmoeting met Van Overeem niet direct had afgevraagd wat zij eigenlijk van hem wilde.¹⁷ Hij kwam eigenlijk pas veel later tot de conclusie dat deze bewuste eerste ontmoeting niet toevallig was. Daaruit trok Mesker de conclusie dat Van Overeem bij haar eerste optreden naar Harster zeer diplomatiek te werk moest zijn gegaan en niet gelijk haar ware bedoelingen liet blijken. Mesker concludeerde tevens dat zowel Loes van Overeem, als Dr. Wilhelm Harster in het begin niet hebben kunnen overzien en kunnen inschatten welke afmetingen die eerste stappen tenslotte tot gevolg zouden hebben. Stappen die voortkwamen uit het feit dat Van Overeem indertijd op een zeker moment tot de ontdekking kwam dat de lager geplaatste Duitse functionarissen voor haar plannen niet interessant waren. Het lijkt nu allemaal vreselijk makkelijk, aldus Mesker na zijn gesprekken met Harster; dr. Wilhelm Harster was *Befehlshaber der Sicherheitspolizei*. In oorlogstijd wisten wij als burgers ontzettend weinig af van het hele Duitse apparaat. Wij hadden een bepaald begrip van de Gestapo en SD, maar de omschrijving daarvan en de bevoegdheden, wie er de chef was, enz., waren toch maar aan een kleine groep bekend. Daarom heeft zij met Harster contact gezocht, omdat zij te weten was gekomen dat hij de man was die over haar verzoeken kon beslissen.

Het Nederlandse Rode Kruis en de Nederlandse gevangenen

Het lot van de geïnterneerden had ook de aandacht van het NRK getrokken. Al op 19 juli 1940 werd een eerste groep van vooraanstaande personen, waaronder ruim tweehonderd man uit Nederlands-Indië, als gijzelaars weggevoerd naar het kamp Buchenwald nabij Weimar. Op 15 november 1941 gingen ze weer op transport naar Nederland, naar het groot-seminarie te Haaren, waar zij de volgende dag aankwamen. Op 11 mei 1942 werden deze Indische gijzelaars overgebracht naar het klein-seminarie Beekvliet te Sint-Michiëlsgestel, waar ze een groep particuliere gijzelaars aantroffen die daarheen al op 4 mei was getransporteerd. Op 29 oktober van dat jaar worden 197 Indische gijzelaars overgebracht naar Ruwenberg, tot de gevangenen op 6 september 1944 werden overgeplaatst naar Kamp Vught. Het merendeel van hen is vrijgelaten, op 19 personen na, die op 17 september naar Kamp Amersfoort zijn overgebracht. Behalve familie en verwanten waren het voornamelijk de in de nabijheid gelegen Brabantse en Limburgse Rode Kruis-afdelingen, die zich voor de materiële verzorging van de gijzelaars inzetten. Daarbij ging het o.a. om de afdelingen in Maastricht en 's-Hertogenbosch, de afdeling Heerlen met zijn actieve secretaris Van Els, alsmede om mevrouw De Jonge van Zwijnsbergen te Helvoirt, die de voorziening van het kamp te Haaren op zich nam. Daarbij hielpen ook de burgemeesters uit de buurt, zoals M.Ch.J. Roelofs van Oisterwijk, die met een aantal collega's, via zogenaamde vertrouwenspersonen, in de omgeving voedsel verzamelde bij particulieren. 'Engeltje' Witlox en andere vrachtrijders van Van Gend & Loos brachten de pakjes naar de plaats van bestemming. De afdeling Den Bosch werd ten slotte belast met de collectieve verdeling van alle binnenkomende zendingen met levensmiddelen, kleding, enz. voor deze kampen, die alle in Noord-Brabant gelegen waren. Pas vanaf april 1943 zou Loes van Overeem om de veertien dagen op de woensdag Kamp

¹⁷ J.F. Mesker [geb 19-12-1921 – overl. 25-04-1982, Den Haag] was van 1-2-1943 tot 11-1-1944 werkzaam bij de Gemeentelijke Distributiedienst Den Haag. Werkzaamheden: distributie levensmiddelen en bonkaarten; reden ontslag: "zonder opgeven van reden wegblijven wegens poging tot arrestatie door den SD op 11 jan. 44". Per juni 1945 zag zijn loopbaan er volgens de beschikbare gegevens als volgt uit: juni 1945 POD (Politieke Opsporings Dienst) afdeling Personeel Den Haag; juli 1945 Door het Militair Gezag aangesteld als onbezoldigd Rijksveldwachter; december 1945 aangesteld (waarschijnlijk inspecteur opsporingsdienst economische delicten) bij de PRAC (Politieke Recherche Afdeling Collaboratie); februari 1946 aangesteld door de minister van Justitie als onbezoldigd ambtenaar van politie; juni 1946 aanstelling opsporingsambteaar bij de PRA in Den Haag (Politieke Recherche Afdeling) Bron: *Ministerie van Justitie, Afd. Doc. Informatievoorziening, Semi-statisch archief, Den Haag 4 januari 2007*

Vught en de *Untersuchungsgefängnis* Haaren gaan bezoeken. Als ze kwam bracht ze niet alleen de gevraagde geneesmiddelen en vitamines mee, maar zelfs cognac in kleine "vitamine"-flesjes.

De gezondheidstoestand van de gevangenen in kamp Vught kwam voor het eerst aan de orde tijdens een vergadering van het hoofdbestuur van het NRK op 25 februari 1943. Professor Nuboer vestigde in een brief de aandacht op de medische verzorging van de "studenten" in Vught. Dr. H.K. Offerhaus, die per 17 april 1942 was benoemd tot secretaris-generaal van het NRK, dacht dit met de kampcommandant te kunnen regelen en sprak hierover met Nuboer. Het overleg met de kampcommandant liep uit op de toezegging dat het de familie van de gevangenen was toegestaan om pakketten van 3 kg naar het kamp te zenden. Deze belofte deed hij ook aan mevrouw Van Beuningen. Voor degenen die niets van thuis ontvingen, besloot zij zelf te gaan zorgen. Daarbij werd zij enorm geholpen door mevrouw E. Timmenga-Hiemstra. Op allerlei heimelijke manieren kwamen de dames aan hun namen en nummers. Hierna werden aan deze gevangenen pakketten verzonden die aan hen waren geadresseerd alsof die van thuis kwamen. Aanvankelijk was deze hulp zeer beperkt, er was nog maar weinig voedsel beschikbaar. De groep die van thuis niets ontving, omvatte ongeveer 1500 mensen, een getal dat gezien de steeds nijpender wordende voedselsituatie steeds hoger zou worden. De voedseldeskundige van het Rijksbureau voor de Voedselvoorziening, dr. Ir. M.J.L. Dols, stelde daarom voor alle pakketten onder de vlag van het Rode Kruis te gaan verzenden. Een idee waarin Offerhaus zich kon vinden, hoewel hij nog niet wist hoe zijn organisatie dit zou moeten concretiseren.

Herinneringen aan Dr H.K. Offerhaus

"Mijn grootvader droeg de verantwoordelijkheid van zijn functie, en na de arrestatie in 1941 en dood van zijn zoon op 3 mei 1942 in Sachsenhausen een onvoorstelbare last. Geen mens kan bevroeden welke blijvende en diepgaande invloed dat op het leven van mijn grootvader heeft gehad. Mijn grootmoeder verloor voor een periode van een half jaar haar stem en heeft het verlies van haar geliefde enige zoon nooit kunnen verwerken. Het lot wat zijn zoon, zijn vrouw en hemzelf trof, maakte dat mijn grootvader vanaf 1941-1942 verharde in zijn contacten en betrekkingen met andere mensen buiten de eigen directe familiekring. Voor mijn grootouders bleef het onderwerp oorlog taboe. Dat kwam nooit meer ter sprake, het was onbespreekbaar."

C. Willemijn Mellink-van der Veen Vonk

Professor Nuboer, die zich na afloop van de oorlog moest verantwoorden dat hij in de oorlog zijn ambt had aanvaard¹⁸, adviseerde samen met burgemeester A.J.M. Loeff tijdens de bovengenoemde vergadering op 25 februari voor kamp Vught een speciale commissie in te stellen en maakten een plan voor de verbetering van de medische voorzieningen. Het hoofdbestuur stelde Loeff tijdens de vergadering aan als vertrouwensman voor de gevangenen in het kamp en vroeg hem namens het Rode Kruis en in overleg met de Duitse autoriteiten "verstrekking van groenten en ander voedsel aan het Kamp Vught te verzorgen". De hulpverlening nam zo in omvang toe dat mevrouw Van Beuningen zich genoodzaakt zag een comité op te richten. Daarbij kreeg ze hulp van ondermeer de toenmalige burgemeester van Roosendaal, de heer Prinsen, de Vughtse wijkzuster mevrouw Hulsman, burgemeester Loeff van Vught en de heer Jan van den Mortel. Mevrouw Van Beuningen, die naast mr. A.A. Swane woonde, stelde haar kapitale woning op het landgoed Huize Bergente in Vught geheel beschikbaar voor de opslag van producten en de verwerking daarvan. Goederen en andersoortige hulp werden aangeleverd door tal van bedrijven en instellingen. Zowel mevrouw Van Beuningen, als burgemeester Loeff hadden goede contacten in het Nederlandse bedrijfsleven en konden daardoor gemakkelijk aan geld komen.

¹⁸ Het feit dat Nuboer in de oorlog zijn ambt heeft aanvaard en twijfels over zijn houding in de oorlog in het algemeen waren op 8 mei 1945 reden voor het uitvaardigen van een bevel tot aanhouding en in 1946 aanleiding voor een onderzoek door het College van Herstel en Zuivering van de Rijksuniversiteit van Utrecht. In zijn reactie, een kort van belang zijnd briefje, gedateerd 7 mei 1945 en door Prof. Nuboer gericht aan de Curatoren van de Rijksuniversiteit, schrijft hij: "In November 1942 werd ik benoemd tot hoogleraar in de heekunde aan de Utrechtsche Universiteit als opvolger van Professor Laméris, wie ontslag verleend was wegens het bereiken van de leeftijdsgrens. Ofschoon deze benoeming tot stand kwam geheel volgens de voordracht van de Faculteit der Geneeskunde, heb ik haar nooit beschouwd als een normale. De redenen waarom ik deze benoeming toch aanvaard heb buiten beschouwing latend deel ik u mede, dat ik het ten eerste op prijs zou stellen Uwerzijds een verklaring te ontvangen waardoor ik mij bevoegd kan gevoelen mijn werkzaamheden voort te zetten in afwachting van een besluit van onze wettelijke regering". De curatoren antwoorden per 30 mei 1945: "Naar aanleiding van Uw desbetreffend schrijven d.d. 7 mei jl. hebben wij de eer U te berichten, dat het door ons op prijs zal worden gesteld, indien U in afwachting van de beslissing van de Regeering omtrent Uwe benoeming Uwe werkzaamheden zult willen voortzetten". De arrestatie wordt op het laatste moment opgeschort. De arrestatieploeg was al in het ziekenhuis aanwezig, hetgeen zeker heeft meegeholpen om de roddels op gang te brengen. Later blijkt dat de voorzitter van de afdeling 's-Hertogenbosch van het Nederlandse Rode Kruis zich genoodzaakt zag met de Duitse instantie op jacht te gaan teneinde te voorkomen dat het ziekenhuis, waaraan hij op dat moment als chirurg verbonden was, nog verder zou worden leeggeroofd door de bezetter, waarna functioneren niet meer mogelijk zou zijn. Daarnaast heeft Nuboer gedineerd met een Duitse arts teneinde contacten te leggen die noodzakelijk waren voor het ook in kamp Vught kunnen opstarten van de medische verzorging en de berichtendienst. Volgens de brieveschrijver was uit gesprekken tussen hem en Nuboer gebleken dat deze stap een zwaar offer voor Nuboer betekende. Hij moest ertoe gebracht worden met het motief dat het mensenlevens zou kunnen redden en dat het dus zijn plicht was als voorzitter van het Rode Kruis om dit te doen. In een brief uit juli 1945, geschreven door de bevelhebber der binnenlandse strijdkrachten als protest tegen het feit dat Nuboer was gedaagd voor de zuiveringscommissie, zegt deze dat alle contacten tussen Nuboer en Duitsers altijd geschieden met medeweten van verschillende vooraanstaande illegale werkers en van hemzelf. Ook toen Nuboer reeds werkzaam was als hoogleraar hield hij contacten met de gijzelaarskampen in Beekvlief en Ruwenberg. Aan het eind van de oorlog kwam hij zelfs op de fiets. Nuboer zou de kansen voor zijn benoeming tot hoogleraar hebben vergroot door bezoeken aan Duitse instanties. Hiertegen wordt ingebracht dat hij één stond op de voordracht van de faculteit en dat dit soort bezoeken dus niet nodig was. Mogelijk heeft verwarring plaats gehad met de onvrijwillige bezoeken die na de benoeming aan de Duitsers moesten worden gebracht. Na zijn benoeming kwam Nuboer in moeilijkheden door de pressie die de Duitsers op hem uitoefenden om lid te worden van de artsenkamer. Hij weigerde hardnekkig en zegt aangedrongen te hebben op intrekken van zijn benoeming, omdat hij met de artsenkamer niets te maken wilde hebben. Het arrestatiebevel blijkt ten onrechte te zijn uitgevaardigd en de commandant van de binnenlandse strijdkrachten te Utrecht doet Nuboer een bewijs toekomen waarin wordt vermeld dat deze "op generlei wijze mag worden lastig gevallen, daar hij onder zijn persoonlijke bescherming staat". De verantwoordelijke voor het uitvaardigen van het arrestatiebevel, de chef staf (niet strijdend gedeelte), richt een schrijven aan de curatoren van de universiteit, de senaat en de directeur-geneesheer van het Stads- en Academisch Ziekenhuis, waarin hij Nuboer zuivert van alle blaam en hem zijn verontschuldiging aanbiedt. De Militair Commissaris van het district 's-Hertogenbosch bedankt Nuboer in juni 1948 schriftelijk voor zijn verzetsactiviteiten in de oorlog. Uit dit schrijven blijkt tevens dat Nuboer in juli 1940 betrokken was bij de oprichting van de Binnenlandse Strijdkrachten. Ook wordt nog melding gemaakt van het feit dat schrijver in 1942 Nuboer dringend geadviseerd heeft zijn benoeming tot hoogleraar wel te aanvaarden "in tegenstelling met de opinie, die u zich over deze kwestie gevormd had". De Zuiveringscommissie Zaken die door het College van Herstel en Zuivering zijn onderzocht betreffen o.a. de perikelen rond de benoeming van Nuboer, zijn houding ten opzichte van zijn assistenten en zijn positie op dat moment als hoogleraar. Gezien het feit dat Nuboer allang werd beschouwd als de opvolger van Laméris, wordt de voordracht van hem als "normaal" beschouwd en dus niet het gevolg van heulen met de vijand.

Onderstaande gegevens komen grotendeels uit de niet-openbare archiefbescheiden over deze kwestie. Ze kunnen uiteraard gekleurd zijn maar het is wel opvallend dat uit de stukken een consistent beeld naar voren komt. Schermers, J.P. *Professor dr. J.F. Nuboer, een tijds- en karakterbeeld*. Antwerpen / Eindhoven 1999 (thesis Stichting Benelux universitair centrum)

De brieven van Harster

De hulp voor alle in kampen en gevangenis opgesloten Nederlanders kreeg een extra impuls door het initiatief van de Vughtse jurist mr. A.A. Swane. Na het aflopen van de ambulancetochten had Loes van Overeem aan dr. Offerhaus al laten weten zich met het lot van politieke gevangenen bezig te willen gaan houden. Hem vertelde ze later in het belang van de ter dood veroordeelde Van Lanschot en Van Hamel via mr. A.A. Swane uit Den Bosch al contact te hebben gehad met Harster. Hierop nam Offerhaus zelf contact op met de Duitse *Befehlshaber*. Dr. Offerhaus had aan Van Overeem laten weten dat hij het liefst zag dat zij haar werkzaamheden namens het Rode Kruis zou verrichten. Dit was ook haar wens. Harster wilde echter alleen aan Loes van Overeem toestemming verlenen om de kampen te bezoeken en niet aan het NRK. De Duitsers maakten volgens Offerhaus - die zelf niet vaak aanwezig was bij de gesprekken met Harster - onderling moeilijkheden, omdat dr. F. Reuter, hoofd van het Duitse *Rote Kreuz* en sinds mei 1940 in Nederland, op dit punt dwars lag. Ondanks het feit dat Van Overeem aan Offerhaus een toestemmingsbrief van Harster kon laten zien waarin stond dat zij van hem expliciet toestemming had verkregen tot het verlenen van hulp, bleef deze bij zijn standpunt: de hulpverlening aan politieke gevangenen moest gebeuren onder de vlag van het Rode Kruis. Uiteindelijk kreeg Offerhaus zijn zin en erkende Harster Van Overeem officieel als vertegenwoordigster van het NRK. De Duitsers, zelf perfecte organisatoren, hadden veel respect voor de voortreffelijke wijze waarop Loes van Overeem namens het Rode Kruis in 1940 en 1941 leiding had gegeven aan de repatriëring van de Nederlandse vluchtelingen uit België en Frankrijk. Of de Duitsers in Nederland wisten dat Van Overeem tijdens haar ambulancetochten in Frankrijk door een krijgsgericht ter dood was veroordeeld, is niet bekend. Het echtpaar Van Overeem-Ziegenhardt was als enige gerechtigd om onderhandelingen te voeren met Duitse kampcommandanten.

J.F. Mesker in 1950 na zijn verhoren van resp. gesprekken met dr. W. Harster

Het mag duidelijk zijn de hele zaak zuiver op particulier en op persoonlijk initiatief van haar is begonnen en geenszins op instigatie van het Rode Kruis, dat dit volgens de conventie van Genève niet doen mocht. De Duitsers wilden dat ook niet en als er bij deze activiteit van de verzorging in de kampen sprake is, mag men zeker niet zeggen dat de leiding berustte bij het Rode Kruis. Daar was enerzijds mevrouw Van Overeem de persoon niet naar en aan de andere kant geloof ik, dat het Rode Kruis hier niet het instituut voor was.

Een en ander werd bevestigd in de brieven die Wilhelm Harster op 9 en 12 april 1943 aan dr. H.K. Offerhaus, de secretaris-generaal van het Nederlandse Rode Kruis schreef.

De verklaring van 9 april 1943

van de bevelhebber van Sicherheitspolizei en S.D. aan de secretaris-generaal van het NRK.

De bevelhebber van de Sicherheitspolizei en de SD. Den Haag, 9 april 1943.

Aan de secretaris-generaal van het Nederlandse Rode Kruis in Den Haag, Ik bevestig, dat op grond van de door u afgegeven volmacht de heer dr. Van Overeem en zijn vrouw als enige personen met mijn toestemming gerechtigd zijn om onderhandelingen te voeren met de commandant van het KZ 's Hertogenbosch en indien noodzakelijk ook met de commandanten van de overige kampen in verband met de verzorging met medicamenten, vitamines etc. (was getekend: Dr. Harster, SS-Brigadeführer en Generalmajor der Polizei).

Drie dagen later schreef Harster een tweede brief naar het hoofdbestuur van het Nederlandse Rode Kruis. Deze brief van 12 april 1943 is een soortgelijke als die van 9 april 1943. Wederom schrijft de bevelhebber van de *Sicherheitspolizei* en SD aan de secretaris-generaal van het NRK. "De bevelhebber van *Sicherheitspolizei* en SD. Den Haag, 12 april 1943. Aan de secretaris-generaal van het Nederlandse Rode Kruis in Den Haag. Ik ben graag bereid om de mij door u aanbevolen dr. Van Overeem en zijn vrouw als enige officiële vertegenwoordigers van het Nederlandse Rode Kruis in staat te stellen om over de verzorging met medicamenten, medische hulpmiddelen enz. te onderhandelen met de commandant van Kamp Vught en – indien noodzakelijk – ook met de commandanten van de overige concentratiekampen. (was getekend: Dr. Harster, *SS-Brigadeführer* en *Generalmajor der Polizei*)"

J.F. Mesker in 1950 na het verhoor van en zijn gesprekken met dr. W. Harster

Na zijn gesprekken met Harster was de POD-rechercheur J.F. Mesker van mening dat de hulpverlening na het contact aanvankelijk niet van een dergelijke omvang was als dat later is geworden. Het waren in het begin toestemmingen om vitamines, geneesmiddelen, enz. naar de verschillende gevangenis en kampen te brengen. Dat is uitgegroeid tot een pakkettenactie. Mevrouw Van Overeem is niet de eerste de beste keer met het voorstel gekomen: Wilt u mij toestemming verlenen om aan alle gedetineerden in de onder u ressorterende kampen pakketten uit te reiken? Harster heeft in het begin toegestaan om vitamines en noodzakelijke medicijnen binnen te laten.

Op 15 april werd tijdens een vergadering van het hoofdbestuur de bovenstaande brief van Harster voorgelezen. In de notulen staat te lezen dat hij "op aanbeveling en met volmacht van het Nederlandse Rode Kruis" de hulpverlening aan het echtpaar Van Overeem-Ziegenhardt had opgedragen. In feite was het Harster zelf die met één pennestreek de man die het meest dwarslag, dr. Reuter van het DRK, aan de kant schoof. Met de bovengenoemde brieven, die onomstotelijk de verbintenis bewijzen tussen Van Overeem en het NRK, gaf Harster haar - en daarmee het NRK - alleen toestemming om te zorgen voor medicamenten. Maar op grond van het etc. (in het Duits: *usw*) vatte het NRK het document zo op dat ook gezorgd kon worden voor voedingsmiddelen. Hoewel de tekst daar niet expliciet op duidt, wist Van Overeem met behulp van dit document, soms pas na veel moeite, in de daaropvolgende maanden de kampcommandanten van Vught en Amersfoort en de gevangeniscommandanten van de belangrijkste SD-gevangenis te overtuigen om haar als vertegenwoordigster van het NRK toe te laten om haar werk te kunnen doen. Hoewel niet alleen Rauter, maar ook de *Abwehr* haar wantrouwde, werd haar - met uitzondering van de gevangenis van de *Abwehr* - toegestaan om in de gevangenis aan de gevangenen persoonlijk pakketten te overhandigen.

Duits wantrouwen. J.F. Mesker over zijn verhoor van resp. gesprek met H. J. Giskes, voormalig hoofd van Abwehr III F

"Naast Harster, de Befehlshaber van de Sicherheitspolizei, was er in Nederland nog iemand als Rauter werkzaam, bovendien [was er] een Wehrmacht, die ook haar eigen spionage- en contraspionagedienst had.¹⁹ Giskes vertelde na de oorlog aan Mesker, dat de gangen van mevrouw van Overeem nog geruime tijd door de Duitsers zijn nagegaan; niet zozeer, omdat men daarvoor dringende gronden had, maar omdat het was opgevallen dat zij in contact stond met de Sicherheitspolizei. De Duitsers veronderstelden, dat zij in die positie in staat zou zijn om voor een buitenlandse inlichtingendienst te werken. Uit het oogpunt van spionage heeft men haar zeer lange tijd gewantrouwd. De Duitsers van de contraspionage-afdeling van de Wehrmacht hebben de verhouding niet direct goed begrepen. Zij wisten niet precies, hoe de situatie lag. De heren van de Wehrmacht vonden het zelf eigenlijk niet nationaal-socialistisch, de anderen wel. Zij vonden, dat het eigenlijk niet in de lijn lag, dit toe te staan, ... en vroegen zich dus af, wat hierachter stak. Van Rauter wist Mesker - niet uit zijn mond - dat hij mevrouw Van Overeem verschillende malen stenen in de weg had gelegd in de vorm van huiszoekingen en ontbiedingen op zijn bureau, waar zij verklaringen moest geven hoe zij aan de middelen kwam enz., want haar werk mocht van de Duitsers beslist geen illegaal karakter hebben. In het algemeen kan men dus zeggen, dat zij uiteindelijk alleen het vertrouwen van de Befehlshaber der Sicherheitspolizei genoot om in die kampen te mogen komen."

Loes van Overeem bezocht in heel Nederland Duitse gevangenen, zoals de Weteringschans en de Amstelveenseweg te Amsterdam, het Huis van Bewaring van Rotterdam, Haagsche Veer- en Rivierpolitie, de cellenbarakken in de Scheveningse gevangenis, de nabij kamp Vught gelegen Polizeigefängnis in Haaren en de Huizen van Bewaring te Arnhem, Zwolle en Maastricht. Zij kreeg slechts eenmaal toegang tot de Utrechtse strafgevangenis op het Wolvenplein en het Huis van Bewaring in de Gansstraat in die plaats. Nadat ze de eerste keer medicamenten voor de gevangenen had gebracht, werd die toestemming echter weer ingetrokken. De gevangenen kregen ook geen Rode Kruispakketten uitgereikt. De pakketten hadden een ontroerende weerslag in de psyche van de gevangenen, waarvan een deel van een briefje misschien het duidelijkste bewijs is. Loes van Overeem kreeg dit aan het eind van de oorlog als herinnering van een van de gevangenen, die zijn dank hierin op primitieve wijze heeft geuit:

„Men heeft mij verteld, dat U degene is, die ons politieke gevangenen opzocht en de gaven van het Nederlandse Rode Kruis uitdeelde. Ik heb zo ongeveer een jaar in een cel gezeten ergens, waar doet er niet toe... Ik heb in Augustus of September U voor de eerste maal gezien, niet gesproken, en ik heb U naderhand, toen de gaven van het Rode Kruis eerst om de maand, later om de veertien dagen werden binnengebracht, wel eens gezien. Dit opstelletje is gemaakt op een stukje W.C.-papier, dat in de cellen hangt en langs wonderlijke wegen in het bezit is gekomen van mijn vrouw, die het zuinig bewaard heeft, totdat ik op geluk, thuis kwam op een zonnige winterschen dag. Het is mogelijk, dat velen U zullen schrijven in de toekomst. Het is niet mogelijk, dat velen U thans schrijven. Mag ik dat nu wel doen, namens al die onbekenden, die U voorbij zagen gaan in een oogenblik, een flits. Bedankt, heel hartelijk bedankt! Moge U en Uw werk in de maanden, dat het nog nodig is, stil doorgaan tot opbeuring, geestelijk en lichamelijk van al die duizenden, waaronder ik ook maandenlang heb behoord". Nummer zoveel van ergens.

De medewerking van de Aussenstellenleiter Willy P.F. Lages

In de periode 1943-1945, waarin Loes van Overeem als Hoofd van de Dienst van Speciale Hulpverlening van het Nederlandse Rode Kruis levensmiddelenpakketten uitreikte aan gevangenen, kreeg zij daarbij van *Aussenstellenleiter* Willy Lages steeds volledige medewerking. Lages liet haar tot 1945 gevangenen, waaronder ook Joodse Nederlanders, in hun cel bezoeken. Tijdens haar werk in de gevangenis, zo schrijft Van Overeem op 15-2-1949 in een brief aan de advocaat van Lages, Mr. O. Veenstra te Amsterdam, werd aan Lages steeds gerapporteerd wat zich in de pakketten bevond: [...] levensmiddelen, die niet meer op de bon te verkrijgen waren. Eenmaal ontstond er verschil van mening over een glazen potje met vet, maar uiteindelijk kon Van Overeem de potjes toch ongehinderd uitreiken. Lages stond haar tot het eind van de oorlog toe, de pakketten persoonlijk aan de gevangenen te overhandigen. Ook hielp Lages in voorkomende gevallen gevangenen vrij te krijgen, zoals bijvoorbeeld de assistent van Van Overeem, de heer Benjamins. Tot slot schrijft Van Overeem in deze brief dat Lages onomkoopbaar was. Wanneer zij hem ontmoette, was zijn houding zeer welwillend en correct. Hoewel hem dat bij buitenstaanders verdacht maakte, mensen die niet wisten voor welke belangen hij opkwam, werd Lages in het kader van de voedselhulporganisatie ook door de directeur van de Victoriafabriek, Charles Redelé, bezocht. Over de medewerking van Lages en diens correcte houding onderschreef Redelé de mening van Van Overeem. Door de initiatieven van Van Overeem kregen ook andere hulpverleners toegang tot SD-gevangenen. Wat de aan haar toegekende volmacht betreft: het mandaat dat aan het echtpaar Van Overeem verstrekt was, had directe gevolgen voor de dames De Bussy en Van Beuningen. Toen Loes van Overeem als enige toestemming had gekregen om als vertegenwoordigster van het NRK de kampen te bezoeken, werd dat recht beide dames ontnomen. Terwijl ze daarvoor wel toegang hadden gehad tot kampen en gevangenen, werd hen die van dat tijdstip af aan geweigerd. Logisch dat dit - héél menselijk - destijds leidde tot onbegrip, irritatie en onmin. Het waren heftige tijden, dito gebeurtenissen, en dat gold ook voor de individuele karakters.

De Duitse maatregelen tegen mevrouw De Bussy

Destijds zijn aan de bovengenoemde besluiten verschillende oorzaken toegeschreven die indertijd niet in de laatste plaats zijn gebaseerd op de emoties die toen speelden. Toen de kwestie rond de exclusief aan Loes van Overeem verstrekte volmachten door de onderhandelingen tussen Harster en Dr. Offenhaus op de spits gedreven werd, kwam - op welk bureau dan ook - de werkelijke status van mevrouw De Bussy ter sprake. Vanaf het moment dat zij zich tot Duitse bevelhebbers wendde met de vraag om hulp te mogen verlenen, onderbouwde ze haar verzoek met haar onderscheiding en wilens en wetens met een onjuiste positie als *Rote Kreuz-Schwester*. Hoewel ze dat deed om haar plannen de beste kansen van slagen te geven, maakte dit in het voorjaar van 1943 een eind aan haar inzet voor de gevangenen van Kamp Vught. Toen de Duitsers er - op een niet meer precies te achterhalen wijze - achter kwamen dat mevrouw De Bussy ten onrechte de titel *Internationale Rote Kreuz-Schwester* gebruikte, werd zij door de Duitsers meegenomen voor een verhoor. Ze werd direct daarna vrijgelaten, echter op voorwaarde dat zij zelfs geen Duitse kantoor meer zou betreden.

¹⁹ Tijdens de bezetting van Nederland bestreden de Duitsers met twee speciale diensten de binnenlandse spionage en verzetsgroepen. De ene was *Abwehr III F* van het Duitse leger, de afdeling die de spionage en sabotage moest tegengaan voor zover zij georganiseerd werden door de mogendheden waarmee Duitsland in oorlog was. *Abwehr III F* stond onder leiding van *Oberstleutnant* Hermann Josef Giskes. De andere afdeling was het IV E 4 van de *Sicherheitspolizei*, de Sipo, die onder bevel stond van *Kriminaldirektor* en *SS-Sturmabführer* Joseph Schreieder.

Het verbod mocht dan wel voor Duitse kantoren gelden, dat sloot niet uit om thuis iets ten bate van politieke gevangenen te blijven doen. Het werk dat zij hierna ten bate van gevangenen deed en wat dr. Offerhaus haar verzocht te blijven doen, mocht dan in het vervolg Rode Kruiswerk heten, in feite was het het NRK als organisatie die de goederen waarover mevrouw De Bussy beschikte, alleen naar de gevangenen transporteerde, terwijl zij dit eerder zelf had gedaan. Een belangrijk deel van de goederen die mevrouw Van Beuningen met haar comité in Vught verwerkte, was afkomstig van het Amsterdamse comité van mevrouw De Bussy. Rond deze ontwikkelingen met het NRK maakte mevrouw De Bussy 15.000 gulden over naar het NRK en eenzelfde bedrag naar de heer Loeff, voor het "groentefonds te Vught". Na haar werk in Vught is mevrouw De Bussy begonnen met het verzenden van pakketten naar politieke gevangenen in Duitse kampen. Op elk van de pakketten, waaraan in haar woning door zestig dames werd gewerkt, vermeldde zij als afzender: *Internationale Rote Kreuz-Schwester* De Bussy, Bernhard Zweerskade 15, Amsterdam Zuid. Mevrouw De Bussy begon met het zenden van pakketten naar gevangenen, van wie zij wist dat ze naar Ravensbrück en Sachsenhausen (Oranienburg) waren getransporteerd. Bij ieder pakket sloot ze een ontvangstbewijs in en als dit ondertekend terugkwam - soms stonden er wel tien namen en adressen op de kaart - wist zij dat de pakketten hun bestemming hadden bereikt. Als, zoals in kamp Natzweiler, niet alle pakketten daadwerkelijk door de gevangenen werden ontvangen, moet er van uit gegaan worden dat die ergens op het traject in beslag zijn genomen. Vijf dagen voordat hij door de Duitsers gevangen werd genomen, op 25 augustus 1944, heeft dr. Offerhaus, die wist dat het werk van mevrouw De Bussy illegaal was, haar nog gevraagd een tot het Nederlandse Kruis gericht verzoek tot hulpverlening af te handelen. Dit, omdat hij zelf niets kon doen ten behoeve van de politieke gevangenen in Duitsland. Al moest mevrouw Anna Maria Le Cosquino de Bussy - van der Lelie haar hulpverlening aan Kamp Vught dan staken, haar komt de eer toe het pad voor andere hulpverleners te hebben geëffend.

Over Mevrouw A.M. le Cosquino de Bussy- van der Lelie

"Mijn grootmoeder was geen gemakkelijk mens, zeiden ze in de familie. Ze koos voor zich zelf in haar leven ook niet de gemakkelijkste weg, denk ik. Ze kon met een enorme gedrevenheid haar eigen energie en die van anderen mobiliseren. Ze kende de ideeën van de nazi's al voor de oorlog. Toen het bestuur van het Rode Kruis passief bleef ten opzichte van de gevangenen in Vught, begon ze een gedurfde en al snel omvangrijke hulpactie. Later, toen ze zelf geen toegang meer kreeg in Vught, breidde ze haar hulpverleningsacties met voedselpakketten op haar eigen wijze en op eigen verantwoordelijkheid uit vanuit haar huis in Amsterdam. Het werd een omvangrijke onderneming. Zij zond zo ook voedselpakketten naar concentratiekampen in Duitsland.

Na de oorlog was ze onder meer lange tijd actief bij het opgraven en identificeren van de lichamen van gevallen verzetsmensen, en bij de zorg voor de nabestaanden. Ze voelde zich intens betrokken bij het zoeken naar vormen om te herdenken. Ze kon heftig verontwaardigd zijn over het gebrek aan Actie bij anderen, en liet dat merken, maar daar liet ze het niet bij. Ze handelde zelf. Mijn grootmoeder nam enorme risico's en hield haar doel met grote vasthoudendheid voor ogen.²⁰

Dat was moedig, héél moedig in die tijd."

G.W. van Montfrans-Hartman

Mevrouw Le Cosquino de Bussy-van der Lelie hielp bij het openen van de graven en het identificeren van de stoffelijke resten van gefusilleerde verzetsmensen. Mannen en vrouwen. Betrokken bij dat alles [...] schreef zij later over de eerste gedachte aan een Eerebegrafplaats: "Terwijl de doktoren daar [bij de opgravingen] bezig waren, schreven wij alle gegevens op en nooit zal ik vergeten hoe eens op een prachtige morgen weer een groep jonge, moedige kerels naar boven kwam, waarmee ik jaren lang gewerkt had en waarvan ik verschillende met mijn eigen kinderen, in het werk dat thuis gedaan werd, ingeschakeld had. Het werd mij toen te machtig, ik moest toen wel even alleen zijn en liep misschien een honderd meter weg, tot mr. Wassenbergh mij om de mijnen, die daar lagen, terugriep. Toen ik mij omkeerde zag ik plotseling het grote wonder wat zich daar in die duinen voltrokken had en waar men, zo intens bezig, eerst geen oog voor had gehad. Kent U dat fel rode klaproosje wat men al sinds de vorige oorlog als symbool voor oorlogsgraven gebruikt? Dat was toen juist overvloedig aan het bloeien en dan gelijk daar mee die helder witte kruipplantjes en dan daarbij het prachtige diepblauwe slangenkruid dat daar groeit ... Toen plotseling werd mij duidelijk: God of ons Vaderland had hier onze vlag gespreid over het beste deel van ons volk, dat voor onze vrijheid stierf. Ik vroeg toen mr. Wassenbergh of hij het ook niet zo zag, of hij het er mee eens kon zijn, dat wij aan de verwanten zouden vragen hun doden daar te zamen te laten, opdat dan een Eerebegrafplaats gemaakt kon worden, die een van de sterkste monumenten zou zijn van ons verzet en zo begon toen het werk ..."

De door Mevrouw Van Beuningen-Fentener van Vlissingen verleende hulp

Nadat mevrouw De Bussy zich gedwongen terug had moeten trekken, bleef mevrouw Van Beuningen de hulpverlening - die dat eveneens op persoonlijke titel en uit eigen vermogen bekostigde - steeds verder uitbouwen. Nog steeds mocht ze alleen pakketten bezorgen aan met naam en toenaam bekende gevangenen. Naar anderen die niets van buitenaf ontvingen, moest dat nog steeds op een heimelijke wijze en via gefingeerde adressen gebeuren. Toen bekend werd dat zij naar de gevangenen van Kamp Vught pakjes zond, verzochten veel familieleden van gevangenen haar om na te gaan hoe het met hun verwanten ging. Het comité Vught kreeg gaandeweg de tijd uit alle hoeken van het land levensmiddelen, bonnen en anderszins aangeboden. Fabrikanten uit heel Nederland gaven haar hun producten zoals levensmiddelen, maar ook papier en ander verpakkingsmateriaal. Er waren hele dorpen die brood inzamelden en al gauw was haar kapitale woning één groot levensmiddelenpakhuis geworden. Drie medewerkers waren doorlopend in de weer met het verwerken van correspondentie en beantwoorden van brieven. In haar imposante woning op het landgoed Huize Bergente in Vught werd aan één stuk door gewerkt aan het voorbereiden en gereedmaken van de 3 kg wegende voedselpakketten. Voor het transport daarvan naar het kamp schafte mevrouw Van Beuningen paard en wagen aan, waarmee haar tuinman de voedselpakketten in het kamp afleverde. Daar werden de pakketten ontvangen en rondgedeeld door de latere Directeur Generaal van het NRK, de heer Hans van Ketwich Verschuur. Met de pakjes werden lijsten meegestuurd die de volgende dag weer mee teruggenomen werden. Daarop stonden de namen, adressen en aantekeningen van gevangenen, zodat het thuisfront over hen kon worden ingelicht. Na enige tijd werd een dienst ingesteld, waarvan mevrouw E. Timmenga- Hiemstra het hoofd werd. Zij was na de aanlevering van de producten verantwoordelijk voor de aanmaak van de voedselpakketten.

²⁰ Mevrouw Anna Maria Le Cosquino de Bussy - van der Lelie ontving de volgende onderscheidingen: Bij Koninklijk Besluit van 11-9-1951, no. 21: de Bronzen Leeuw; het Ereidmaatschap van EXPOGE, aan haar uitgereikt op 11-11-1950; het Kruis van Verdienste, verleend door het Hoofdbestuur van het Nederlandsche Rode Kruis, (No 1302). Op dezelfde dag werd ook aan Loes van Overeem en ds. G. Bos de Eere-madaille van de Nederlandse Vereniging van Ex-militaire gevangenen uit de Bezettingstijd uitgereikt.

Mevrouw Van Beuningen moest, hoe groot haar ergernis daarover ook was, accepteren dat haar hulp op één punt stagneerde en Van Overeem de enige bleef die toestemming had om daadwerkelijk de kampen binnen te gaan. Dat betekende, dat grote zendingen zoals die door mevrouw Van Beuningen en haar helpster werden klaar gemaakt, alleen door Van Overeem Kamp Vught mochten worden binnengebracht. Hoe begrijpelijk haar weerstand daartegen ook was en is, mevrouw Van Beuningen had geen andere keus dan zich naar de Duitse regels te schikken. De SD wilde de hulp nu eenmaal concentreren bij één persoon en dat was Loes van Overeem.

Herinneringen aan mevrouw C.H.E. van Beuningen-Fentener van Vlissingen

“Zij richtte haar leven naar Gods leiding. Als mens, dus als een ieder feilbaar, maar vast in haar geloof en overtuiging. De stelling die Frank Buchman, de grondlegger van de Oxfordgroep of Morele Bewapening zoals het later werd genoemd, hanteerde en wiens gedachtegoed zij aanhing, was altijd: 'Ieder mens kent wel iemand, die hij anders zou willen zien. Ieder land wil dat het andere verandert, maar er komt pas schot in als je bij je zelf begint.'

In de kern is dat de waarheid en was dat de levensfilosofie die mevrouw Van Beuningen-Fentener van Vlissingen heel haar leven als leidraad hanteerde. Zij was een sterke en daadkrachtige vrouw en daardoor in staat juist in die oorlogstijd veel werk te verzetten.”

Digna Hintzen-Philips

De uitbreiding van hulp aan andere kampen en gevangenen

Op woensdag 28 april 1943 kwam in het hoofdkantoor van het NRK voor het eerst de op voorstel van Loeff en Nuboer op 25 februari '43 opgerichte commissie “inzake de bemoeienissen met het kamp te Vught” bijeen. Namens het hoofdbestuur waren aanwezig ondervoorzitter Van Lynden en secretaris-generaal dr. H.K. Offerhaus. Voor de bijeenkomst waren verder het echtpaar Van Overeem, mevrouw Van Beuningen, burgemeester Loeff en de twee hoogleraren Nuboer en Borst uitgenodigd. De twee hoogleraren geneeskunde hadden gezien hoe ontoereikend de medische zorg was. Met hun ervaring wisten ze een verbetering te bewerkstelligen. Voor volgende vergaderingen werden niet alleen Nederlanders uitgenodigd die zich elders al hadden ingezet, maar ook belangrijke donateurs. Toen de vooruitgang in Vught verder doorzette, verschoof het bestuur zijn aandacht meer naar de andere kampen en gevangenen in Nederland.

De protestbrief van Van Overeem aan Harster

Na een eerder bezoek op 21 april 1943 aan Kamp Vught was het echtpaar Van Overeem zo geschokt door zijn bevindingen dat Loes van Overeem naar Van Gennep toeging om met hem te overleggen. Hij was haar vertrouwensman en een van haar belangrijkste adviseurs. Van Gennep, die de gewoonte had tijdens gesprekken veelvuldig aantekeningen te maken, adviseerde haar om een brief aan Harster te schrijven. Daar ging ze mee akkoord, waarna door Van Gennep een concept werd opgesteld. Nadat ze de tekst had goedgekeurd, werd die uitgetypt en door haar ondertekend. Al de volgende dag overhandigde Van Overeem deze brief met negatieve informatie over kamp Vught persoonlijk aan Harster.²¹

De brief van 1 mei 1943 aan dr. Wilhelm Harster.

Terugkomend op het onderhoud dat ik met U op 21 april na het bezoek van mijzelf en mijn man in Vught mocht hebben, en waarin ik U slechts oppervlakkig kon berichten, wil ik nu proberen om U wat nader te informeren over ons bezoek en de zowel in het kamp als in Vught gevoerde besprekingen. Ik geef er de voorkeur aan om dit schriftelijk te doen, in de eerste plaats omdat ik in dit schrijven enkele dingen meedeel, die mij mondeling meer moeite zouden kosten, en in de tweede plaats omdat het niet gemakkelijk is om in een bespreking alles aan bod te laten komen wat je toch zo graag zou willen meedelen, en in de derde plaats omdat ik door middel van een brief niet zo veel beslag hoeft te leggen op Uw tijd. Vanzelfsprekend hecht ik er veel waarde aan om u ook mondeling over mijn bezoeken in Vught te spreken – maar wanneer we een brief als basis voor een eventuele bespreking hebben, kan dit misschien vruchtbaarder zijn. Ik neem aan dat het volgende U bijzonder zal interesseren en wel omdat wij beiden in de gesprekken, die we met U mochten voeren, hebben gezien dat het Uw wens is dat de concentratiekampen in Nederland, die immers onder Uw bevel staan, op de juiste wijze functioneren, dat daar een strenge discipline heerst maar dat de omstandigheden ter plaatse rechtvaardig, hygiënisch en vooral menselijk zijn. Ik laat nu zowel onze persoonlijke observaties en meningen als datgene, dat we van anderen - en wel serieuze, betrouwbare personen die zonodig bereid zijn, te getuigen - hebben gehoord, volgen.

De reactie van Harster was positief; hij zegde Van Overeem toe alle punten te willen verbeteren en daarover met Berlijn te gaan overleggen, omdat de kampcommandant van Vught zijn orders rechtstreeks uit de Duitse hoofdstad ontving. Kamp Vught ressorteerde namelijk als enig kamp in Nederland rechtstreeks onder het SS *Wirtschaft und Verwaltungshauptamt* (SS-WVHA) te Berlijn. En inderdaad werden er allerlei veranderingen doorgevoerd. Zo werd aan de artsen Van Overeem en Kampberg toestemming verleend om van alle gevangenen in Haaren, Vught en Amersfoort die daarvoor in aanmerking kwamen, eens per week een röntgenfoto te maken. In kamp Vught werden allerlei verbeteringen aangebracht en het gewraakte zogenaamde “Kapo-systeem” werd afgeschaft, waardoor de gevreesde tirannie van de sterk gedemoraliseerde “blokhoofden” wegviel.

Loes van Overeem en Kamp Amersfoort. Het protest van de artsen

Toen de Nederlandse artsen, verenigd in het Medisch Contact - hun in 1941 ontstane verzetsorganisatie - in juni 1943 protest aantekenden tegen de Duitse pogingen om met een loyaliteitsverklaring de medische stand te nazificeren, maakte Seyss-Inquart zijn eerder geuite dreigement waar. Op 25 juni 1943 gaf Seyss-Inquart de Nederlandse politie opdracht om ongeveer 1700 artsen die hadden geweigerd om de verklaring te tekenen, in hechtenis te nemen. Hoewel het merendeel werd gewaarschuwd en kon onderduiken, werden er toch nog 360 artsen opgepakt. Zij werden afgezonderd van anderen in het per 17 mei 1943 weer heropende en vanaf toen *Erweitertes Polizeigefängnis* geheten kamp Amersfoort opgesloten. Nadat Loes van Overeem door haar echtgenoot op hen was geattendeerd, besloot het hoofdbestuur van het NRK op haar aandringen pakketten voor hen verzendklaar te maken. Met de aan haar per april verstrekte volmacht reisde Loes op 8 juli 1943 voor de allereerste keer naar Amersfoort en werd toen voor het eerst werkelijk geconfronteerd met het *Durchgangslager*. Die dag kwam ze niet verder dan de tweede slagboom

²¹ Zie bijlage 2

en werd daar afgesnauwd en weggestuurd. Pas een maand later ontvingen de artsen de voor hen bestemde pakketten. Het overleg met Harster, die *Generalkommissar für Verwaltung und Justiz* F. Wimmer van advies moest dienen, dat ook door dr. Offerhaus en Banning werden bijgewoond, leidde tot overleg en een compromis tussen de Nederlandse artsen en de Duitse overheid. In augustus 1943 werden de laatste artsen, die hadden geweigerd om de loyaliteitsverklaring te ondertekenen, uit Kamp Amersfoort vrijgelaten.

J.F. Mesker in 1950 na zijn verhoor van resp. gesprekken met dr. W. Harster

“De Duitsers hadden naar buiten toe niet hoeven toe te geven en aan de andere kant konden ook de medici zonder in conflict te komen met hun eigen overtuiging, hun werk voortzetten. Was dat niet zo geweest, waren er van Duitse zijde zeker publicaties gekomen. De keuze om dat niet te doen en hier na de acties angstvallig over te zwijgen, toont aan dat de Duitse autoriteiten op afstand terug zijn gekomen op hun eerder ingenomen standpunt.”

Deze en eerder aangehaalde uitspraken van de heer Mesker, gedaan op 29 juni 1950 tegenover de subcommissie III van de Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945 en onder voorzitterschap van de heer Schilhuis, riep destijds en wellicht nu ook nog de vraag op, hoe het komt, dat Mesker van zoveel wist. Zijn antwoord daarop luidde indertijd: Ik heb er persoonlijk helemaal geen belang bij om een bepaalde waarde aan deze verklaringen te willen doen toekennen. Ik ben met mevrouw Van Overeem en met deze Duitse figuren in aanraking gekomen door mijn werkzaamheden bij verschillende opsporingsdiensten van na de bevrijding. Mijn interesse voor deze zaken is geboren tijdens de oorlog, waarin ik ook een zekere activiteit heb ontplooid. Na de bevrijding was het zo, dat doodgewone stervelingen maar zeer weinig wisten van het zeer gecompliceerde apparaat, waarmee de Duitsers hier tijdens de bezetting hebben geopereerd.

Het was van belang om met deze Duitsers te spreken over al deze aangelegenheden, om in de eerste plaats iets te weten te komen van hun organisatie, van de verschillende feiten, wie er in een bepaald kamp hadden gezeten en wanneer, onder welke omstandigheden die personen verder zijn getransporteerd, wie eventueel medegevangenen waren, enz.. Op een gegeven moment kon men uit een zeer grote vaagheid van gegevens door deze gesprekken met mevrouw Van Overeem, Harster, Giskes en andere Duitsers komen tot een enigszins overzichtelijk geheel. Men kan van Harster als politiechef geen details verwachten van bepaalde zaken, maar hij wist dan toch in ieder geval in welke richting men zou kunnen gaan zoeken, wie er in aanmerking kwamen als verantwoordelijke persoon voor verschillende handelingen. Men moest in die tijd te weten zien te komen, wie er voor bepaalde dingen verantwoordelijk waren en omdat dit een terrein was, waarover wij niet al te best waren ingelicht, was het van belang, met iedereen, die hierover maar iets kon zeggen, die de verhoudingen van meer nabij had gekend, bewust in contact te treden. Mesker sluit zijn getuigenis af wanneer hij zegt dat, wanneer men met deze dingen in aanraking komt en men tijdens de oorlog ook het 'een en ander heeft meegemaakt, rijzen er vanzelf vragen. Wanneer men dan in de gelegenheid is om die vragen beantwoord te krijgen, gebruikt men die.”

Andere pogingen van Van Overeem om in de zomer van 1943 het kamp te bezoeken liepen op niets uit, omdat kampcommandant Karl Peter Berg haar op alle mogelijke manieren de voet dwarszette. Naar zijn mening hadden politieke gevangenen in tegenstelling tot krijgsvangenen geen enkel recht op verzorging en kwamen zij niets te kort. Hoewel zij tot vier keer toe werd weggestuurd, hield Van Overeem vol en na overleg met Harster wist zij te bereiken dat haar man de gevangenen in september mocht onderzoeken. Zijn conclusie luidde dat de medische zorg zeer slecht was en volkomen onvoldoende. Er was geen arts en nauwelijks instrumentarium en medicatie. De zieken lagen op smerige kribben en hadden onvoldoende dekens. Uiteindelijk leidde deze inspectie ertoe dat de bevoegde autoriteiten toestemming gaven om met gepaste maatregelen een eind te maken aan de ergste misstanden. In september 1943 kreeg het kamp injectienaalden, injectiespuiten en een sterilisator; nog diezelfde maand werden de gevangenen ingeënt tegen difterie. In oktober van dat jaar kregen de artsen Van Overeem en Kampberg van Philips mobiele röntgenapparatuur. Met die apparatuur konden gevangenen eens in de week worden doorgelicht. In de zomer van 1944 lichtte dr. Van Overeem wekelijks op twee middagen 200 à 300 gevangenen door. Dit waren gevangenen die op de nominatie stonden naar Duitsland te worden getransporteerd. Wanneer TBC werd geconstateerd, werden de betreffende personen in vrijheid gesteld. Het feit dat het apparaat zo vaak werd gebruikt veroorzaakte een groot aantal mankementen.

Brood van de buurt

Al voordat de hulpverlening via Loes op gang kwam waren er Amersfoorters die zich het lot van de gevangenen aantrokken. Zoals de bewoners van de Kapelweg en omgeving. Iedere donderdagochtend gingen grote groepen gevangenen van het kamp over de Kapelweg onderweg naar het station, vanwaar zij op transport gingen naar Duitsland. Mevrouw Van Sitter-Koops vertelde hierover: ‘Spontaan begonnen de bewoners van de Kapelweg en omgeving brood aan de gevangenen uit te delen, eerst geïmproviseerd, later goed georganiseerd. We begonnen dinsdag al in te zamelen en op woensdagavond stonden we met een hele groep in de bakkerij van Van Daal aan de Kapelweg brood te smeren, te beleggen en pakjes te maken.’ Op donderdagochtend stond men dan, direct na spertijd, op het Borneoplein het transport af te wachten. Al meelopend werden dan de pakjes uitgedeeld. Soms werd een alpinopet of vilthoed aangereikt en een enkling maakte daar meteen gebruik van door deze op zijn kaalgeknijpte hoofd te zetten en doodgemoedereerd de Verhoevenstraat of de Van Bommelstraat in te wandelen, de vrijheid tegemoet.

De voorbereiding van de hulp aan Kamp Amersfoort

Hoewel er op dat moment niets op wees dat Berg zijn houding zou wijzigen, begon Van Overeem met het treffen van voorbereidingen voor een noodzakelijke, duurzame en grootschalige hulpactie voor de gevangenen van Kamp Amersfoort. Naar het voorbeeld van Kamp Vught wilde zij de Amersfoortse burgers zoveel mogelijk bij die hulp betrekken. Onder hen en andere mensen uit de nabije omgeving zouden vrijwilligers moeten worden geworven, met bedrijven gesprekken moeten worden gevoerd over bijdragen in geld en goederen. Daarvoor was het nodig om afspraken te maken met de plaatselijke afdeling van het NRK. In overleg met Van Overeem gingen de voorzitter en secretaris van de afdeling in de regio op zoek naar personen die de hulpactie konden coördineren. Daartoe waren de oud-burgemeester H.P. baron van der Borch tot Verwolde van Vorden uit De Bilt en de aan de Amersfoortse Heiligerbergerweg nr. 13 wonende mevrouw S.M.C. van Reede- Jkvr. van der Goes bereid. Er werd een comité gevormd bestaande uit het echtpaar Van de Pol, dr. W. de Loos, mevrouw Van Reede van der Goes en H.A. Fischer. Namens het Rode Kruis had Van Overeem zitting in het comité.

De herinneringen van H.P. baron Van der Borch tot Verwolde van Vorden

Nadat hij in begin 1943 door de Duitsers als burgemeester van De Bilt was ontslagen, kwam baron van der Borch tot Verwolde van Vorden via zijn oude vriend R.O. van Gennep in contact met Loes van Overeem. Toen Constance, de dochter van baron Van der Borch, Loes van Overeem tijdens een etentje bij Van Gennep ontmoette, kwam het al gauw op de situatie rond de toen in Kamp Amersfoort gevangen genomen artsen. Na deze ontmoeting nodigde Van Gennep, wiens familie al geruime met die van de baron omging, hem uit een keer persoonlijk kennis met haar te komen maken. Aan hem vertelde hij hoe zij zich inzette voor de gevangen genomen artsen en de overige gevangenen en hoe hard zij de hulp van baron Van der Borch kon gebruiken. Na deze ontmoeting richtte zij bij de baron het eerste smeestation in, waarna deze bij zijn familie en relaties geld begon in te zamelen. In het begin werd dit alleen nog gedaan ten behoeve van de gevangenen in de Polizeifängnis Haaren. Voordat de oorlogshandelingen de transsporten vanuit Den Haag verhinderden, kwam Loes van Overeem met een lading vracht vanuit de hofstad naar de regio, die vervolgens in De Bilt of ergens onderweg werd aangevuld uit de voorraad van het smeestation van de baron. De baron kreeg van alle kanten goederen en producten aangeleverd. Ook in zijn geval gold dat alleen Loes van Overeem onder de vlag van het Rode Kruis toegang had tot de Polizeifängnis Haaren. Baron Van der Borch begeleidde haar wel eens op haar tochten en ging dan met haar - ook 's winters - al om zes uur in de ochtend met een volgeladen auto van start. Als het nodig was, speelde ze Duitse bewakers wat sigaren in handen om zo toegang te krijgen tot kampen en gevangenissen. In Zeist richtten de in 1939 afgetreden burgemeester van die plaats, Jhr. Dr. Marie Louis van Holthe tot Echten en zijn vrouw Agatha Johanna Elisabeth Notten, eveneens een comité op. Ook het echtpaar Van Holthe tot Echten-Notten beschikte over uitstekende relaties. De twee comités hebben nauw samengewerkt.

Uiteindelijk lukte het na heel veel pogingen om kampcommandant Berg zover te krijgen dat hij Van Overeem toestond om hulp te verlenen. Pas toen kon ze zich ter plaatse op de hoogte stellen van de omstandigheden waarin de gevangenen verkeerden. Toen het eenmaal zover was, voerde ze op de vrijdagen besprekingen met gevangen artsen, de kampoudste en andere prominenten. Zo kwam ze er achter wat nodig was. Als het maar even mogelijk was, bracht ze dat bij een volgend bezoek mee.

Herinneringen van Jhr. A. van der Goes

Ik was een van mensen die in de woning van mijn tante, mevrouw S.M.C. van Reede- Jvr. Van der Goes, aan de Heiligenbergerweg nr. 13 was ondergedoken. In die periode, van februari 1943 tot mei 1945, hielp ik mijn tante voortdurend met het klaarmaken van de pakketten voor de gevangenen. In die periode is er twee ton aan levensmiddelen verwerkt. Dit gebeurde volgens een strak schema. Van maandag tot vrijdag werden de pondspakketten klaargemaakt, die dan vervolgens vrijdags werden ingeladen. De inhoud daarvan was een vaste belegging van vlees, kaas, suikerklontjes, maggiblokjes, pepermunt, koek etc. Iedere vrijdagmiddag moest het transport van 4000 pond om vijf uur bij het kamp worden afgeleverd. Dit werd steeds gedaan door mevrouw Van Overeem. Behalve op deze dagen, kwam ik haar ook op andere dagen tegen bij mijn tante.

Het juli-overleg tussen fabrikanten en het Rijksbureau voor de Voedselvoorziening in Oorlogstijd

In juli 1943 was er voor het eerst overleg tussen een comité van fabrikanten en het Rijksbureau voor de Voedselvoorziening in Oorlogstijd. Er werd afgesproken dat de fabrikanten zouden gaan leveren aan mevrouw Van Beuningen en aan afdeling 5 van het informatiebureau van het NRK, de afdeling "bijzondere hulpverlening" die rechtstreeks onder leiding stond van Van Overeem. Het informatiebureau dat in overeenstemming met de Conventie van Genève en het Koninklijk Besluit van 1939 was opgericht, was in haar taak beperkt tot het verstrekken van inlichtingen omtrent militairen. Afgestemd op de vroegere wijze van oorlogvoering, was aan een inlichtingendienst betreffende niet-militairen op geen enkele wettelijke wijze voorzien. Het NRK ging op 24 juni 1940 in op het punt waar de Conventie en de nationale wetgeving over zwegen en richtte op die datum het Correspondentiebureau op. Dat was bestemd voor het overbrengen van korte mededelingen van zuiver persoonlijke aard aan burgers die zich in het buitenland bevonden en waarmee op geen nadere wijze verbinding kon worden verkregen. Medio juni 1940 kwam daar eveneens de Inlichtingendienst voor burgers bij. Later werd deze Vierde afdeling in tweeën gesplitst en werd de Vijfde afdeling in het leven geroepen.

Het bureau "bijzondere aangelegenheden"

Het bureau "bijzondere aangelegenheden", ook wel de 5^e afdeling genoemd, werd op voorspraak van Offerhaus medio mei 1943 opgericht. Deze afdeling was de voorloper van de Dienst voor Speciale Hulpverlening van het Nederlandse Rode Kruis, die op 23 december van dat jaar officieel opgericht zou gaan worden. Loes van Overeem zou zich met haar kleine staf speciaal bezig gaan houden met de problematiek en voedselvoorziening in de kampen. Nauwelijks drie weken later besloot het NRK-bestuur om haar feitelijke bevoegdheden te formaliseren. Als "ambtenares voor bijzondere belangen" werd zij de enige "vertrouwensman" van het NRK en in die hoedanigheid belast met verzending en uitreiking van pakketten. Alle bestaande comités kregen het verzoek hun werk in haar dienst te stellen en de zelfstandige bezorging van pakketjes te staken. Vanaf de oprichting van het bureau van Loes van Overeem liepen er rechtstreekse contacten tussen een comité van fabrikanten en het Rijksbureau voor de Voedselvoorziening in Oorlogstijd. De fabrikanten zouden gaan leveren aan mevrouw Van Beuningen en het NRK, c.q. de speciale afdeling van Van Overeem. De leveringen die eerst via mevrouw De Bussy liepen, werden vanaf toen rechtstreeks aan Loes van Overeem gedaan, waarna zij ze over de diverse bestemmingen verdeelde.

Hoewel de later zoveel besproken Dienst voor Speciale Hulpverlening van het Nederlandse Rode Kruis pas op 23 december 1943 officieel zou worden opgericht, beschikte deze afdeling al vanaf 26 juli over een eigen archief. Op die datum is namelijk een brief gedateerd onder nummer 1-43 aan de familie van een gevangene van Kamp Vught. Naast het comité van mevrouw Van Beuningen werkte het NRK - via Loes van Overeem - nu dus ook rechtstreeks in Vught. Hoewel de al genoemde Bossche advocaat mr. Swane aanvankelijk een verzoek tot nauwere samenwerking met de hulpverlening van Jhr. ir. R. Laman Trip, bestuurslid van het Rode Kruis, afdeling in Eindhoven en directeur van Philips, afwees, raakte hij daar op den duur toch steeds nauwer bij betrokken. Tot ongenoegen van de zeer op haar zelfstandigheid gestelde Van Overeem benoemde het hoofdbestuur in overleg met mr. A.A. Swane nog dezelfde maand de Leidse arts Wolter de Loos tot haar assistent. De bij het verzet betrokken De

Loes hield mr. Swane op de hoogte van de ontwikkelingen bij de dienst van Van Overeem. Ze kon niet anders dan zich bij die aanstelling neerleggen.

Ook anderen waren niet blij met de centralisatie van de hulpverlening. De dames De Bussy en Van Beuningen waren al in een vroeg stadium en op eigen initiatief begonnen met hun hulpverlening. En nu, amper twee weken nadat dr. Offerhaus Van Beuningen had gemachtigd in Vught namens het Rode Kruis op te treden, werd die toestemming al weer ingetrokken. Nu Loes van Overeem vanuit het NRK - als hoofd van het bureau "Bijzondere Aangelegenheden" - uitdrukkelijk de leiding kreeg over de hulp aan de kampen en gevangenen, was ze op eigen terrein weer beperkt in haar handelen. Ook voor mevrouw De Bussy, aan wie in april nog door het bestuur was gezegd dat "al uw medewerking ter zake" zeer op prijs werd gesteld, was de ommezwaai moeilijk te accepteren.

Het augustus-overleg over de voedselvoorziening

Op 11 augustus was er in Dordrecht overleg over de voedselvoorziening in de kampen. Aanwezig waren: mevrouw Van Beuningen, burgemeester Loeff van Vught, Loes van Overeem, het NRK in de persoon van dr. Offerhaus, dr. Dols van het Rijksbureau voor de Voedselvoorziening in Oorlogstijd en directeur Redelé van de biscuit- en chocoladefabriek Victoria in Dordrecht. Het was Redelé, die al vanaf 1942 zorgde voor de verpakking van pakketten aan krijgsgevangenen en die contacten onderhield met mevrouw Van Beuningen en het Belgische en Franse Rode Kruis, duidelijk dat het NRK ook voor andere categorieën gevangenen belangrijk zou kunnen zijn. Hoewel zeer onder de indruk van haar werk, waren Redelé en Dols van mening dat de aanvoer van particuliere hulp aan mevrouw Van Beuningen te beperkt was. Naar hun mening moest het bedrijfsleven worden ingeschakeld en moest de landelijke actie worden gecentraliseerd. Offerhaus onderschreef hun mening en was van mening dat het NRK de hulpgoederen zou moeten inzamelen om die vervolgens over de gevangenen en kampen te verdelen. Volgens hem moest het werk van mevrouw Van Beuningen over het hele land worden uitgebreid. Wel moest dit omzichtig gebeuren omdat Harster zijn toestemming aan Loes van Overeem wel eens in zou kunnen trekken wanneer die hulp al te veel aandacht zou trekken. Landelijke onrust in verband met de situatie in de kampen was het laatste wat de Duitsers zouden dulden.

Herinneringen aan Charles Redelé

"Mijn vader heeft na de oorlog nauwelijks gesproken over die zo alles bepalende periode. Hij was een man die zijn omgeving domineerde, ook de Duitsers. Soms was het nodig verschrikkelijk te bluffen en hij kon dat als geen ander. Hij had al voor de oorlog – net als zoveel ondernemers – contacten op Europees niveau. Ook Duitse. Reeds gedurende zijn breed georiënteerde opleiding in diverse Europese landen, waaronder in Engeland en Duitsland, kwam hij al in contact met andere fabriekentzonen. Een deel van die contacten bestendigden zich in zowel vriendschappelijke als zakelijke zin en zetten zich in het kader van de voedselhulp ook in de oorlog voort. Mijn vader was er, wanneer het op de directe belangen van mensen aankwam, niet de man naar om zich door wie of wat dan ook te laten weerhouden van een in zijn ogen noodzakelijke missie. Het NRK wilde de naar Duitsland gedepoteerde Nederlandse arbeiders graag te hulp komen, plannen daartoe werden zorgvuldig uitgewerkt, maar toen dr. Reuter van het DRK eiste, dat al het betreffende Nederlands Rode Kruispersoneel en het bestemde materiaal onder bevel van het Duitse Rode Kruis zou komen te staan, liepen de plannen in uitvoering spaak.

Toen dan ook in 1942 de Victoria-fabrieken van de Nederlandse instanties toestemming had verkregen tot het zenden van voedsel aan naar Duitsland weggevoerde arbeiders, en die toezegging daarop door het NRK voor een haar geldende redenen niet werd vergeven, men wilde de Duitsers op dit punt niet tegen zich in het harnas jagen, nam hij zichzelf niet verloochend de teugels in eigen hand en bezocht persoonlijk met voedselpakketten zijn naar Duitsland gedepoteerde medewerkers. Hij eiste toegang tot hen en zag er persoonlijk op toe dat zij de pakketten in ontvangst namen. Waar dat kon, heeft hij voor de goede zaak en om achterlangs daarvoor zaken te kunnen regelen, van oude contacten gebruik gemaakt. Pas later in mijn leven ben ik als zijn zoon gaan beseffen hoeveel hij werkelijk heeft gedaan in de organisatie van de voedselhulp voor de in concentratiekampen en gevangenen opgesloten politieke gevangenen. Naar zijn kunnen heeft hij als zo velen alles aan mogelijkheden in zichzelf en bij anderen gemobiliseerd. Mensen beseffen vaak te weinig wat ze zelf kunnen bijdragen. Dit heeft in wezen niets te maken met 'veel, macht en naam', maar alles met willen. Naar gelang ik ouder werd ben ik steeds meer van mijn vader gaan begrijpen."
Lex Redelé

Mevrouw Van Beuningen onderschreef de noodzaak van een uitbreiding van voedselhulp. Het door dr. Offerhaus overgenomen voorstel van dr. ir. M.J.L. Dols om alle pakketten onder de vlag van het Rode Kruis te gaan verzenden, liep uit op het besluit dat pakketten de voorkeur hadden boven collectieve zendingen van levensmiddelen die rechtstreeks in keukens werden verwerkt. De samenstelling van de pakketten bleef een zaak van de plaatselijke comités zoals dat van mevrouw Van Beuningen. De taak van Van Overeem werd zo veelomvattend en tijdrovend dat het hoofdbestuur in een brief aan mevrouw Van Beuningen vroeg of zij als plaatselijk gemachtigde van het Nederlandse Rode Kruis in Kamp Vught op wilde treden: "Gezien de bespreking, gehouden te Dordrecht op 11 augustus jl., zal het Hoofdbestuur van het Nederlandsche Rode Kruis het ten zeerste op prijs stellen, indien u voor hem wilt optreden als zijn plaatselijk gemachtigde te Vught en in die hoedanigheid Uwen zoo zeer gewaardeerden arbeid voor de kampen op dezelfde wijze wilt voortzetten." Op 12 augustus '43 stelde het hoofdbestuur mevrouw Van Beuningen aan als zijn vertegenwoordigster in Vught.

Loes van Overeem zou in naam van het Nederlandse Rode Kruis over de aanstelling van mevrouw Van Beuningen met Harster gaan overleggen. Van Offerhaus kwam het voorstel om via het hoofdbureau van het Nederlandse Rode Kruis 5000 pakketten te distribueren, waarvan er 1500 rechtstreeks naar Vught zouden gaan. Om het geheel te financieren stelde Loeff voor om met "de grote financiële lichamen" te gaan praten. De vergadering was unaniem tegen aankoop uit de zwarte handel. Na overleg met het hoofdbestuur maakte Offerhaus bekend dat fabrikanten die producten wilden leveren dat in het vervolg konden doen aan het comité te Vught, dat werd uitgebreid met hulpverleners van elders in het land opgerichte comités. Hoewel over de wijze van financiering nog overlegd moest worden, kon met het werk worden begonnen.

Dr. Offerhaus stelde voor om grote bedrijven te gaan benaderen, terwijl door de leden van het dagelijks bestuur ook persoonlijk actie kon worden ondernomen. Op de per 23 juni 1942 benoemde voorzitter W.B. Engelbrecht deed hij een beroep om tegenwerking van Duitse kant te voorkomen. Verder verzocht Offerhaus aan de gevolmachtigde van het Duitse Rode Kruis in Nederland om ontheffing van de distributiebepalingen, waarbij hij verwees naar de praktijk in andere bezette landen.²²

²² De commissaris der provincie Utrecht, die eveneens lid was van de NSB, W.B. Engelbrecht, werd bij besluit van de rijkscommissaris van 23 juli 1942 benoemd tot voorzitter van het NRK. Op de buitengewone vergadering van het dagelijks bestuur op zaterdag 25 juli 1942 werd besloten 'voorlopig aan te blijven en de

Onverwachte ontwikkelingen

Op 20 augustus 1943 keerde onverwacht een vrachtrijder terug met een lading pakketten van het kamp naar de villa van mevrouw Van Beuningen. Hem was gezegd dat er geen zendingen meer werden toegelaten. De kampcommandant zou naar Berlijn zijn vertrokken en bovendien, zo kreeg mevrouw Van Beuningen te horen, was het verbod afkomstig van het Rode Kruis in Den Haag. De waarnemend commandant liet haar weten dat voorlopig alleen het Rode Kruis pakketten mocht uitdelen. Mevrouw Van Beuningen beschouwde hij niet als vertegenwoordigster van het Nederlandse Rode Kruis. Loes van Overeem, die vermoedde dat Harster van niets wist, zou samen met Nuboer met hem gaan overleggen. Dan kon gelijk besproken worden of mevrouw Van Beuningen naast het echtpaar Van Overeem als gemachtigde van het Nederlandse Rode Kruis erkend zou kunnen worden.

Toen bleek echter onverwacht dat Harster niet meer in functie was en, naar later bleek, naar Italië was overgeplaatst. In zijn plaats werd per augustus 1943 SS *Brigadeführer* Erich Naumann tot *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und SD* benoemd. Offerhaus nam direct contact op met Naumann om de eerder met Harster gemaakte afspraken nog eens te laten bevestigen. Naumann zegde de secretaris-generaal toe dat ook hij het werk voor de gevangenen zou bevorderen. Inmiddels was mevrouw Van Beuningen er na overleg met de kampcommandant in geslaagd om de pakketzendingen weer op gang te brengen. Ze had te horen gekregen dat de *Paketsperre* diende als een disciplinaire maatregel en dat die een tijdelijk karakter had. Ook toen kampcommandant Chmielewski op bevel van Himmler wegens losbandig gedrag werd ontslagen en werd vervangen door SS-*Hauptsturmführer*-SS-*Kapitän* Adam Grünewald bleef de verzending van pakketten mogelijk. De hulpverlening kon normaal worden voortgezet.

De hulp van fabrikanten en andere personen en instellingen

Diverse fabrikanten hebben zich destijds enorm ingezet. Een van hen was de heer Ch. Redelé van de Dordtse biscuit- en chocoladefabriek Victoria. Redelé, die zeer gewaardeerd werd door Offerhaus, en zich tijdens het augustus-overleg nog had uitgesproken voor de inschakeling van het bedrijfsleven, startte, om een geregelde aanvoer van goederen naar de Duitse kampen in Nederland te garanderen, in 1943 een actie onder Nederlandse fabrikanten. Het aantal bedrijven of anderszins dat hulp heeft geboden en hun diversiteit, is te groot om allemaal in deze bijdrage te benoemen. Een aantal voorbeelden. Een van de bedrijven die hulp bood en in meer dan een dubbele betekenis, was de Erven Lucas Bols, Rozengracht te Amsterdam. Mr. A.A. Swane stond gedurende de Duitse bezetting regelmatig in contact met de heren B. Carp en G. C. Verheul, respectievelijk directeur en procuratiehouder. In de eerste plaats heeft de NV zeer grote giften gedaan aan de Dienst van Speciale hulpverlening van het Nederlandse Rode Kruis. De dienst waarvan Van Overeem hoofd was, en die het Nederlandse Rode Kruis buiten de regels van de Geneefse conventie om had opgericht om de politieke gevangenen in ons land hulp te kunnen verlenen. De dienst, waarvan beide heren wisten dat Swane daarmee door zijn ondersteuning en door controle van eigen vertrouwde mensen in de kampen en gevangenschappen de terreur van de bezetter probeerde te breken. Bij de Duitsers was Bols voor de overval op Nederland al meer bekend dan welk ander merk ook. Bols had al 50 jaar in Emmerich een eigen fabriek die heel Duitsland bediende en besteedde de laatste jaren voor de oorlog de winst van dit bedrijf grotendeels aan reclame om zodoende bevrijd te zijn van de betaling van de zogenaamde *Rüstungssteuer*.

Nadat de Erven Lucas Bols mr. Swane hadden gemachtigd om zich uit te geven als advocaat van het bedrijf, was dit spoedig bekend bij de Duitse autoriteiten. Dat maakte de deelname van mr Swane aan de onderhandelingen gemakkelijker. Swane: "Wanneer het nodig was om enige instantie met drank te 'beïnvloeden' zorgde Bols dat het ter plaatste kwam. Bij Bols zijn er geregeld bijeenkomsten geweest, bijvoorbeeld met *Obersturnbannführer* dr. Härtel, de voorzitter van het *Standgericht*, teneinde, zoals Swane dat destijds formuleerde: "incidentele gevallen met een dreigende veroordeling recht te krijgen of weg te werken". Daarbij werd op een soortgelijke wijze gewerkt als die waarop bijvoorbeeld ook *Sturnbannführer* Lages van de SD Amsterdam en anderen werden aangesproken. En wel via het merk Bols, waarvan in de benarde tijden van voedselnoed vijf kruiken jenever equivalent waren aan de waarde van 30 ton kolen. Het hoofd van de Dienst voor Speciale hulpverlening van het Nederlandse Rode Kruis verklaarde hierover in een brief gedateerd op 14 september 1945 aan het hoofdbestuur van het Nederlandse Rode Kruis, dat de heer B. Carp deze dienst gedurende de moeilijke bezettingsjaren financieel en materieel op zeer uitgebreide schaal heeft bijgestaan. Die hulp was zo belangrijk dat daardoor het werk voor de gevangenen in de kampen en gevangenschappen op grotere schaal kon plaatsvinden. Zonder deze hulp waren zeker meer slachtoffers gevallen. Was getekend: Het hoofd van de Dienst voor Speciale hulpverlening van het Nederlandse Rode Kruis, Loes van Overeem.

Herinneringen aan B. Carp

"Mijn vader heeft tijdens de oorlogsperiode nooit iets verteld van zijn omvangrijke en risicovolle werk ten aanzien van de ondergrondse hulp en (militaire spionage)activiteiten voor het Bureau Inlichtingen te Londen, voor welke verdiensten hij na de oorlog een persoonlijke dankverklaring van Fieldmarshall Montgomery ontving. Daar werd thuis niet over gesproken, ook niet tussen hem en mijn acht jaar oudere broer, die zelf als koerier ook ondergrondse opdrachten vervulde. Ik was zelf pas 11 jaar in 1943. Wel heb ik natuurlijk meegemaakt dat in ons ouderlijk huis vele onderduikers een onderdak vonden. Ook na de oorlog, toen hij verhuisde naar Zuid Afrika en daar een nieuw leven opbouwde, sprak hij er nooit met ons over. Toen ik na lange jaren mijn vader voor het eerst weer terugzag, is het er ook niet meer van gekomen om hem daarnaar te vragen.

Pas jaren later heb ik kennisgenomen van de omvang van zijn hulpverlening en steun aan het verzet, waartoe hij behalve privé ook gebruik maakte van zijn positie bij de Erven Lucas Bols te Amsterdam, van welk bedrijf hij samen met zijn schoonvader de directie voerde. Uit de weinige door hem nagelaten documenten - hij overleed in 1966 - weet ik dat hij in de oorlogstijd gedreven werd door wat hij noemde een praktisch idealisme. Hij vond dat men in die tijd van beproeving het hoofd koel diende te houden, en er meer dan ooit op uit moest zijn anderen de helpende hand toe te steken. Zijn devies was: niet bij de pakken neer zitten, doch trachten te helpen waar wij kunnen."

Mr. J.R. Carp

werkzaamheden voort te zetten in het belang van het Nederlandsche volk en het Nederlandsche Roode Kruis. De heer Offerhaus - aldus de notulen dezer vergadering - zal in een volgend onderhoud met (de *Beauftragte*) Dr. Reuter eenige desiderata overbrengen'. Bij schrijven van 28 juli 1942 nr. p. 93, gericht aan Dr. Reuter, berichtte het dagelijks bestuur dat het na rijp beraad, in eigen kring en met de hoofden van de verschillende Rode Kruis-bureaus, had besloten zich neer te leggen bij deze benoeming. Doch mocht blijken, zulks ter beoordeling van het bestuur, dat het op enigerlei wijze in zijn taak werd belemmerd, dan zou het dagelijks bestuur zich genoodzaakt zien deze neer te leggen. De heer Engelbrecht aanvaardde daarop de voorwaarde dat hij nimmer de vergadering van het bestuur zou leiden. Het NRK 1867-1967 Jhr. G.M. Verspeyck

Sommige ondernemers namen ook zelf het initiatief, zoals de directie van Vinks Conservenfabriek in de Betuwe, die in een brief aan Van Overeem hulp aanbood voor de verzorging "van onze Hollandse jongens". Ook andere leveranciers gaven hun bijdragen belangeloos en dienden geen rekening in. Zij vonden het een voorrecht op deze manier aan de hulpverlening bij te kunnen dragen. Voor het bestuur van het Nederlandse Rode Kruis was de commissie belangrijk, omdat zij het mogelijk maakte om het overzicht te houden, zonder zelf op de voorgrond te treden. De daadwerkelijke hulpverlening - de inzamelingen, het maken en bezorgen van pakketjes - lag in handen van particulieren, hier en daar gesteund door een plaatselijke afdeling van het Nederlandse Rode Kruis iets voor de gevangenen te kunnen doen. In Rotterdam haalden actieve collectanten een bedrag op van 50.000 gulden. De firma Bussink uit Deventer leverde maandelijks ontbijtkoek. Op zijn beurt stelde Douwe Egberts in ditzelfde najaar 1100 pakjes shag ter beschikking en voegde er in 1944 grote hoeveelheden koffie en theesurrogaat aan toe. Maatschappij De Betuwe leverde jam, de Centrale Suiker Maatschappij suiker, Unilever slaolie en Honig ca. 90.000 bouillonblokjes per maand. Voor het bestuur van het Nederlandse Rode Kruis was de commissie belangrijk omdat zij het mogelijk maakte om het overzicht te houden zonder zelf op de voorgrond te treden. De daadwerkelijke hulpverlening - de inzamelingen, het maken en bezorgen van pakketjes - lag in handen van particulieren, hier en daar gesteund door een plaatselijke afdeling van het Nederlandse Rode Kruis die iets voor de gevangenen wilden doen. Toen de voedselvoorziening in bezet Nederland nijpend werd, het zuiden al bevrijd was en de Duitse autoriteiten inzamelingen ten behoeve van gevangenen verboden, zorgde dr. ir. M.J.L. Dols ervoor dat er voldoende producten waren om de hulpverlening voort te zetten. Ook Dols was regelmatig aanwezig op de commissie-vergaderingen. Het was natuurlijk wel zo dat niet gegarandeerd was dat de gevangenen dit voedsel ook daadwerkelijk kregen resp. van hun pakket maar een gedeelte ontvingen.

Rol van het verzet, inbreng A.J. Teunissen

Hoewel het leek dat de Duitsers de hulp aan de gevangenen geheel onder controle hadden, was toch een belangrijk deel daarvan illegaal. Het verzet droeg daaraan van verschillende zijden bij. Zo leverde zij aan zowel mevrouw De Bussy, die goede contacten had met de illegaliteit, als aan Van Overeem op grote schaal 'gekraakte' bonkaarten. Naar de visie van het Nederlandse Rode Kruis konden dergelijke illegale contacten alleen maar schade toebrengen aan de legale hulpverlening aan b.v. krijgsgevangenen. Naast verzetsgroepen als b.v. het NSF, dat voor geld zorgde, de LO die zorg droeg voor onderduikers en de KP die voor sabotageacties verantwoordelijk was, was er het 'Natura-apparaat'. Deze illegale groep was belast met de verzorging van de levensmiddelen voor gezinnen van onderduikers, van gefusilleerden en van die gezinnen, waar door de oorlogsomstandigheden de kostwinner was weggefallen. Aanvankelijk ging het nog om kleine hoeveelheden. Een van de leiders van deze groep was de heer Andries Jan Teunissen. Hij kwam evenals de heer Redelé uit Dordrecht en was directeur van een glasfabriek in die stad. Al in augustus/september 1940 kwam hij in contact met enkele mensen uit de illegaliteit. In 1941 zat de Sicherheitsdienst Teunissen te dicht op de hielen en verliet hij Dordrecht om zich vanaf dat tijdstip zonder vaste verblijfplaats volledig te wijden aan verzetswerk. Via dit werk raakte hij betrokken bij de voedselvoorziening. De organisatie van Teunissen haalde de producten hoofdzakelijk op bij enige boeren in de Wieringermeer en in andere landbouwcentra en bracht die naar de grote steden en naar plaatsen, waar smeerstations waren en de pakketten voor de kampen werden klaargemaakt.

Langzamerhand bestond echter de noodzaak dat die partijen groter werden. Voor de goederen waren er verschillende opslagplaatsen; over die opslagplaatsen van de organisatie te Amsterdam beschikte mevrouw De Bussy en in de opslagplaatsen te Vught en te 's-Hertogenbosch zwaaide mevrouw Van Beuningen de scepter. De smeerstations en posten, die onder Rode Kruisvlag voor de kampen zorgden en werkten onder leiding van de dames Van Overeem, De Bussy en Van Beuningen vormden de organisatie van *Teunissen* eigenlijk één groep; de werkzaamheden van deze dames liepen nauwelijks uiteen, ze hadden levensmiddelen nodig om de pakketten te kunnen vullen. Toen de voedselhulporganisatie zich steeds verder uitbreidde, groeide ook de behoefte aan meer vervoerscontacten. In begin 1944 bracht de heer L. Neher van 'De Kern' Teunissen in contact met de penningmeester van het Nederlandse Rode Kruis, luitenant-kolonel b.d. J.J.M. de Waal. Toen Teunissen aan De Waal verzocht zijn medewerking te willen verlenen aan het vervoer van de grote voorraden voedsel die naar de posten gingen die (voor politieke gevangenen) onder de Rode Kruisvlag werkten – waarmee de smeerstations bedoeld werden – kon De Waal dat verzoek met oog op de toen bestaande regels van de Geneefse Conventie [die spraken niet over politieke gevangenen of gedeporteerden, en aan welke richtlijn het Nederlandse Rode Kruis vast hield] niet honoreren. Daarop besloten mr. Swane en een aantal vrienden de organisatie van transporten zelf ter hand te nemen en via hun contacten met het bedrijfsleven te financieren. Verder regelde mr. Swane via connecties de nodige vrijgeleides voor het vervoer van voedsel, dat aan strenge regels gebonden was. Hij kreeg hierbij steun van enkele hoge functionarissen, waaronder het hoofd van de distributie van de Noordelijke provincies en de top van het Ministerie van Landbouw, met name de directeur-generaal van de Voedselvoorziening, de heer S.L. Louwes.

Toen de vraag naar voedsel almaar groeide en het stelen van bonnen te riskant werd, nam Teunissen contact op met Louwes. Deze honoreerde zijn oproep tot meer legalisatie van het werk en medewerking daaraan vanuit zijn bestuursapparaat. Louwes regelde het zo dat een van zijn hoofdambtenaren, de heer Schagen van Leeuwen, een systeem is gaan ontwerpen waarbij de voedselhulporganisatie garen spon.²³ De voedselhulporganisatie van Teunissen kreeg de beschikking, onder toezicht van vertrouwde ambtenaren, over gedeelten van voorraden. In Amsterdam was b.v. een partij koolzaad gedeponereerd; hiervan werd het vochtpercentage, dat voor uitdroging in aanmerking kwam, met een kwart of een half procent veranderd. Er lag dan in het pakhuis meer, dan er administratief moest liggen en dat verschil kreeg de voedselhulporganisatie. Louwes, dat moet duidelijk zijn, hield wel heel scherp in de gaten of de preciaire voedselsituatie in het land niet in gevaar kwam. De financiering werd intussen door mr. Swane ter hand genomen door een speciale rekening te openen bij de bank van Van Lanschot in Den Bosch, waarvoor het geld van de hulpverlening gestort kon gaan worden, zonder het risico te lopen dat de bezetter daar beslag op zou kunnen leggen.

De rekening bij de Bank Van Lanschot

Om de goederen te kunnen binnenhalen, vervoersmiddelen te kunnen regelen en de financiering rond te krijgen, was een gedegen advies nodig. Loes van Overeem wendde zich daarom ondermeer tot mr. A.A. Swane in 's-Hertogenbosch voor hulp. In oktober 1943 begon hij met het benaderen van bedrijven voor de levering van goederen en financiële ondersteuning. Dat deed hij samen met De Loos. Het geld dat ten bate van

²³ De heer Schagen van Leeuwen, broer van de Oud-Minister J.J.A. Schagen van Leeuwen, [Marineofficier en partijloze minister van Marine, die in 1947 uit het kabinet Beel stapte, omdat hij vond dat te veel werd toegegeven aan de eisen van de Republiek Indonesia] had een zeer belangrijke positie bij het AVA (Aan- en Verkoopkoopbureau van Akkerbouwproducten)

de hulpverlening binnenkwam, werd gestort op een rekening bij de bank Van Lanschot. Na overleg met dr. Van Overeem was de rekening alleen toegankelijk voor Loes van Overeem en de penningmeester van het Nederlandse Rode Kruis, J.J.M. de Waal.²⁴ Beiden gingen akkoord met de regeling. In Den Haag kon via de Nederlandse Handelsmaatschappij geld worden opgenomen. Swane koos voor deze constructie, omdat het niet zonder meer mogelijk was om een bankrekening te openen en omdat anders de Duitsers het geld zouden kunnen confisqueren. Van Lanschot was bereid om de verantwoordelijkheid voor het openen van de rekening op zich te nemen. Uit de bewaard gebleven stukken blijkt dat onder meer de Bataafse Petroleummaatschappij, Philips, de Algemene Synode en de Amsterdamse Chininefabriek vele duizenden en zelfs tienduizenden guldens overmaakten. In totaal gingen enkele tonnen aan geld om, aldus Swane. In een brief van 10-11-1943 vraagt Swane aan Gérard van Lanschot te Parijs om diverse medische zaken als rechte en kromme darmnaalden en verder allerlei soorten vitaminen.

Het Amersfoortse comité

Net zoals dat elders zou gebeuren, werd in de herfst van 1943 in Amersfoort een comité gevormd, dat qua samenhang en opzet het hart zou vormen van de maanden durende hulpverlening aan de gevangenen van Kamp Amersfoort. Het daarvoor benodigde geld kwam in eerste instantie van de Amersfoortse bedrijven Erdal, Phoenix en graanhandel Van Nieuwenhuizen. Later werden comités uit het hele land bij de verzorging van de wekelijkse pakketten betrokken. Het binnengekomen voedsel werd opgeslagen in de pakhuizen van graanhandel Gerritsen en op de zolders van rijwielfabriek Pon. Een reservevoorraad werd opgeslagen bij de grossier Van 't Eind op de Snouckaertlaan. Shell Amersfoort zorgde ervoor dat de Rode Kruis-auto's voldoende benzine kregen om alles te vervoeren. Het is in dit bestek onmogelijk om alle Amersfoortse bedrijven te noemen die een bijdrage hebben geleverd. In het algemeen verleenden talloze Nederlanders aan de organisatie veelal belangeloos hun medewerking. Door zakenlieden intelligent opgezette acties brachten zoveel geld op dat het comité vanaf voorjaar 1944 over 4000 gulden per maand kon beschikken. Hiermee konden clandestiene aankopen worden gefinancierd. Een andere methode om aan producten te komen, was door het "legaal" aankopen ervan tegen inlevering van "illegaal" verkregen bonkaarten. Die werden natuurlijk niet door het comité ingebracht, maar door de verschillende verzetsorganisaties. Om verzekerd te zijn van een permanente aanvoer van voedsel en andere hulpmiddelen reisden leden van het comité en andere hulpverleners heel het land af om waar mogelijk een beroep te doen op boeren, zuivelfabrikanten textielbaronnen, bakkers en anderen. Naargelang het kamp bekender werd, zette dit steeds meer zoden aan de dijk en wisten "leveranciers" uit het hele land het comité steeds beter te vinden.

Smeren, inpakken en afleveren

Na aanlevering van de producten kwam het aan op de verwerking en verpakking daarvan. In het najaar van 1943 waren er medewerkers en producten genoeg om op gezette tijden pakketten met boterhammen voor de gevangenen klaar te maken. Aanvankelijk was het streven erop gericht eens in de twee weken pakketten klaar te maken; later kwam, op basis van de planning van Loes van Overeem, iedere vrijdagmiddag om vijf uur een transport in het kamp om ze af te leveren. Wilde een organisatie als deze goed lopen, dan moest alles op tijd klaar zijn en diende het geheel strak geregisseerd te worden. Geen gemakkelijke opgave. Ging het niet linksom, dan moest het rechtsom. Bevatte een pakket in het begin acht boterhammen, tenslotte werden het er achttien: besmeerd, belegd en ingepakt.

Herinneringen van Loes van Overeem

"Op een gegeven moment wilden de Duitsers dit aantal beperken en mochten er in ieder pakket nog maar 8 in plaats van 12 tot 14 boterhammen verpakt worden. Dat deze toen dikker, groter en nog royaler belegd en besmeerd werden, ontsnapte aan de controle. De Joodse gevangenen in Vught waren helaas van deze goede gaven verstoken, alleen in de gevangnissen in Amsterdam mochten wel aan een gedeelte van de Joodse gevangenen pakketten worden uitgereikt. Soms echter vonden wij toch een middel om het harde lot onzer Joodse landgenoten wat te verzachten. Op de algemene erkende Christelijke feestdagen ontvingen de gevangenen extra pakketten van ons, die door vele stille medewerkers van de comités met een toewijding werden klaargemaakt, als gold het een enig kind, vader of moeder. Naast bovengenoemde levensmiddelen konden nog extra voor Amersfoort worden verstrekt: 9 à 10 ton kaas, ongeveer 10 ton boter, 10 ton melkpoeder, 5 ton tarwe, 5 à 6 ton peulvruchten. Bovendien werd al het ziekenvoedsel voor de cellenbarakken Scheveningen en Amersfoort, zoals pap, pudding, vermicelli, macaroni, zwarte bessen (tegen dysenterie) enz. verstrekt, evenals de speciale medicamenten."

De pakketten werden gereedgemaakt op de zogenaamde smeerstations. Een aantal smeerploegen werkte buiten Amersfoort in plaatsen als Utrecht, Zeist, De Bilt en Soesterberg. Vervolgens werden de gesmeerde boterhammen daar in papieren zakken verpakt en dan, meestal op woensdag, naar het huis van mevrouw Van Reede gebracht, waar ter plekke ook nog eens duizenden boterhammen werden belegd. Vrijwilligers begonnen er woensdagnacht tegen vieren al met het snijden van de broden. Tenslotte werden alle pakketjes op vrachtauto's geladen en naar het kamp vervoerd. Van Overeem, die dit geheel coördineerde en die het Amersfoortse comité met andere comités in contact bracht en waar nodig adviseerde, kwam pas naar de woning van mevrouw Van Reede wanneer de volgeladen vrachtwagens daar al voor de deur stonden.

De oprichting van de Dienst voor Speciale Hulpverlening van het Nederlandse Rode Kruis

Hoewel al per 26 juli een eigen archief en administratie werden opgezet, werd de Dienst voor Speciale Hulpverlening van het Nederlandse Rode Kruis officieel pas op 23 december 1943 opgericht. Een van de redenen die tot de oprichting leidde, was het besluit van het Nederlandse Rode Kruis om niet van de regels van de Geneefse conventie af te willen wijken en zich voornamelijk tot hulp aan krijgsgevangenen te blijven beperken. In oktober verhuisde deze eigen afdeling van de nog op te richten Dienst van de Dr. Kuyperlaan nr. 9 naar het pand aan de Prinsessegracht nr. 27. Daar kreeg de staf van Van Overeem de beschikking over een grote vergaderzaal die haar als kantoor werd toegewezen. In het overvolle pand werd ieder vertrek voor de opslag van goederen gebruikt. Alleen de kamer waar voorheen de erevoorzitster van Nederlandse Rode Kruis, de afwezige Prinses Juliana, haar bureau had gehad, werd ontzien. De heer De Loos fungeerde in de eerste tijd als secretaris, mevrouw Laman Trip als adjunct-secretaresse. De Loos had ook tot taak om levensmiddelen als graan, meel enz., die voor het bakken van brood nodig waren, met een vrachtauto uit Zeeland op te halen. Loes van Overeem gaf eens per veertien dagen een overzicht van de ingekomen giften in gelden en natura. Zaken als deze vergen een nauwkeurige administratie en om haar te ontlasten ging het bestuur op zoek naar een gedegen administrateur. Ze was niet gelukkig met de nieuwe constructie, waarbij "de Dienst" haar handelsvrijheid naar haar indruk veel te veel inperkte.

²⁴ Zie bijlage 4

Tot de "Dienst" in december 1943 was opgericht, had Van Overeem haar werk verricht als Rode Kruishulpster eerste klasse. In die hoedanigheid was zij verantwoording schuldig aan het hoofdbestuur. De status van de politieke gevangenen leidde ertoe dat de Dienst voor Speciale hulpverlening werd opgericht, met Loes van Overeem aan het hoofd. Niet het Haagse hoofdbestuur, maar Van Overeem zelf werd persoonlijk verantwoordelijk gesteld voor de uitvoering van het werk en de inhoud van de pakketten. Een regeling die steunde op het *Führerprinzip*, maar die door haar werd aanvaard. Hier kon ze zich mee verenigen omdat zij, aldus Van Overeem, "terstond inzag dat het aanvaarden van deze regeling slechts het middel was, dat tot het doel, nl. de leniging van de grote nood van duizenden landgenoten zou voeren." Dat alleen Loes van Overeem de verantwoording droeg voor het werk en de uitvoering daarvan, werd nog eens onderstreept door de brief die de *Befehlshaber der SP/SD* Erich Naumann in februari 1944 schreef aan Offerhaus: "[...] Om misbruik van de instantie Nederlandse Rode Kruis te vermijden is het perse noodzakelijk dat de verzorging van de personen in de gevangnissen en kampen slechts door één persoon wordt uitgevoerd, en dat zich niet meerdere personen op een desbetreffende aanvraag van het Nederlandse Rode Kruis kunnen beroepen. Ik verzoek er daarom voor te zorgen dat behalve mevrouw Van Overeem, die zich al sinds lange tijd met de verzorging van de Nederlandse gevangenen bezighoudt, niemand anders een dergelijke opdracht van het Nederlandse Rode Kruis krijgt. Voor het feit dat alleen aan haar een volmacht was gegeven, bestonden volgens Naumann *sicherheitspolizeiliche Gründe*.

Brigadeführer Ebenhardt Schöngarth, die Naumann in juni 1944 opvolgde, nam deze zienswijze over. In zijn brief aan Van Overeem schreef hij haar dat "[...] i k ... u erop wijzen [mag] dat u alleen de verantwoordelijkheid draagt voor de ordentelijke uitvoering van de aan u toevertrouwde verzorging van de gevangenen."

J.F. Mesker in 1950 na zijn verhoor van resp. gesprekken met dr. W. Harster

"Wat haar verantwoordelijkheden betreft, mag duidelijk zijn, dat de financiële verantwoording uitsluitend voor rekening van mevrouw Van Overeem kwam als persoon, en niet als vertegenwoordigster van het Rode Kruis. Na de bevrijding, toen er tegenover de Duitsers voor het Rode Kruis geen reden meer was om zich in deze zaak op de achtergrond te houden, heeft het Rode Kruis ook niet gezegd: 'Goed, u hebt dat in Rode Kruis-verband gedaan. Tijdens de bezetting konden wij ons er officieel niet mee bemoeien, maar wij zullen nu de zaak overnemen.' Zij kunnen nu misschien wel zeggen, dat het onoverzichtelijk was of iets dergelijks, maar gezien de stand van zaken gedurende de oorlog, huiszoekingen, die er zijn geweest, en bovendien de brand, is het toch begrijpelijk, dat er geen complete boekhouding is te vinden, waarin men alles kan nagaan. Wanneer het Rode Kruis zich hier werkelijk achter had willen stellen met alle consequenties, dan had het toch zeker na de bevrijding moeten zeggen, dat het de zaak overnam en de controle er op wilde hebben. Zelfs het werk van mevrouw Van Overeem in het kamp te Amersfoort na de bevrijding is geheel voor haar eigen rekening en verantwoording geweest. Ik zie dus niet in, dat het Rode Kruis, wat dit betreft, bepaalde lof toekomt."

Herinneringen van Loes van Overeem

Toen er tussen haar en de dames Van Beuningen en De Bussy frictie ontstond, wat niet in de laatste plaats gebeurde omdat zij als enige van de Duitsers toestemming kreeg om in ons land gevangnissen en kampen te bezoeken, was dit voor mr. A.A. Swane aanleiding om voor te stellen om de hulp aan politieke gevangenen in een speciaal comité te coördineren. Uit die tijd herinnerde zich Loes van Overeem hoe het werk langzamerhand uitgroeide tot een echte dienst van hulpverlening en hoe zij zich ervan bewust was dat de dienst alleen zo kon uitgroeien en functioneren met de voortreffelijke hulp van allen die daaraan bijdroegen. De dienstverlening beperkte zich niet alleen tot het afgeven van pakketten. "Gedreven door een sterke wil en innige wens, tot helpen, waar dit nodig was, gingen wij zonder al te grote voorbereidingen aan de slag met dit nieuwe werk. Toen we toegang kregen tot de kampen en enkele gevangnissen, namen we terdege nota van alles wat daar gebeurde. De misstanden waren soms van dien aard dat we niet twijfelden om de Duitse instanties daarvan op de hoogte te brengen en met alle aandring die wij konden doen gelden, om verbetering hebben verzocht. Immers het moest verzoeken en bidden en smeken blijven, wij als Rode Kruis hadden geen enkel recht om politieke gevangenen te verzorgen; dit recht geldt alleen voor krijgsgevangenen en dan nog in een heel andere vorm.

Gelukkig hebben we zo weerzinwekkende plannen, als het inrichten van een bordeel in het kamp te Vught, kunnen voorkomen. De sterk demoraliserende invloed van de z.g. „blok-oudsten", die al van 1933 af gevangen zaten, en de andere gevangenen op sluwe en doortrapte wijze onder hun invloed wisten te krijgen en te houden, hebben wij kunnen verminderen. Dit alles is mogelijk nog wel van meer waarde geweest dan de goede gaven wie wij geregeld de kampen binnenbrachten."

De uitbreiding van de smerstations en werkzaamheden

Het werk breidde zich zo snel uit dat de dames Van Beuningen, De Bussy en Van Overeem afspraken uit welke delen van het land ieder van hen de nodige levensmiddelen zou betrekken. Een deel daarvan werd gekocht met de vele bonkaarten die afkomstig waren van overvallen op distributiekantoren door verzetsgroepen. Loes van Overeem, die het geheel coördineerde, hield zich niet bezig met het inzamelen van goederen en het gereedmaken van de pakketten. Behalve in Amersfoort, De Bilt, Zeist, Vught en Amsterdam werden ook in Alphen a/d Rijn, Helvoirt, Arnhem, Wassenaar, Ommen, Utrecht, Vriezenveen, Beltrum, Hoofddorp en Maastricht comités en smerstations opgericht die zich ten doel stelden pakketten te maken en fruit in te zamelen. Ook in het souterrain van het hoofdgebouw van de Vereniging werd het in de jaren 1943 en 1944 steeds drukker met het gereedmaken van pakketten. Op het laatst trok zij dagelijks met vrachtwagens door heel het land om duizenden voedselpakketten persoonlijk af te leveren. Daar waar het kon, werden die zoveel mogelijk door Van Overeem persoonlijk uitgedeeld.

Herinneringen van Loes van Overeem

"Terwijl in het begin werd gestart met één Ford vrachtauto, breidden de werkzaamheden zich zo uit dat het wagenpark al snel uitgroeide tot drie vrachtauto's, waarvan eentje met een aanhangwagen. Op zowel de auto's als de kisten waarin de pakketten waren verpakt, stond het symbool van het NRK en het laatste in woorden weergegeven. Om mijn werk te vergemakkelijken gaven enkele vrienden mij twee kleine personenauto's. Het probleem van de steeds schaarser wordende brandstof werd opgelost door de volle medewerking van het departement van Waterstaat en N.V. de Bataafsche

Petroleum Maatschappij. Na enige tijd bestond „De Dienst“ uit zes naaste medewerkers, een magazijnmeester met drie volwassen hulpen, die bijna dag en nacht moesten werken, vijf chauffeurs en een monteur. Hoewel enkelen van hen onderduikers waren, konden ze in de praktijk toch helpen. Niet alles ging even makkelijk en er waren vaak moeilijkheden en problemen. Iedere maandag was er in het gebouw van het Rode Kruis een spreekuur, dat dan vaak door zo'n 200 mensen werd bezocht, met een diversiteit aan problemen. [...] Waar dat kon, werden mensen geholpen. Je was altijd afhankelijk van de leiding in de kampen of gevangenis. Het aantal mensen waarvoor je met allerlei kunstgrepen en hulpmiddelen kon verhinderen dat zij op transport werden gesteld, was altijd te gering. Hoe graag we dat ook wilden voorkomen, het was eenvoudigweg onmogelijk. Alleen de mogelijkheden die wij hadden, konden wij tot het uiterste benutten en dan nog was ons werk steeds slechts mensenwerk. De ellende en het gevaar om ons heen werden steeds groter. Kwam men eerder nog verder met een vriendelijk en goed woord, naar gelang de tijd verstreek moest er steeds meer worden georganiseerd en geïmproviseerd. Ook moest er almaar meer geriskeerd worden!

Met een koel hoofd, een heilig willen, misschien ook met een beetje vrouwelijke intuïtie, moesten steeds meer beslissingen worden genomen. Wanneer men alles had kunnen voorzien, wie weet of ik dan wel de moed gehad zou hebben om dit alles door te zetten. Maar de mens groeit meestal gestadig in de hem gestelde problemen. Men moet actief deelnemen, ook aan dat deel van het werk, waarvan vele facetten voor de buitenwereld en ook voor sommige insiders of medewerkers onzichtbaar moesten blijven. Daden, die men eenvoudig moest verrichten, daden, waarvan men niet altijd de draagwijdte kon overzien. Hoe dan ook, ze moesten gedaan worden.”

Het eerder door Harster geopperde voorstel om in Kamp Amersfoort een ziekenhuis op te richten, is nooit gerealiseerd. In de loop van 1944 legde Brigadeführer K.G.E. Schöngarth, die per juni 1944 Erich Naumann als *Befehlshaber der Sicherheitsdienst und SD* was opgevolgd, aan Van Overeem de vraag voor of het Nederlandse Rode Kruis bereid was een hospitaal in Kamp Amersfoort op te richten. De Duitse autoriteiten lieten via de aannemer door ir. H. Sanger, architect en raadgevend ingenieur te Ommen, een twee verdiepingen tellend ziekenhuis ontwerpen, waarin plaats was voor 400 bedden. Aan de bouwwerkzaamheden zouden gevangenen meewerken onder leiding van uitvoerders van de uitvoerende aannemer. De aannemer, de N.V. Bataafse Aannemingsmaatschappij van Bouw- en Betonwerken v.h. Firma J. van der Wal & Zn, schreef op 5-8-1944 in de opdrachtbevestiging aan ir. Sangster, in verband met de bijzondere aard van het werk en het liefdadig doel geen verhoging van haar algemene kosten en voor de winst in rekening te willen brengen.

Van Overeem vond het bouwen van een ziekenhuis een aantrekkelijk idee, temeer daar het eigendom zou blijven van de vereniging. Hierop volgde een bespreking tussen ds. Gravemeijer, met wie Van Overeem zich in verbinding had gesteld, Dr. Offerhaus en de toenmalige secretaris-generaal van het Departement van Binnenlandse Zaken, mr. dr. K.J. Frederiks. In de voorbereidende verkenningen werden de kosten geraamd op 600.000 gulden, waarvan de helft zou worden opgebracht door de gezamenlijke kerken, terwijl het Departement van Binnenlandse Zaken de andere helft zou betalen. Hierop volgden enkele besprekingen over de vereiste toewijzingen voor het benodigde materiaal; het hoofdbestuur van het Nederlandse Rode Kruis stelde voor de bouw van het ziekenhuis een commissie in, bestaande uit Loes van Overeem, dr. Offerhaus en de heren Banning, Maas en De Ranitz. In augustus werd begonnen met de graafwerkzaamheden. Toen de oorlogsomstandigheden zich echter wijzigden, werd het werktempo verlaagd; na enkele weken werd het werk helemaal stopgezet. Intussen konden in de bestaande ziekenbarak wel enige verbeteringen worden aangebracht; de zieken werden van lakens voorzien en ook werd o.a. de sanitaire inrichting verbeterd.

Bedrijven met een afdeling in Kamp Amersfoort

In het kamp is geruime tijd een afdeling van de Nederlandsche Seintoestellen Fabriek (NSF) uit Hilversum gevestigd geweest. Nadat hierover in de laatste twee maanden van 1943 overeenstemming werd bereikt, richtte het bedrijf in het kamp een werkplaats in. Die groeide uit tot het omvangrijke radiocommando waarin meer dan honderd gevangenen in drie ploegen hun licht technische werk verrichtten, maar waar in een afgeschermd ruimte ook clandestien naar de Engelse radio werd geluisterd. Het NSF-werk had nog een groot voordeel, namelijk de extra maaltijd die elke middag werd bezorgd: de befaamde NSF-hap, bereid in de bedrijfskeuken van de NSF in Hilversum. Het spreekt voor zich dat dit werk zeer geliefd was bij de gevangenen. Een andere werkplaats was ingericht voor houtbewerking. Omdat het functioneren daarvan te wenselijk overliet, benaderde Van Overeem de Rotterdamse houtimporteur H. Gesell. Toen ze hem bereid vond om geheel belangeloos een zeer kostbare, complete machine-installatie voor de werkplaats af te staan, verbeterden de omstandigheden snel. Voor de fabricage van tuinmeubelen werd er door het Nederlandse Rode Kruis 60 kubieke meter per maand aangevraagd. Kampcommandant Berg toonde veel belangstelling voor de goed geoutilleerde werkplaats, waar de situatie van de gevangenen aanzienlijk verbeterde. Wanneer Gesell of zijn monteur de machines kwamen inspecteren, namen beiden pakjes en brieven mee. Dat de werklust onder de arbeiders in de houtwerkplaats toenam, was niet in de laatste plaats te danken aan Van Overeem zelf. Ze deelde geregeld extra pakketten en sigaretten onder hen uit en anderzijds stimuleerde zij de gevangenen door haar energieke verschijning en haar opwekkende woorden.

Hoe zaken, ook voor Kamp Amersfoort, buitenom werden geregeld

Dat er voor de hulpverlening ook volop goederen in het buitenland aangekocht werden, mag blijken uit de acties die mr. Swane ondernam. Omdat hij voor Philips werkte, kwam hij geregeld in Kamp Vught; hij kon dan veel informatie verzamelen. Zo kwam hij er achter dat de gevangenen ondanks de hulpverlening nog steeds van alles tekort kwamen. In overleg met het hoofd van de administratie, *SS-Hauptsturmführer* Stocker, stelde de jurist een lijst samen van producten waar veel behoefte aan was. Daarop stonden o.a.: 10.000 paar klompen, 6.000 dekens, 6.000 meter stof voor werkkleding, ondergoed en levensmiddelen. Omdat deze artikelen "op de bon" waren, verzocht Swane het Nederlandse Rode Kruis om er bij de Nederlandse autoriteiten op aan te dringen dat de leveranciers van textiel en schoeisel voldoende toewijzingen zouden krijgen. Verder vroeg hij een machtiging om met het Belgische Rode Kruis te gaan onderhandelen over de levering van levensmiddelen. Afsproken werd dat Jhr. ir. R. Laman Trip, directeur van Philips, controle zou uitoefenen over de aflevering van de hulpgoederen bij de gevangenen. Op 27 januari 1944 bereikten Stocker en Swane overeenstemming over de hoeveelheid levensmiddelen die nodig was. Het ging om enkele tientallen tonnen peulvruchten, broodbeleg, vis, maar ook om 500 kg tabak en 10.000 tandenborstels met tandpasta: Stocker regelde bij het Duitse leger vrachtbrieven en zorgde voor de benodigde treinwagons. De waren zouden worden opgeslagen bij Philips in Eindhoven en naar behoefte over de kampen Vught en Amersfoort verdeeld te worden. Na de bespreking nam Swane op 28 januari 1944 contact op met mevrouw M. Verspyck, Swane's contactpersoon in Brussel. Hulp van de Belgische organisatie *Aide Sociale aux Foyers Leopold III*, die een groot deel van de goederen kon leveren, was daarbij onontbeerlijk. Voorzitter was prinses Eugène de Ligne. Van de Belgische consul-generaal in 's-Hertogenbosch, J. Dony, ontving Swane een aanbeveling, waardoor hij een introductie bij haar kreeg. Mevrouw Verspyck organiseerde de aankoop van de goederen; Philips Brussel stelde zich tegenover haar garant voor een bedrag van 5 miljoen Belgische francs.

De arrestatie van mr. A.A. Swane

Mr. Swane kon hierna geen nieuwe transporten meer organiseren, omdat hij in maart 1944 in België werd gearresteerd. Daarover in zijn op augustus 1945 gedateerde verslag: "Op 13 maart 1944 werd mijn broer Victor door de Geheime Feldpolizei in Parijs gearresteerd en met hem en daarna vele vrienden van onze organisatie, zowel in Frankrijk, België als Nederland. Ik begreep, dat het niet lang meer zou duren of men zou bij mij komen. Misschien kon brutaliteit nog redding brengen en ik besloot naar Parijs te gaan. Ik had daar zakelijk genoeg te doen en kreeg aanstonds mijn visa. In Brussel moest ik mij enige dagen ophouden in verband met mijn inkopen voor de gevangenen in de kampen Vught en Amersfoort, over de cantines waarvan ik in december '43 de beschikking had gekregen, zoomede clandestiene medicamenten voor het Rode Kruis. Een zeer grote partij goederen stond gereed voor verzending naar Philips Eindhoven, die over deze goederen beheer zou voeren en de controle, dat dit uitsluitend aan de gevangenen ten goede zou komen. Philips (de heer De Vries) had mij daarvoor ook belangrijke credieten verleend.

In Brussel werd ik op 11 april '44, eenige uren na aankomst, door de Geheime Feldpolizei gearresteerd, voor de beurs, midden op de boulevard, en wel door denzelfden man, die ook mijn broer in Parijs gepakt had. "Endlich haben wir [Ihnen] Sie", „Herr Doktor, das Spiel ist aus", zoo blafte hij mij toe.

Door die man, met pistolen in mijn zijde, werd ik met mijn metgezellen in een Überfallwagen gestopt en naar de Rue Traversière gebracht. 's Nachts werd ik, aan handen en voeten geboeid, naar de St. Gilles gebracht en heb daar gezeten tot 5 mei '44. Wij werden daarop met 10 personen, waarvan er 8 tot ons groepje behoorden, naar Nederland gebracht en daar in Scheveningen afgeleverd. Op 6 juni werden wij met het invasie-transport naar Vught gebracht, waar wij in barakken ondergebracht werden. Na drie weken werd ik met twee vrienden daar weggehaald en in de zgn. "bunker" gestopt, beschuldigd een organisatie gemaakt te hebben om het kamp te laten ontvluchten. Volgens den commandant werd ik daarvoor zeven maal ter dood veroordeeld.

Op 8 augustus werd ik naar Haaren overgebracht, vanwaar ik op 6 september ben vrijgekomen, door allerlei manipulaties, welke echter met deze zaak niets te maken hebben. Na zijn vrijlating zette mr. Swane zijn werk gelijk weer voort. Op 17 september, de dag van de luchtlandingen bij Arnhem en Nijmegen, kwam hij aan in 's-Gravenland. Daar zocht hij, gezien de ontwikkelingen in Nederland, contact met een aantal vrienden. Met hen besprak Swane dat er maar één mogelijkheid was om de naderende moeilijkheden die naar hun mening zouden kunnen ontstaan, afgewend konden worden, namelijk door aan de Duitsers voor te stellen het Westelijk deel van Nederland te ontruimen d.w.z. het te neutraliseren door de Duitse bezettingstroepen terug te trekken. [In een latere publicatie, na afronding van een al lopend en diepgaand onderzoek, meer daarover.](#)

De afspraken tussen Loes van Overeem en mevrouw Van Beuningen

Voor hij in april 1944 naar België was vertrokken, had Swane nog een regeling tussen Loes van Overeem en mevrouw Van Beuningen tot stand gebracht. Nadat zowel Naumann, als zijn opvolger Schöngarth in een duidelijke brief - gedateerd februari 1944, en gericht aan respectievelijk Offerhaus en Van Overeem - hadden laten weten dat zij alleen mevrouw Van Overeem verantwoordelijk stelden voor de uitvoering van de hulpverlening aan gevangenen, was Van Overeem er natuurlijk zeer beducht voor om de Duitsers tegen de haren in te strijken. Na de ontsnapping van een gevangene in een Rode Kruisauto liet Rauter haar oppakken en verhoren. Hoewel haar betrokkenheid daarbij kon niet worden aangetoond, kreeg ze nogmaals heel nadrukkelijk te horen dat alleen zij verantwoordelijk was en bleef voor de inhoud van de zendingen aan de gevangenen in Vught. Als er bijvoorbeeld briefjes tussen de voedselpakketten aangetroffen zouden worden - het voeren van correspondentie buiten de officiële kanalen om was streng verboden - zou zij persoonlijk daarvan de gevolgen ondervinden. Nu pas beseftte Van Overeem heel helder in welke positie ze zich bevond en dat ze, hoewel ze geen controle had over het werk van mevrouw Van Beuningen, daar wel persoonlijk voor verantwoordelijk werd gesteld. Het vervolgens door Van Overeem aan Offerhaus gedane voorstel dat mevrouw Van Beuningen niet meer als vertrouwenspersoon voor het Rode Kruis zou optreden, kon en wilde hij niet honoreren.

Aan Offerhaus schreef Van Overeem verder: "[...] Daar uit boven vermelde waarschuwing duidelijk blijkt, dat niet alleen de verantwoording voor het werk, maar ook alle consequenties daarvan op mij, als zijnde de door U aangestelde enige officiële vertegenwoordigster van het Nederlandsche Rode Kruis berust, kan ik geen enkele verantwoording nemen voor werk dat niet door mij of door mijne afdeling is geschied". Daarop stelde mr. Swane in overleg met de burgemeester van Vught, A.J.M. Loeff, een constructie op, waardoor deze problemen ondervangen werden. Swane overlegde met de kampcommandant over de gewenste manier van levering van de pakketten." Hij verwerkte deze voorschriften in een contract, waarin de verantwoordelijkheid voor de hulpverlening aan Van Overeem werd gegeven en mevrouw van Beuningen aan haar ondergeschikt werd gemaakt. De verhouding tussen de beide partijen werd als volgt weergegeven: vastgesteld werd dat mevrouw Van Overeem "met uitsluiting van anderen, door de Duitse Bezettingsautoriteiten is toevertrouwd en toegestaan de verzorging van de gevangenen in Nederland, zulks onder de persoonlijke verantwoordelijkheid en aansprakelijkheid in haren vollen omvang van partij ter eener zijde (Van Overeem) tegenover de genoemde autoriteiten voor de verzorging en de uitvoering daarvan."²⁵Tijdens een vergadering van het Dagelijks Bestuur van het Nederlandse Rode Kruis op 16 maart 1944, maakte dr. Offerhaus bekend dat aangaande de kwestie, dat alleen mevrouw Van Overeem en de arts Van Overeem toestemming hebben om de kampen en gevangnissen te bezoeken. Dit, deelde dr. Offerhaus de vergadering mee, was nog eens nadrukkelijk bevestigd door Gesanter Bene, dr. Reuter en Commissaris Wimmer. Ten aanzien van mevrouw Van Beuningen, partij ter andere zijde, werd vastgesteld dat zij "sedert de instelling van het Concentratiekamp Vught tot voor kort, en later met volledige instemming en machtiging van het hoofdbestuur van het Nederlandse Rode Kruis, op eigen initiatief de verzorging van genoemde categorieën van personen op zich heeft genomen en daarvoor een belangrijke organisatie heeft opgebouwd en in stand gehouden."

Voortaan zou de organisatie van mevrouw Van Beuningen een onderafdeling zijn van de dienst van Van Overeem, maar "partij ter andere zijde zet hare werkzaamheden voort op gelijke wijze als tot dusver is geschied." Wel werden in het vervolg alle pakketten onder de naam van het Rode Kruis en niet meer van mevrouw Van Beuningen het kamp binnengebracht. Maximaal de helft mocht aan bepaalde personen worden geadresseerd en

²⁵ Zie bijlage 5

de inhoud moest zoveel mogelijk gelijk zijn en goedgekeurd door de kampeiding. Deze pakketten mochten dagelijks door een wagen van het Rode Kruis naar het kamp worden gebracht, met uitzondering van de donderdag. In de notulen van de vergadering van het dagelijks bestuur van het Nederlandse Rode Kruis van 16-3-1943 staat genoteerd, dat mevrouw Van Beuningen zich bij deze Duitse voorwaarde heeft neergelegd. Op die dag kon, als zij dat nodig vond, mevrouw Van Overeem zelf de pakketten bij Van Beuningen ophalen en tegelijk met de medicamenten voor het ziekenhuis het kamp binnenbrengen. Door haar drukke werkzaamheden is het Loes van Overeem niet mogelijk meer dan één keer per week de kampen te bezoeken. Verder werd benadrukt dat aanvragen aan fabrikanten via de Dienst voor Speciale Hulpverlening moesten lopen en dat de dienst ervoor moest zorgen dat eventuele tekorten in Vught werden aangevuld. In feite veranderde de situatie niet, schreef Swane aan mevrouw Van Beuningen: "[...] dit concept moge den schijn hebben, dat daardoor de positie die U in Uw hoogst belangrijk en prachtig werk tegenover het kamp Vught heeft ingenomen, wordt teruggebracht tot een ondergeschikte. In werkelijkheid zal echter de geheele verzorging van Vught over U lopen, gezien de bepaling dat eventuele pakketten uit Den Haag ook via U het kamp zullen moeten binnenkomen." In de bestuursvergadering van 16 maart 1943 vroeg de heer Winckel of het mogelijk was de Duitse politiegevangenis te Scheveningen, waar mevrouw Van Overeem eens in de veertien dagen een bezoek brengt om levensmiddelen te distribueren, frequenter te bezoeken. Bijvoorbeeld eens per week, omdat juist de gedetineerden in deze gevangenis van niemand anders pakketten mochten ontvangen. Dr. Offerhaus merkte vervolgens op dat er dagelijks broden en ziekenvoedsel naar deze gevangenis gingen en eens per week ook andere levensmiddelen. Een geregelde zending was alleen naar Vught mogelijk. Intussen, zo staat als laatste opmerking in deze notulen genoteerd, werd door het Nederlandse Rode Kruis voor de kantine in Scheveningen gezorgd, waaruit iedere gevangene geregeld iets ontving.

Het Duitse verbod tot inzamelen

Terwijl de opvolger van Naumann, *Brigadeführer* Ebenghardt Schöngarth zich eerder nog volledig achter de doelstellingen van "De Dienst" had opgesteld, uitte hij evenwel spoedig daarna bezwaren. Hij zou de pakketten te groot en luxueus vinden. Tijdens het gesprek op 12 juli 1944 sloot Rauter zich aan bij zijn bedenkingen. Het inzamelen van de levensmiddelen zou de zwarte handel bevorderen. Dit excuus was waarschijnlijk de reden dat midden juli door het *Deutsche Ernährungsamt* het inzamelen van pakketten voor de gevangenen werd verboden.

Omtrent de regeling van de toewijzingen werden een aantal besprekingen gevoerd, o.a. met het Rijksbureau voor Voedselvoorziening, met de comités en met de betreffende fabrikanten, die steeds de grootst mogelijke medewerking aan de goede zaak hebben verleend en via wie de levering in het vervolg, na ontvangst der toewijzingen, grotendeels zou gaan lopen. Maar uiteindelijk kon deze regeling niet in praktijk worden gebracht, omdat de invasie in Normandië ons land weer actief bij de oorlogstoestand betrok en diensgevolge de realisering van de afspraken verijdelde. Men moest nu trachten op de verkregen voorraden te gaan teren. Voor een indruk van de benodigde hoeveelheden levensmiddelen die wekelijks door de Dienst voor Speciale Hulpverlening aan ongeveer 12.000 politieke gevangenen werden verstrekt, het volgende overzicht:

7000 kg rogge	600 kg suiker
1000 kg boter	600 kg snoepgoed
550 kg kaas	1800 kg custard, macaroni e.d.
500 kg mager distr. vlees	1000 st. eieren
250 kg jam	12.5 kg kindermeele
500 kg taptemelkpoeder	10 kg slaolie
600 kg gort e.d	2400 kg vervangingsmiddelen (bouillon-en soepblokjes)
600 kg peulvruchten	100 kg koffie- en theesurrogaat

Per gevangene betekende dit 577 calorieën extra aan voedingsstoffen per dag

In overleg met het Hoofdbestuur van het Nederlandse Rode Kruis en met Dr. Schöngarth werd de tekst voor een advertentie in de bladen opgesteld, vermeldend dat het zoëven genoemde inzamelen verboden was. De tekst van deze advertentie luidde: „Het Hoofdbestuur van het Nederlandsche Roode Kruis maakt bekend, dat op last van de Duitse autoriteiten het inzamelen van levensmiddelen voor den Dienst voor Speciale Hulpverlening van het Nederlandsche Roode Kruis (ten behoeve van de gevangenen) streng is verboden. Voor zoover dergelijke inzamelingen op naam van het Roode Kruis plaats hebben, geschieden die niet voor het Roode Kruis en dragen zij, die levensmiddelen verzamelen en in ontvangst nemen, persoonlijk de verantwoordelijkheid voor de gevolgen daarvan. De Dienst voor Speciale Hulpverlening kan daarvoor generlei aansprakelijkheid aanvaarden, doch zet overigens, binnen het kader der gegeven mogelijkheden, zijne werkzaamheden normaal voort”.

Hoewel het inzamelen hiervan door het Rode Kruis moest worden gestaakt, werden giften in natura door de "Dienst" en de diverse comités dankbaar aanvaard. In een brief van 2-8-1944 legde Van Overeem de bedoeling van het Duitse verbod op voedselinzameling uit. Hoewel de hoeveelheid levensmiddelen die de comités normaliter kregen zouden teruglopen en dan ook naar behoefte zouden worden verdeeld, zei zij erop te vertrouwen dat te kunnen ondervangen met de toegezegde hulp van het Rijksbureau voor Voedselvoorziening. Omtrent de regeling van de toewijzingen is, zoals al vermeld, een aantal besprekingen gevoerd, o.a. met het Rijksbureau voor Voedselvoorziening, de comités en de betreffende fabrikanten.

De benoeming van Jhr. Mr. C. J.A. de Ranitz

Eerder is al vermeld dat het bestuur op zoek ging naar een gedegen persoonlijkheid die Van Overeem als secretaris zou kunnen bijstaan in haar omvangrijke werkzaamheden en haar indien nodig kon vervangen. Het vinden van een persoon van het vereiste kaliber was niet eenvoudig. Uiteindelijk vond dr. Offerhaus Jhr. Mr. C. J. A. de Ranitz bereid om met ingang van 26 juni 1944 als gedelegeerde van het Hoofdbestuur naast het Hoofd van den Dienst te werken en Van Overeem in haar taak als geheel bij te staan. In de bestuursvergadering waarin dr. Offerhaus de aanstelling van Jhr. Mr. de Ranitz aankondigde, merkte dr. Offerhaus nog op dat de Dienst voor Speciale Hulpverlening van het Nederlandse Rode Kruis in dezelfde verhouding tot het hoofdbestuur stond als het Correspondentiebureau en Inlichtingendienst voor burgers. De heer De Ranitz,

voorzitter van het Rode Kruis afdeling Middelburg, zette zich voor de volle honderd procent in en de samenwerking met Van Overeem is - dikwijls in precare aangelegenheden - altijd volkomen openhartig en doelmatig geweest.

Al spoedig na zijn aanstelling kon De Ranitz zich zeer verdienstelijk maken. Er was namelijk in Vught een probleem gerezen tussen de dames Van Beuningen en Van Overeem. Door intriges van de inmiddels derde kampcommandant van Vught, SS-Untersturmführer - SS-2de Lt. Hans Hüttig, zou mevrouw Van Beuningen vanuit Den Haag worden tegengewerkt. De Ranitz begaf zich gelijk naar Vught waar hij op 26 juli ten huize van mevrouw Van Beuningen een gesprek met haar had. Al gauw bleken ongegronde roddels Loes van Overeem in een kwaad daglicht te hebben gezet. Gelukkig kon De Ranitz tijdens het gesprek de verkeerde indruk ontkrachten, waardoor de lucht was opgeklaard. Vervolgens kwam het weer tot een volledige samenwerking. De Ranitz was ook degene die de financiële administratieve zaken onder zijn beheer nam. Iedere zaterdag werd er in het kantoor van het hoofdgebouw aan de administratie gewerkt, veel kon er echter niet genoteerd of geadmistreerd worden. Op 30 augustus 1944 had er ten huize van mevrouw De Bussy een bespreking ten aanzien van de pakketten voor de Amsterdamse gevangenen plaats, die door de heren De Ranitz en Van Gennep werden bijgewoond; daarna werden die pakketten, die altijd door Van Overeem in de gevangenen waren gebracht, rechtstreeks door „de Dienst“ verzorgd. Bekend is hoe mevrouw De Bussy, tezamen met haar comité, dat steeds voortreffelijke pakketten samenstelde, haar actieve arbeid heeft kunnen voortzetten. De heer Van Gennep heeft door zijn inbreng en bemoeienis een essentieel aandeel gehad in de vrijlating van talloze Nederlanders en in de hulp aan in kampen en gevangenen opgesloten Nederlanders. Zelfs toen hij later zelf moest onderduiken in de woning van de Dienst aan de Soembastraat te Amersfoort, heeft hij zijn werk voortgezet. Hoewel hij door het feit dat hij was ondergedoken alleen nog maar advies kon geven, heeft hij daarmee toch een grote bijdrage aan de hulpverlening geleverd. Van Gennep, die zich veel zorgen maakte om zijn dochter Jeanne Robertine, de secretaresse van Van Overeem, had ook in deze periode herhaaldelijk contact met het hoofd van de Dienst. Van Gennep is op aandrang van Van Overeem en jhr. De Ranitz in september 1949 postuum onderscheiden met het Kruis van Verdienste van het Nederlandse Rode Kruis.

Het ontslag van het bestuur en de aanstelling van de NSB'er C. Piek

Nadat ieder van hen wegens *deutscheindliche Kundgebung* veroordeeld was tot een geldboete van 300 gulden, werden op 28 augustus 1944 de heren Offerhaus, Van Lynden, Koot en Canté door de Duitsers uit hun Rode Kruis-functies ontslagen. De overige leden van het dagelijks bestuur zetten hun taken aanvankelijk nog enige maanden voort. Voor de hulpverlening brak een uiterst kritieke periode aan. Als reactie op zijn aanstelling legden ook de overige leden van het bestuur hun werk neer. In veel plaatselijke afdelingen werd dit voorbeeld gevolgd. Maar Loes van Overeem en de andere hulpverleners beseften dat duizenden gedetineerden ernstig gedupeerd zouden worden als zij met hun werk zouden ophouden. Om dat te voorkomen moest er, aldus Van Gennep, een oplossing worden gezocht voor 'het conflict tussen een principiële standpunt en praktisch werk, tussen nationaal geweten en menselijke plicht jegens de gevangenen'. De oplossing kwam van Mr. M. J. Prinsen, Raad-Fiscaal van het Departement van Binnenlandse Zaken, die Loes van Overeem aanbod haar werk te continueren en "de Dienst" bij zijn departement onder te brengen. Daarna ging het werk onder auspiciën van de kerken en Binnenlandse Zaken in het algemeen gewoon door. Alle Rode Kruis opschriften, die tot dan op en bij alles gevoerd werden, werden echter verwijderd.

De kwestie spleet de afdeling Amersfoort. Sommige leden, zoals voorzitter Fischer, volgden het landelijk bestuur en legden onmiddellijk hun functies neer. Van de Pol en enkele anderen besloten daarentegen door te werken: zij wilden de mensen die van hun hulp afhankelijk waren niet in de kou laten staan. Doorwerken gebeurde onder de uitdrukkelijke voorwaarde het nieuwe landelijke bestuur niet te erkennen en hiermee geen enkel contact op te nemen. Naar buiten toe bleven zij zich echter als het Rode Kruis presenteren. Op 5 september, Dolle Dinsdag, heerste er in heel het land verwarring en op diverse plaatsen zelfs chaos. De SS'ers in het kamp raakten in paniek. Koffers werden gepakt, auto's geladen. Alle gevangenen kregen hun burgerkleding terug, een groot aantal werd zelfs vrijgelaten. De geruchten bleken onjuist en tot in april bleven nieuwe arrestanten binnenkomen.

Herinneringen van de heer S.H.A.M. Zoetmulder

In september 1979 memoreerde Zoetmulder uit Waalre aan zijn eerste ontmoeting met Loes van Overeem. Dit ter gelegenheid van de uitreiking van de Henry Dunant Medaille aan haar. De voormalige en inmiddels overleden hoofdredacteur van Het Eindhovens Dagblad zat in 1944 zelf opgesloten in Kamp Amersfoort en schreef over zijn eerste ontmoeting met haar: "Dat was ze dus: Mevrouw van Overeem. We hadden al veel over haar gehoord, maar haar nog nooit gezien en nu kwam zij opeens door het prikkeldraad naast de beruchte 'rozentuin' het Häftling-gedeelte van het Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort binnen. Niet groot van gestalte, een donkerbruin mantelpakje met dito baret, klare en snel onderzoekende ogen in een gezichtje met een opvallend mooie teint. [...] toen bij het Rode Kruis het gerucht was gegaan dat 'heel Gestel', d.w.z. de levende have van Beekvliet en de Ruwenberg naar Amersfoort was overgebracht, was de Dienst voor Speciale Hulpverlening uitgerukt met een grote auto vol boterhammen van de 'smeerstations'. Kampcommandant Berg gaf geen toestemming om het voedsel onder gevangenen uit te delen en wilde dat het werd opgeslagen in de nog maar amper ingerichte kopbarak van de gijzelaars, met de vooringang aan de appélplaats. Deze barak had evenwel een uit het zicht liggende achterdeur, waardoorheen de nieuwe bewoners toen maar zoveel mogelijk hongerige gevangenen aan voedzame boterhammen hebben geholpen.²⁶

Alles op alles

Terwijl het Loes van Overeem eerder zoveel moeite kostte om daarbinnen te komen, was ze in 1944 niet meer uit het kamp weg te denken. Ze was er praktisch iedere dag. In de aanloop naar de bevrijding had ze in Kamp Vught met lede ogen moeten toezien hoe in de zomer van 1944 duizenden gedetineerden halsoverkop naar Duitsland waren gedeporteerd. Nadat ze er achterkwam dat er toen ook honderden gevangenen uit Kamp Vught in de directe omgeving waren geëxecuteerd, stond voor haar vast dat dit in Amersfoort absoluut voorkomen moest worden. Op 12 september werden als eerste Nederlandse gemeenten Eijsden en Maastricht bevrijd. De Duitsers boden zo heftig tegenstand dat de bondgenoten slechts langzaam konden oprukken om de bruggen van de grote rivieren in handen te krijgen. Toen in de namiddag van zondag 17 september 1944 bekend werd dat er bij de bruggen van Nijmegen en Arnhem duizenden Britse en Poolse parachutisten waren afgesprongen en bij deze bruggen ook heel veel Britse zweefvliegtuigen met personeel en materieel waren geland, kon er een acuut gevaar ontstaan voor de gevangenen in Amersfoort. Loes wilde hoe dan ook geen herhaling van Vught. Om dat te voorkomen ging ze na een bespreking bij haar thuis nog dezelfde dag

²⁶ Trouw, speciale uitgave voor Midden Noord Holland, 20 juni 1945. Artikel: "In Amersfoort achter prikkeldraad".

direct per auto onderweg naar Amersfoort, in die tijd een levensgevaarlijke onderneming. De grote weg van Den Haag naar Utrecht werd doorlopend bestookt door Engelse jachtvliegtuigen.

De Spoorwegstaking

De luchtlandingen waren voor de regering in Londen het signaal om nog dezelfde dag door de radio het sein tot de Spoorwegstaking te geven. “De kindertjes van Versteegh (schuilnaam voor ir. W. Hupkes, directeur van de NS) kunnen onder de wol”. Zo luidde destijds het gecamoufleerde bevel, waaraan direct gehoor werd gegeven. Nog dezelfde avond las A. den Doollaard voor de BBC in Londen de proclamatie voor, waarin het 30.000 man tellende personeel van de NS opgeroepen werd onmiddellijk in staking te gaan. Binnen de kortste keren lag heel het Nederlandse spoorwegverkeer lam.²⁷ Deze staking was in tegenstelling tot de Februaristaking in 1942 en de April/Meistakingen in 1943 geen protestactie, maar diende een militair doel, namelijk het ondersteunen van het geallieerde offensief: het belemmeren c.q. verhinderen van het militaire spoorwegvervoer. Doordat Operatie Market Garden echter een debacle werd, miste de staking zijn doel. Toen de Slag om Arnhem uitliep op een nederlaag voor de geallieerden en de Nederlandse regering, voornamelijk uit prestigeoverwegingen, weigerde het stakingsparool in te trekken, troffen het Nationaal Steunfonds en de Landelijke Organisatie voor hulp aan onderduikers (LO) en andere verzetsorganisaties in samenwerking met directie en personeelsraad maatregelen voor de uitbetaling van lonen. Hierdoor en door de zorgen van de stakingsleiding voor de voedselvoorziening van de stakers, kon het spoorwegpersoneel zijn verzet volhouden tot aan de bevrijding. De staking bracht het wegtransport ernstig in problemen en maakte een einde aan de pakkettenverstrekking. Gelukkig waren degenen, die na de haastige transporten nog in Kamp Vught verbleven, al op 14 september 1944 bevrijd.

In kamp Amersfoort

Eenmaal in het kamp stelde Van Overeem kampcommandant Berg voor een voldongen feit. Ze weigerde het kampterrein te verlaten. Hoewel Berg haar verzoek niet weigerde, deed hij er aanvankelijk alles aan om haar haar verblijf zo onaangenaam mogelijk te maken. Ze kreeg niet de beschikking over een bed, was- of kookgelegenheid. Frans van den Berg, de “oude” chef-kok van de gevangenen, gaf haar dagelijks een warme maaltijd. Pas nadat ze zo enkele dagen op “Kamer 8” gebivakkeerd had, kaal en koud op de vloer, besepte de kampcommandant dat ze het echt meende. Daarop liet hij een matras en niet veel later een bed naar de lege ruimte brengen. Uiteindelijk zouden zich negen medewerkers van het Nederlandse Rode Kruis bij haar voegen.

Vanaf het moment dat zij in het kamp bivakkeerde, werd Van Overeem periodiek vergezeld door haar man Bob, dr. Noordhoek Hegt, houtimporteur Gesell en haar secretaris De Ranitz. Op een zeker moment kreeg “de Dienst” door de *Arbeitsverbindungsstelle* twee kleine kamertjes in een van de dienstgebouwen van het kamp toegewezen. Van daaruit kon ze zich van alles op de hoogte houden en het onberekenbare gedrag van de Duitsers observeren, die zich na het offensief in Zuid-Nederland in het nauw gedreven voelden. In de twee vertrekken, waarin bedden waren geplaatst, vond een groot aantal besprekingen plaats, waarbij van alles aan de orde kwam, zoals de ontluizing van het gehele kamp. Met Berg werd overleg gevoerd over de overname van het kamp door het Nederlandse Rode Kruis. In verband daarmee had Van Overeem van te voren een verklaring van Mr. M. J. Prinsen, Raad-Fiscaal van het Departement van Binnenlandse Zaken en waarnemend Secretaris-Generaal van dit Departement ontvangen. Daarin werd aan Loes van Overeem als vertegenwoordigster van het Nederlandse Rode Kruis opgedragen de belangen van de personen in het kamp waar te nemen en naar bevinding van zaken te handelen.

Ondanks alle pogingen om dit te verhinderen, werden op 26 september circa 1100 gevangenen van Amersfoort naar Zwolle getransporteerd. Wel lukte het Van Overeem om verschillende gevangenen van de lijst geschrapt te krijgen. Ook werd bereikt dat er geen verdere transporten uit Amersfoort zouden plaatsvinden voor het gehele kamp zou zijn ontluist. Helaas verzandde de geallieerde opmars in een debacle en een langdurige en koude winter, die als de “hongerwinter” de geschiedenis in zou gaan. Hierdoor zouden nog duizenden Nederlanders in het kamp worden opgesloten.

Gedurende het laatste halfjaar van de bezetting was Van Overeem vervolgens bijna dagelijks in het kamp. Wanneer het nodig was, nam iemand anders van het Nederlandse Rode Kruis haar functie waar. De gevangenen ontleenden veel steun aan de aanwezigheid van Van Overeem en haar team. Behalve dat zij dit ervoeren als een blijk van betrokkenheid, was het ook zo dat de kampbewakers zich enigszins in acht moesten nemen nu zij de ogen van de NRK-medewerkers op zich gericht wisten. In de nacht van 6 oktober liepen in één lange marscolonne niet minder dan ongeveer 2000 mensen het kamp binnen. Allemaal mannen uit Amersfoort van tussen de 16 en 50 jaar. De dienst van Van Overeem had er de handen aan vol voor de dan in totaal 4300 gevangenen pakketten te organiseren. Een paar dagen later werd er al weer zo'n 2400 man uit het kamp weggevoerd. In de tweede helft van oktober 1944 ging de verzorging met pakketten ondanks de gevolgen van de steeds grimmiger wordende oorlogsomstandigheden toch in zoverre door, dat het kamp in Amersfoort ondanks zijn sterk in aantal wisselende bevolking, eens per week kon worden bevoorrad.

In november vierde Van Overeem in het kamp haar verjaardag. Door kampoude Joep Schols werd haar namens de gevangenen een bos bloemen aangeboden. Frans van den Berg, meester op alle culinaire wapenen, zorgde deze dag voor smakelijke hapjes, die deze keer uit de voorraad van de SD kwamen. Behalve dat ze werd toegezongen, hield een van de gijzelaars ook een toespraak. Verder werd er een film vertoond en speelde de heer De Ranitz enige stukken van Chopin op de piano. Van Overeem wist de gevangenen met haar ogen moed in te spreken, de zeer getalenteerde latere burgemeester van Utrecht deed dat op die manier met zijn vingers. Het instrument was op 4 augustus 1944 vanuit Den Haag naar het kamp meegebracht. Iedereen die daarbij aanwezig was, hoorde De Ranitz in de bioscoopzaal een recital ten gehore brengen. Daarin o.a. de revolutie-etude van Chopin met als actuele inleiding een toespeeling op de aanstaande val van Warschau.

Inzet voor de Puttenaren

Na de aanslag op vier Duitse militairen werd er op 1 oktober 1944 in Putten en omgeving een grootscheepse razzia gehouden, waarbij honderden mannen, vrouwen en kinderen werden samengedreven in het centrum van het dorp. 's Avonds werden de vrouwen en kinderen vrijgelaten. De volgende dag diende het dorp ontruimd te worden, terwijl de mannen werden afgevoerd naar Kamp Amersfoort. Toen Van Overeem hoorde dat de gearresteerde mannen naar Duitsland zouden worden afgevoerd stelde zij zich terstond in verbinding met Van Gennep. Met hem wilde ze proberen

²⁷ Voor het Nationaal Steunfonds werd hiermee het begin ingeluid van het grootste financieringsproject dat tijdens de bezetting moest worden uitgevoerd. Het Nationaal Steunfonds, Mr. P. Sanders

deze beslissing terug te draaien. *Wehrmachtbefehlshaber* Christiansen bevond zich indertijd in Hilversum.²⁸ Toen het bestuurscentrum door de bouw van de *Atlantikwall* hiermee in de frontlinie kwam te liggen en in een doelgerichte geallieerde actie uitgeschakeld kon gaan worden, werd besloten de *Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden* met zijn staf vanuit Den Haag naar Hilversum over te plaatsen. Daar werd in de gebouwen van de S.A Rudelshheim-stichting aan de Verdilaan het *Sonderstab* van het *Oberkommando der Wehrmacht* gevestigd en verhuisde in de loop van 1943 Christiansen met zijn staf naar toe.²⁹ Daar aangekomen, bleek zijn hoofdkwartier verplaatst. Op het nieuwe adres in Bussum aangekomen, bleek Christiansen afwezig. Zijn adjudant *Oberst-Leutnant* Krüter vertelde aan Van Overeem en Van Gennep, die kort daarna zou onderduiken, dat zijn staf aan Christiansen drie voorstellen had gedaan om de aanslag op de Duitsers te wreken. Twee voorstellen vond zelfs Christiansen te ver gaan, maar met het derde voorstel ging hij akkoord: Alle inwoners van Putten tussen de 16 en 50 jaar oud moesten naar Duitsland worden overgebracht en 96 huizen in Putten moesten door brand worden vernietigd.

Toen Van Overeem en Van Gennep Krüter wezen op het onrechtvaardige en onmenselijke van deze vergelding ontstak Krüter in grote woede. Op een nieuw voorstel van Van Overeem en Van Gennep dan toch tenminste noodzakelijke bedrijven als een bakker, slager, smid enz. in Putten te laten blijven en tevens de gevangengenomen bewoners van Putten medisch te laten onderzoeken, kon hij niet ingaan, omdat hij hier verder niets mee te maken had. Uiteindelijk belandden Van Overeem en Van Gennep in Baarn bij de Chef van de Geneeskundige Dienst in Nederland, *General-Arzt* Maier. Een langdurig onderhoud met hem en zijn adjudant leidde ertoe dat Van Overeem en Van Gennep de generaal wisten te overtuigen van de billijkheid en rechtmatigheid van hun verzoek. Maier deed de toezegging dat de in Kamp Amersfoort opgesloten Puttenaren medisch zouden worden onderzocht. Het voorstel om personeel van noodzakelijke bedrijven in Putten achter te laten, werd echter niet gehonoreerd. De keuring leidde er toe dat 59 mannen werden vrijgelaten, de 589 anderen werden naar Neuengamme getransporteerd. Uiteindelijk zouden er 535 mannen aan de gevolgen van hun verblijf in dat kamp en de bijkampen daarvan, bezwijken.

Toen kampcommandant Berg aan Van Overeem meldde dat hem van een vrijlating van de 55 mannen niets bekend was, maakte Van Overeem hem zeer duidelijk dat haar mededeling de waarheid bevatte. Pas daarna herkregen de 55 mannen hun vrijheid.

Piek benoemd tot secretaris-generaal van het NEDERLANDSE RODE KRUIS

Op 19 november 1944 werd de NSB'er C. Piek benoemd tot de nieuwe secretaris-generaal van het Nederlandse Rode Kruis. Toen dat op 17 november bekend werd gemaakt, werden alle auto's van de hulporganisatie in heel het land door de Duitsers in beslag genomen. Ook de auto van Loes van Overeem. Gelukkig slaagde de chauffeur, J.J. van der Heijden, erin de auto weer spoedig aan het beslag te onttrekken en haar weer ter beschikking te stellen. Om verdere beslaglegging voor te zijn, moest snel en alert worden gehandeld. Iedereen vreesde dat, nu Piek door de Duitsers in zijn functie was benoemd, het met de eigendommen wel eens zo kon gaan als al zo vaak was gebeurd gedurende de bezettingstijd. Terstond werden alle vertrekken in het pand aan de Prinsessegracht leeggehaald, alles werd overgebracht naar het door de Rijksgebouwendienst beschikbaar gestelde pand Lange Voorhout nr. 22. De hulporganisatie kwam nu voor de keus te staan door te gaan met of zonder het embleem van het Nederlandse Rode Kruis. Op voorstel van ds Gravemeyer werd het werk van het Rode Kruis voortgezet onder auspiciën van het Interkerkelijk Overleg (IKO), het Episcopaat en het Rijksbureau voor de Voedselvoorziening.

De gezamenlijke brief van de Nederlandse Kerken

In november 1944 schreven de gezamenlijke Nederlandse Kerken een brief aan Seyss-Inquart, de Rijkscommissaris voor het Nederlandse bezette gebied. Daarin spraken zij Seyss-Inquart er op aan wat er in Nederland gebeurde. [...] "Weet gij, Mijnheer de Rijkscommissaris, dat thans levens van onschuldige burgers als niets worden geacht; dat duizenden, ook minderjarigen, voor oorlogsarbeid voor de bezetter uit hun huizen worden gehaald en weggevoerd; dat roof van have en goed wordt bevorderd of in elk geval niet wordt tegengegaan; dat goederen waaraan geslachten moeizaam hebben gearbeid tot welzijn der volkeren, in één ogenblik worden vernietigd; in één woord, dat er dooding en vernietiging plaats vindt, die, ver buiten de oorlogvoering vallende, een verkrachting opleveren van het gebod van menselijkheid, waaraan ook de bezetter van een overweldigd land is gebonden?" En zo gaat het verder in de brief, waarin aan het eind daarvan de bedoeling in één zin wordt uitgelegd: "Het is de opdracht van de Kerken in den naam van God de bezettende macht te bewegen, af te laten van daden, welke ook met elementaire menselijkheid in strijd zijn. Gerechtigheid verhoogt een volk, maar de zonde is een Schandvlek der natiën. (Spreuken. 14:34) Was ondertekend door: De Nederlands Hervormde Kerk, (w.g.) Gravemeijer; De Rooms-Katholieke Kerk, (w.g.) Dr. J. de Jong; De Gereformeerde Kerk in Nederland (w.g.) Rutgers; De Remonstrantse Broederschap (w.g.) T.Kleijn; De Doopgezinde Sociëteit (handtekening ontbreekt)

Telegram naar Londen

In de avond van 19 november werd er een uitgebreid telegram naar Londen opgesteld en door bevriende relaties verzonden. In het spoedbericht werd de ontstane situatie uiteengezet en het verzoek gedaan de inhoud zo spoedig mogelijk door te geven aan het Internationale Comité van het Rode Kruis in Genève. Op 29 november kwam de reactie binnen, die luidde dat Genève had voorgesteld een permanente vertegenwoordiger van het Internationale Comité naar Nederland te zenden; de Duitse regering had dit echter geweigerd.

²⁸ De Commandobunker van Hilversum, Hoofdkwartier van de *Atlanticwall* in Nederland, Joep Bremmers e.a., 'De commandobunker van Hilversum, hoofdkwartier van de *Atlantikwall* in Nederland, is gebouwd op het voormalige terrein van de S.A. Rudelshheim stichting. Een instelling waar tot 1942 verstandelijk gehandicapte Joodse kinderen woonden. Zij moesten de gebouwen verlaten en zijn in vernietigingskampen vermoord. Vervolgens werd in het complex het hoofdkwartier van het commando van de Duitse troepen in Nederland gevestigd. Om de bevelvoering ook tijdens de bombardementen en beschietingen te waarborgen, werd hier de grootste *Atlantikwall* bunker van Nederland gebouwd. Een bunker die in zijn soort slechts één keer voorkomt. Tot in de laatste dagen van de oorlog speelde de bunker een belangrijke rol. Zo vertrok generaal Blaskowitz vanuit deze bunker om de capitulatie van de Duitse troepen in Wageningen te ondertekenen. Blaskowitz was overigens de enige binnen het Duitse leger die reeds in 1939 officieel protesteerde tegen de moorden van de SS op de Joodse en Poolse bevolking. Gedurende de Koude Oorlog was de bunker in dienst van de Koninklijke Luchtmacht. Het verhaal van de bunker is verbonden met verschillende facetten van vijftig roerige jaren. Het vestingwerk vertegenwoordigt niet alleen een historische waarde voor Hilversum, maar voor geheel Nederland. Het nageslacht verdient het dan ook dat deze bunker als stille getuige behouden blijft.

²⁹ Om de staf van de *Wehrmachtbefehlshaber* tegen geallieerde bombardementen te beschermen werd besloten om op het Rudelshheimcomplex diverse bunkers te bouwen. In eerste instantie namen Christiansen en zijn *Führungsstab* hun intrek in de villa's en gebouwen rond de Verdilaan. In mei kwam het bevel dat alle staven zich te allen tijde in hun bevelsbunkers moesten bevinden. De eerste luchtaanval op de bunkers werd uitgevoerd op vrijdag 29 december 1944. Enige maanden daarna week Christiansen met zijn staf uit naar Emmen en bood de bunker na hem onderdak aan de *General der Infanterie* Günther Blumentritt die vanaf 28 januari 1945 het bevel voerde over het *Armee-Oberkommando* 25.

Kerstmis en nieuwjaarsdag 1944 -1945

Met de kerst bezocht Loes van Overeem de ziekenbarak, ontstak daar meegesmokkelde kaarsen en las aan de zieken enkele kerstverhalen voor. Voor iedere patiënt had ze een opbeurend woordje. Nadat in de nacht van oud op nieuw enkele gevangenen kans hadden gezien om te ontsnappen, werden om zeven uur 's morgens op nieuwjaarsdag de gevangenen hun bed uitgeranseld en de appèlplaats opgejaagd. Kotälla verving die dag de commandant en leidde met de Nederlandse SS'er B.J. Westerveld het strafappèl, zeer tot zijn genoegen. Eerst beval hij iedereen: Liggen, opstaan, liggen, opstaan. Aan één stuk door schreeuwde hij zijn commando's over zijn slachtoffers heen. Na onbepaalde tijd dwong hij iedereen te "robben". Dan moesten de gevangenen zich liggend op hun buik voortbewegen op hun ellebogen, heen en weer over de appèlplaats, duizend à twaalfhonderd man tegelijk. Naast elkaar, langs elkaar, achter elkaar en over elkaar heen. Terwijl andere Duitsers er met hun knuppels lukraak of heel gericht op los sloegen, danste de ondercommandant Kotälla tussen de besmeurde en over de kapotte lijven heen, zich verblind door waanzin afreagerend op alles wat voor zijn voeten kwam. Dit ging zo uren door, waarna de gevangenen, waarvan velen gewond waren en gebroken ledematen hadden, nog eens uren achtereen gedwongen werden voor straf op de appèlplaats te staan. Middageten werd er die dag niet uitgereikt en pas uren later werd het hen toegestaan hun wonden te laten behandelen en verbinden. Nieuwjaarsdag negentienhonderd-vijf-en-veertig.³⁰ Hoewel Van Overeem juist in die periode zo ziek werd dat zij enige weken het bed moest houden, werden de werkzaamheden zo goed mogelijk voortgezet.

De overdracht van kamp Amersfoort aan Loes van Overeem en de bevrijding van Kamp Amersfoort

De nadagen van het PDA

Het einddoel, de nederlaag van Hitler-Duitsland, was al in zicht. Nadat op D-Day - 6 juni 1944 - de geallieerden op de Franse kust waren geland, volgde op 5 september van dat jaar de verwarring en chaos van Dolle Dinsdag. De laatste grote geallieerde operatie van dat jaar was de op 18 september 1944 in verraad gestrande operatie Market Garden. Na het verrassende en rampzalig verlopen Ardennenoffensief, ging op 8 februari 1945 vanuit het defensief de geallieerde opmars voor de lente uit van start. Al moest er nog veel strijd geleverd worden, de grote oorlog in de Oude Wereld liep op zijn eind.

Maar nog voor het zover was, werd het Rode Kruis als organisatie ernstig getroffen. Op 3 maart werden in Den Haag zowel het Bezuidenhoutkwartier, als het Korte Voorhout gebombardeerd. Hierdoor ontstond achter het huis van de Dienst een brand, waardoor uiteindelijk het hele pand werd verwoest. Personeel en omstanders wisten het meeste van de inventaris en goederen te redden, waarna dit werd overgebracht naar het nieuw gehuurde huis aan de Laan Copes van Cattenburgh. De volgende dag kwam Loes van Overeem naar de plek des onheils, ze prees ieders inzet! Besloten werd het pand aan de Laan Copes van Cattenburgh aan te houden als kantoor en het merendeel van de resterende levensmiddelen over te brengen naar Amersfoort.

Op 8 maart 1945 werden er op de schietbaan van het PDA nog 49 gevangen doodgeschoten - de eerste massale executie. Berg commandeerde zelf het executiepeloton. De executie zelf werd door Kotälla en enkele anderen op beestachtige wijze voltrokken. Op 15 maart vertrok het laatste transport van 250 gevangenen met bestemming Neuengamme. Tachtig procent van hen zou in de laatste oorlogsweken nog bezwijken. Half maart 1945 zetten de geallieerden een groot lenteoffensief tegen de Duitse legers in. Ook de strijd op ons grondgebied laaide weer op. De geruchten maakten de Duitsers nerveus en op 19 maart werd voor Kamp Amersfoort de alarmtoestand afgekondigd. Auto's werden startklaar gemaakt, de aanwezige dossiers massaal verbrand. Begin april werden 120 mannen, hoofdzakelijk zieken, ontslagen en door het Rode Kruis naar Utrecht overgebracht. Vijfhonderd landwachters die omstreeks 11 april het kamp waren binnengemarcheerd, waren op zondag 15 april al weer vertrokken. Vanaf die dag droeg praktisch iedereen weer zijn eerder in beslag genomen eigen kleding. De oorlogsonwikkelingen elders in het land waren in maart inmiddels zo ver gekomen, dat met de aanval van Generaal Montgomery op 24 maart de bevrijding van oostelijk Nederland werd ingezet. In april volgden de Achterhoek en Twente, waarna de drie noordelijk provincies van Duitsers werden gezuiverd.

Begin april ontsloeg men uit het kamp ongeveer honderd twintig zieken. Op 15 april begonnen de laatste voorbereidingen voor de overname van het kamp door mevrouw Van Overeem; ook van Duitse zijde werd de oorlog als verloren beschouwd. Op 17 april kon met de bezetting van Apeldoorn en Ede de Veluwe als bevrijd worden beschouwd. De oorlog liep op zijn eind.

De overname van kamp Amersfoort door het Rode Kruis

Ondergronds was er al enige maanden overleg geweest met illegale werkers en vertrouwde "prominenten" van het kamp. Vanuit het kamp kreeg Van Overeem bijstand van de enige daarin achtergebleven gijzelaar, Jhr. Mr. W.C. Sanders tot Essenburg, en de heren C. Haver Droeze en H.J. Baron van Asbeck. Bovendien liet zij zich dagelijks adviseren door de onder de gevangenen populaire kampouderste Joep Schols, zijn assistent en blokouderste, reserve-officier T. van Doorn en de kok Frans van de Berg. Dit drietal was eerder opgepakt en in het kamp opgesloten. In de week van 16 tot 21 april werd een groot gedeelte van de gevangenen uit het PDA ontslagen, met uitzondering van zeventig "zware gevallen" en 13 gegijzelden. Die werden onder leiding van Kotälla naar de Scheveningse gevangenis overgebracht. Van de ontslagen gevangenen waren de meesten door ondervoeding niet in staat om te voet naar hun families terug te keren. De door het hoofd van dienst genomen maatregelen bleken van enorm veel waarde. De in Amersfoort verzamelde geroutineerde helpers hielpen om de gevangenen over te brengen naar ziekenhuizen, onder meer in Utrecht en Amsterdam.

In die dagen had mevrouw Van Overeem een onderhoud met Dr. Schöngarth, die haar een op 19 april 1945 gedateerd document overhandigde, waarin de overdracht van het kamp aan haar als vertegenwoordigster van het Rode Kruis was geregeld.³¹

Herinneringen van Loes van Overeem

"Op 19 april 1945 is het kamp aan ons overgedragen. Met vijfhonderd betrekkelijk zwaar zieken, de een was er erger aan toe dan de ander, maar allemaal ziek. Dat hebben ze gedaan, omdat ik met dezelfde klem als toen ik er kwam, zei: dit zal geen tweede Vught worden. Hier wordt niemand doodgeschoten. Ik wil het kamp overgedragen krijgen.

Toen heeft SS-Brigadeführer und Generalmajor der Polizei Schöngarth het kamp met alle zieken aan mevrouw Van

³⁰ De aanloop naar de gebeurtenissen op deze dag vonden hun aanvang in de kerstdagen. Een jongen schreef stiekem een briefje naar huis, waarin hij meldde dat "we hier verrekken van de honger en alleen door de Rode Kruispakketten niet dood gaan". Toen dit briefje in handen viel van de kampleiding, beval kampcommandant Berg dat de gevangenen voorlopig helemaal geen pakketten meer mochten ontvangen. Trouw, speciale uitgave voor Midden Noord Holland, 20 juni 1945. Artikel: "In Amersfoort achter prikkeldraad".

³¹ Zie bijlage 3

Overeem overgedragen, als enige persoon die bevoegd was ... Nou, en toen zijn ze weggegaan en werd het niemandsland.

Aan de ene kant zaten de Engelsen, aan de andere kant de Duitsers die over en weer bleven schieten. Dag en nacht. En wij zaten er tussen in. Niet zo'n erg leuke tijd was dat. Maar we moesten daar wel blijven, tot de echte overgave in ieder geval.

Een gek voorval, wat ook niet iedereen kan waarderen, was, terwijl ze elkaar aan het beschieten waren en de prinses jarig was. Die commandant van de Duitsers die kwam nog wel eens het een en ander vragen en op een dag zei ik tegen hem: nu heb ik eens een verzoek aan u: onze prinses is vandaag jarig en zou u met wat saluutschoten willen afschieten? Toen zegt hij: maar we hebben wapenstilstand dus dat kan helemaal niet..."

Op 20 april om 21.00 uur reed de Duitse Commandant Berg in gezelschap van zijn secretaresse en staf van het kamp weg, om in Scheveningen het commando over het Oranje Hotel op zich te nemen. Zij namen 70 'zware' gevallen en 13 gijzelaars met zich mee. De SD wilde hen als onderpand houden. Binnen enkele ogenblikken hees Jacques van der Heijden de Rode Kruis vlag. Nog dezelfde avond hield mevrouw Van Overeem een toespraak tot alle kampbewoners. De tekst daarvan was door de hoofdredacteur van het Eindhovens Dagblad, Zoetmulder, op de schrijfmachine van kampcommandant Berg uitgetypt toen deze even een dutje deed. Toen ze bovenop een krakende stoel stond, werden de magere mannen om haar heen heel stil. Van Overeem keek even om zich heen, schraapte toen haar keel en zei: "Mannen van het PDA, eindelijk gaat het ogenblik aanbreken, waarnaar heel ons land, onze families en wijzelf wel het meest verlangd hebben. In Amersfoort kan nu weer de Nederlandse Rode Kruisvlag wapperen, en dit kamp is niet langer een *Polizeiliches Durchgangslager* van de Duitse bezetting. Ik dank God dat aan de door u geleden ellende een einde komt en dat ik als eerste van de buitenwacht u daarmee kan gelukwensen. Het gaat er nu om dat wij zo vlot mogelijk de liquidatie van dit kamp ter hand nemen. Het zal op een manier zijn, die én voor uzelf én voor de gemeenschap verantwoord is. Ik werk hier weer als vertegenwoordigster van het Nederlandse Rode Kruis, waarvan Prinses Juliana de presidente is. Ik zou u een minuut stilte willen vragen voor allen, die hier het leven lieten. Toont u Nederlanders, die herwonnen vrijheid waard te zijn. Leve het vaderland!" Hierna werd een minuut stilte in acht genomen, om de velen die hun leven op deze plaats hadden gelaten te gedenken. Vanaf toen heette het kamp niet meer *Polizeiliches Durchgangslager*, maar Rode Kruiskamp. Daar Amersfoort praktisch geheel door de Canadezen was ingesloten, werd besloten dat iedereen in het kamp moest blijven tot dat de bevrijding van ons land werkelijk een feit was. Onder leiding van Van Overeem, die nu commandant was van het Rode Kruiskamp, verbeterde de toestand op velerlei gebied; er kwam behoorlijk eten, er kon gedoucht worden en de medische verzorging werd ook beter. Vóór alles moest worden voorkomen dat gevangenen zich buiten het kamp begaven, want daarbuiten waren de Duitsers nog steeds de baas. Om hen binnen de poort te houden, het merendeel van de bewoners was ziek, werd het terrein bewaakt. In de eerste nacht gebeurde dit door de marechaussee uit Leusden en Amersfoort. Na haar vraag om assistentie aan de Amersfoortse politie kreeg ze vijf agenten toegewezen.

Herinneringen van Mr. H.J. baron van Asbeck

"Ik werd op een dag gevraagd mevrouw Van Overeem te willen helpen in Kamp Amersfoort. Daar begon ik mee op de dag dat het kamp door de Duitsers werd overgedragen aan het Nederlandse Rode Kruis. 19 april 1945. Mijn werk dat ik tot aan 1 juli van dat jaar heb gedaan, bestond uit allerlei bezigheden, in het bijzonder administratieve hand- en spandiensten. Ik wist al van haar instelling en menselijke betrokkenheid omdat mijn zuster Ima, die met vele anderen gevangen zat in het Oranjehotel, geregeld door mevrouw Van Overeem werd bezocht. Zij zat daar in één cel met Mies Boissevain, diens dochter Annemarie en nicht Mia. Mevrouw van Overeem deelde in de gevangenis niet alleen voedselpakketten uit, maar hielp op illegale wijze ook met het uitwisselen van berichten tussen mijn zuster en onze ouders. Loes was een vrouw die ik enorm heb bewonderd. Hoeveel er in deze chaotische tijd ook tegelijk gebeurde, er ontging haar niets en zij zorgde voor een ordelijke gang van zaken en in het bijzonder voor een redelijke voedselvoorziening en medische zorg voor iedereen die dat nodig had. Ook na afloop van de oorlog bleef ze zich geheel belangeloos inzetten voor haar medemens."

De eerste geallieerden in het Kamp

Nadat het kamp was overgedragen werd dit een bevrijde enclave in bezet gebied. Daaromheen duurde de oorlog voort. Om Amersfoort heen werd zelfs nog flink gevochten, op 24 april werd de stad nog langdurig gebombardeerd. Vlak bij het kamp was een Duitse batterij opgesteld, waarvan de commandant op 30 april kwam melden dat hij het vuren had gestaakt. Terwijl tot dan toe nog vier oudere Duitse soldaten de wacht bij de hoofdpoort van het kamp hadden gehouden, nam een afdeling van de Binnenlandse Strijdkrachten (BS) die dag omstreeks negen uur 's morgens de bewaking van het kamp over.³² Die organisatie was op 5 september 1944 bij Koninklijk Besluit opgericht. De Binnenlandse Strijdkrachten hadden zich al eerder ernstig zorgen om Kamp Amersfoort gemaakt. Hoe dan ook moest voorkomen worden dat net als in Vught op het allerlaatst nog gevangenen zouden worden afgevoerd of massale executies zouden plaatsvinden. Om het kamp heen werd daarom een buitenwacht gevormd, die ingeval van een ontruiming of excessen direct alarm zou slaan. Uit heel de omgeving zou dan de BS worden ingeschakeld. De BS, die zelfs beschikte over licht geschut, wist dat men in de minderheid zou zijn, maar wilde desondanks voorkomen dat de gevangenen alsnog iets zou overkomen. Zo heeft men ook verschillende transporten van gevangenen weten te voorkomen, twee keer door de spoorlijnen te laten vernielen.

Maar terwijl op 30 april enkele leden van de BS bewapend over het kampterrein liepen, ontstond er ineens een zeer gevaarlijke situatie. Hun aanwezigheid was blijkbaar bij de Duitsers bekend geworden, want onverwachts liep een hogere Duitse officier begeleid door een dertigtal soldaten het hek binnen. Deze officier was furieus en eiste op hoge toon van Van Overeem dat zij de gewapende mannen aan hem uit zou leveren. Een vlak bij Van Overeem staande wachtmeester van het Amersfoortse politiekorps, waarvan er ongeveer 25 lid van de BS was, is toen het kamp ingegaan

³² NBS. Bij Koninklijk Besluit van 5 september 1944 werden de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten opgericht. Het KB bepaalde dat alle vrijwilligers, aangewezen door erkende verzetsorganisaties als de Ordedienst (OD), de Landelijke Knokploegen (LKP) en de Raad van Verzet (RVV) werden beschouwd als militairen in de zin der wet en geacht te behoren tot de Koninklijke Landmacht; om aldus mee te strijden voor de bevrijding van Nederland. Eenheden, uit deze vrijwilligers gevormd, werden aangeduid als Binnenlandse Strijdkrachten en georganiseerd in negentien gewesten, ieder onder een gewestelijk commandant. De BS stond onder de bevelhebber van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten, prins Bernhard. Militair commandant was de kapitein der marechaussee J.L. Zegers. De BS waren gevestigd op de Beeksteinselaan 37 in Amersfoort. Omstreeks 17 mei werden bijna alle afdelingen van de BS overgeheveld naar het Militair Gezag (MG). Het gewapende onderdeel van de BS bleef voorlopig bestaan. Vele BS'ers hadden moeite met de nieuwe organisatievorm. Illegalen van het eerste uur hadden problemen met de later toegetroden BS'ers, vooral met degenen die zich pas na de bevrijding aangemeld hadden en dus tijdens de bezetting elk risico uit de weg waren gegaan. Al spoedig trokken de eersten zich terug. Anderen meldden zich aan als vrijwilliger voor de bevrijding van Nederlands Indië.

en heeft die twintig à dertig BS'ers tussen onze gevangenen geplaatst. Hun wapens werden direct verstoep en zichzelf voorzien van op het terrein toen onopvallende kleding, waardoor hun aanwezigheid voortaan onopgemerkt kon blijven. Door deze actie en het kordate optreden van Van Overeem vertrokken de Duitsers na enige tijd weer.

Herinneringen van Loes van Overeem

“Mij hebben ze toen meegenomen, de Laan 1914 af en op een goed moment weer terug laten gaan: Ach, lass das Weib doch gehen! De echte bevrijding kwam door de Canadezen en ik heb dus als kampcommandante het kamp aan hen over moeten dragen. Dat moest gepaard gaan met het achter elkaar opdrieken van drie borrels zo, ad fundum. Maar ik had in m'n leven nog nooit borrels gedronken en ik dacht: hoe doe ik dat? Ik begon aan m'n eerste... en toen merkte ik dat hij er gelukkig water in gedaan had. Hoe hem dat gelukt is, heb ik nooit begrepen, maar ik kreeg ze alle drie met water en ik heb ze zo leeg kunnen drinken. Die Canadees begreep het blijkbaar. Later heeft hij me ook gezegd: Then I saw a twinkle in your eyes. Hij moet gedacht hebben: dat zal wel moeilijk worden met die mevrouw de commandante.”

Op de avond van 4 mei kon er officieel worden aangekondigd dat de capitulatie een feit was en de oorlog ten einde. Op de ochtend van 5 mei 1945 stonden alle gevangenen om 8 uur 's morgens aangetreden op de appèlplaats, in carré om de vlaggenmast heen gegroeped. Wederom hield mevrouw Van Overeem, maar nu voor het laatst, een korte aangrijpende toespraak. Daarin wenste ze iedereen toe, [...] “dat jij ieder op uw plaats en in uw kring, zult kunnen medewerken aan het herstel van Nederlands volkskracht. Slaat allen uw handen ineen, om na terugkeer uw gezin weder gelukkig te maken, en er eendrachtig naar te streven de wonden van de Duitse overheersing te helen. [...] wees barmhartig, maar werk daarmee mede aan een rechtvaardige berechting van hen, die het Nederlandse volksleven in de oorlog hebben geschaad, doch laat u daarbij niet door persoonlijke haatgevoelens leiden. [...] Mogen ons aller daden in de komende tijd fier en klaar zijn, gelijk de kleuren van de Nederlandse vlag, die ik thans op deze historisch plek zal ontplooien.” Nadat in koor het Wilhelmus gezongen was, werden de zaken vlot aangepakt en al twee uur later vertrokken de eerste 97 mensen naar hun woonplaatsen Amersfoort, Utrecht, Amsterdam of Het Gooi.

Op 7 mei reden er onder luid gejuich twee oorlogscorrespondenten van de 1^e Canadesche legergroep door de poort, vlak daarna gevolgd door de eerste twee pantserwagens en een paar andere Canadese legerauto's. Aan hen droeg mevrouw Van Overeem officieel het kamp over. 's Middags werden er nog eens 217 mannen ontslagen en arriveerden er een aantal Engelse officieren en twee artsen in het kamp. Ze inspecteerden het hele kamp en namen vooral de hygiënische omstandigheden goed in ogenschouw. Daarna kregen weer 217 mannen ontslag, gevolgd door nog eens 43. Burgers die zich daarvoor vrijwillig aanmeldden, hielpen het kamp schoon te maken. Het zou nog een tijd duren voor de laatste gevangenen in staat waren te vertrekken. Hun lichaamsconditie was daarvoor te slecht en ook onvoldoende vervoerscapaciteiten waren hier debet aan. Van Overeem bleef tot de laatste gevangene vertrokken was. Spoedig na de bevrijding werd rond het kamp begonnen met het zoeken naar graven.³³ Er werden honderden lichamen opgegraven, waarvan er velen werden herbegraven op Amersfoortse begraafplaats Rusthof.

Op 1 september 1945 werd het kamp door het Militaire Gezag overgedragen aan Cees van Zwol, de commandant van het Bewarings- en Verblijfskamp Laan 1914. Loes van Overeem had haar taken in het kamp volbracht.

Herinneringen van Loes van Overeem

“[...] Wanneer ik nu aan deze vijf jaren terugdenk, dan weet ik dat wij, die in de kampen en gevangenissen hebben gewerkt - hebben MOGEN werken - alleen dan konden volhouden, wanneer wij met een vastberaden wil aan het werk bleven! Ons door niets lieten afschrikken! Dan alleen was het mogelijk om vol te houden - dan alleen konden wij bereiken, wat onbereikbaar scheen, wat soms zelfs onmogelijk leek. De bedreiging, het gevaar, dat altijd om ons heen was, de z.g. V-mannen, door wie wij werden nagegaan, konden wij alleen dan vergeten, wanneer wij deze weerloze gevangenen om ons heen zagen en daardoor wisten, dat zij ons dringend nodig hadden. Al de vreselijke terreur om ons heen, die wij moesten zien en meebelevden, gaf ons de moed om verder door te zetten.” In Amersfoort waren wij het langst. Dit kamp had de laatste hongerwinter onze voortdurende aandacht (Vught was toen al bevrijd). De ervaringen, die wij daar hadden opgedaan, gaven ons de moed om ons gewoon in Amersfoort te installeren, waardoor hier een tweede Vught werd voorkomen. Hierdoor was het onmogelijk, dat hier in Nederland een Dachau of een Buchenwald ontstond. [...] Ons werk kan alleen dan waarde hebben, wanneer wij ons bewust zijn, dat er in ons hart geen plaats kan en mag zijn voor haat en verbittering. Immers, wanneer wij allen bereid zijn barmhartigheid tegenover haat, en hulpvaardigheid tegenover wraak te stellen, wanneer wij steeds opnieuw bereid zijn anderen in nood waar ook ter wereld te helpen, alleen dan kan de door ons zo zeer begeerde bevrijding een Bevrijding van ons zelf zijn.”

Tot slot

Met de afloop van de oorlog kwam er geen einde aan haar humanitaire werk. Niet in het allerminst! Als hoofd Sociale zorg van het Nederlandse Rode Kruis bleef Van Overeem zich inzetten voor de medewerkers van de hulporganisatie en samen met hen hulp bieden aan mensen in nood. Ze bleef de catalisator en mensen mobiliseren ten gunste van haar levensopdracht, noden lenigen. Ze had een druk bezet sociaal leven en greep iedere kans aan om mensen en belangen aan elkaar te koppelen. Strijdbaar zoals altijd en doorlopend klaar om een klus te klaren. De eerste was er een die niet altijd begrepen is.

Met de bevrijding in zicht stelde een van de gevangenen voor om louter uit psychologische redenen door een ieder die ooit door het kampbeulentrion Berg, Westerveld en Kotälla of door een van hen was mishandeld, tenminste één oorveeg te laten uitdelen. Van Overeem was daarop tegen; zij bleef de apostel van geweldloosheid. Die instelling wordt nog eens extra bevestigd door het feit dat ze het niet alleen op kon brengen met “eigen” mensen die ter dood waren veroordeeld in hun laatste nachtelijke uren te praten, maar dit na afloop van de oorlog ook deed met hooggeplaatste Duitse officieren tegen wie een doodvonnis was uitgesproken. Terwijl de werkzaamheden van Loes van Overeem tijdens de bezettingsjaren onderwerp van gesprek bleven, werden tezelfdertijd de processen tegen de Duitse oorlogsmisdadigers voorbereid. Dat was in de periode, schrijft Hinke Piersma in haar boek “De Drie van Breda”, dat Loes van Overeem haar nieuwe werkterrein vond. Piersma: “In een brief van

³³ De slachtoffers die in de nabijheid van het kamp waren begraven, werden aanvankelijk geborgen door dokter A. van Anrooy van het Rode Kruis en begrafenisondernemer P.H. van Haselen. Wat later kwam deze zware taak te rusten op de schouders van majoor Siedenbergh van de Dienst Identificatie en Berging. Een aantal, reeds vrijgelaten, NSB'ers stelde zich beschikbaar om te assisteren bij de bergingswerkzaamheden.

het dagelijks bestuur van het Nederlandse Rode Kruis aan de minister van Justitie verklaarde het Rode Kruis zich op 22 juni 1949 bereid te taak te vervullen die normaliter zou toekomen 'aan de te hunnen aanzien thans ontbrekende diplomatieke vertegenwoordiger of vertegenwoordigers ener beschermende mogendheid'."

Wederom onder de vlag van het Rode Kruis nam Loes toen de sociale verzorging van de Duitse gevangenen op zich. Van Overeem nam deze taak tot 1 januari 1952 waar.

In 1953 werd Van Overeem bij een ander soort hulpverlening betrokken. Zover kwam het toen in 1953 een vloedgolf de Zeeuwse en Zuid Hollandse eilanden overviel. Tijdens de watersnoodramp hielp Loes net als zoveel andere nationale en internationale Rode Kruishulpsters waar ze kon met het organiseren van allerlei soorten hulp.

Enkele jaren later wachtte haar een nieuwe taak. Een dagelijks weerkerende tragedie op Schiphol was de opvang van repatrianten uit Indonesië. Naar aanleiding van de politionele acties tussen 1947 en 1949 in Nederlands-Indië en daaropvolgend de Indonesische onafhankelijkheid kwam de grootste groep immigranten van na de Tweede Wereldoorlog op gang. Niet alleen Nederlandse staatsburgers en ongeveer 3.000 Chinezen werden gedwongen het land te verlaten, ook Indische Nederlanders (mensen van gemengd Nederlands-Indische afkomst) konden hun biezen pakken. Tussen 1945 en 1963 liep het aantal immigranten uit Indonesië op tot ruim 300.000, onder wie 255.000 Indische Nederlanders.

Vanaf 14 december 1957 tot aan 4 mei 1958 werkte Loes van Overeem vanuit een klein kantoorje op Schiphol en verleende hulp aan de stroom van voor het merendeel berooide immigranten die dagelijks op het gure platform van de luchthaven de Nederlandse bodem betraden, verarmd, verkild en verlaten. Vaak naamloos in leed tijdens een tussenstop op weg naar een onderduik in eigen cultuur en anonimiteit. Een daarbij aanwezige Rode Kruishulpster uitte destijds de gezamenlijk beleefde onmacht als volgt: "Ik heb", zo zei ze, "een groot gevoel van machteloosheid". Nederland heeft geen notie van het probleem waarmee we hier geconfronteerd worden. De watersnood leefde onder ons volk, de Hongaarse opstand bracht ons spontaan in beweging, maar de evacuatie uit Indonesië lijkt velen te ontgaan. En zo was het. Loes van Overeem zag het allemaal voor haar ogen gebeuren.

Loes van Overeem, die, net zo als anderen, zoals blijkt uit het onderzoek - dat mag nu heel duidelijk zijn - tijdens de oorlog welbewust een zeker soort van sociaal contact met de *Befehlshaber der Sicherheitspolizei* dr. Wilhelm Harster en andere al dan niet hooggeplaatste Duitse functionarissen als *Aussenstellenleiter* Willy Lages had gezocht, is daardoor haar hele verdere leven tegen weerstanden aangelopen. De reden waarom zij haar gehele leven en zelfs na haar dood door een aantal mensen - die nota bene van haar onbaatzuchtige hulpverleningswerk afwisten - bij voortdurend al dan niet openlijk bestempeld werd als een verdacht persoon, zonder dat iemand die verdachtmaking ooit hard heeft kunnen maken. Van Overeem leed onder de insinuaties, maar dat heeft haar er niet van weerhouden zich tot het eind toe vanuit haar Haagse werkkamer als hoofd Sociale verzorging om de medewerkers van het Nederlandse Rode Kruis te bekommeren. In 1948 werd ze voor haar inzet beloond met de medaille van het Rode Kruis.

De Henry Dunant Medaille

In het laatste jaar van haar leven besloot de *Standing Commission*, het overkoepelend orgaan van het Internationale Comité van het Rode Kruis en de Liga van Rode Kruis-verenigingen, Loes van Overeem te eren voor de wijze waarop zij de hulpverlening aan de politieke gevangenen in de Tweede Wereldoorlog tot stand had gebracht. Door de ziekte van haar echtgenoot en partner door dik-en-dun, Bob van Overeem, was Loes niet in staat om zelf in Genève de Henry Dunant Medaille in ontvangst te nemen.

Tijdens een aangrijpend onderdeel van de vergadering van de Raad van Gedelegeerden van het Internationale Rode Kruis in de eerste week van oktober 1979, nam op woensdag 3 oktober de toen in functie zijnde voorzitter van het Nederlandse Rode Kruis, jhr. G. Kraijenhoff, de hoogste Rode Kruis-onderscheiding namens haar in ontvangst. Die onderscheiding stelde het Internationale Rode Kruis in ter gelegenheid van haar 100-jarig bestaan. Zij wordt verleend voor zeer bijzondere diensten of daden van zelfopoffering jegens het Rode Kruis verricht, en wordt éénmaal per twee jaar aan ten hoogste vijf personen uitgereikt.

De voorzitter van de *Standing Commission* - Sir Evelyn Shuckburgh, een vooraanstaande Engelse diplomaat - memoreerde dat mevrouw Van Overeem grote risico's voor zichzelf had genomen en zich met niet aflatende ijver inzette om gevangenen van de dood te redden of hun gevangenschap te verlichten. Ook bracht hij naar voren dat mevrouw Van Overeem, die de eerste Nederlander was die met deze in 1965 ingestelde medaille werd geëerd, na de oorlog tot aan dan toe het Rode Kruis geheel vrijwillig was blijven dienen.

Na het overlijden van Bob van Overeem op 6 november 1979 in een Londens ziekenhuis stortte haar wereld in. Toen haar steun en toeverlaat, de man die haar zag lijden en leiden, die haar lief had en die de kunst verstond haar tot steun te zijn, wegviel, verloor zij haar evenwicht en daarmee de greep op haar leven. Loes van Overeem die altijd tussen mensen verkeerde kwam alleen te staan, werd ziek en overleed op 24 oktober 1980 eenzaam in een ziekenhuis te Leiden. Ze was thuis, want zoals ze wist en in al haar agenda's schreef: "*God heeft ons geen gemakkelijke reis beloofd, maar wel een behouden thuiskomst.*"

Aan het graf van Loes van Overeem

"Gedurende het laatste jaar van de bezettingstijd heb ik als gemachtigde van het hoofdbestuur van het Nederlandse Rode Kruis bij de zogenaamde Dienst voor speciale Hulpverlening met Loes van Overeem nauw samengewerkt in haar arbeid ten behoeve van de politieke gevangenen. Eerst aan de Prinsessegracht bij het Bureau samen o.a. met Valéri Laman Trip en Allard van der Borch, daarna, de laatste 8 maanden van de bezetting.

Op een van de slagvelden die zij beheerste, in het concentratiekamp Amersfoort, in een kleine Rode Kruisgemeenschap o.a. met Bob, Gijs van Hardenbroek en Pim Noordhoek Hegt, in de laatste tijd ook Henk van Asbeck.

Haar heb ik dus bijgestaan in de hoogtij van haar levenswerk gedurende de hongerwinter 1944/1945. (Met inbegrip van de brand in de opslagplaats van onze levensmiddelen aan het Lange Voorhout in Den Haag, na het rampzalige bombardement op het Bezuidenhoutkwartier). Door haar werk van levensmiddelenvoorziening aan de Nederlandse verzetsstrijders, tezamen met talrijke helpers en helpsters verricht, heeft zij het leven van honderden zo niet duizenden gered.

Dat werk is gekenmerkt door welhaast onbegrijpelijk bovennatuurlijke gaven: Van persoonlijke moed en bereidheid tot zelfopoffering tegenover de halsstarrige autoriteiten. Van onverzettelijke wil om hulpbehoevenden bij te staan, en ze te redden (o.a. van de dood, in bepaalde gevallen door haar persoonlijke inzet). Gave van tact en handigheid die haar autoriteit gaven tegenover zowel nazi's, als Nederlanders. Zij volgde haar feeling, identiteit, intuïtie, onfeilbaar en efficiëntie. Gaven naar

toewijding en liefde bij het volvoeren van een opdracht. Een opdracht van mensen van naastenliefde. Deze ging haar boven alles. Bob van Overeem was haar onvervangbare partner. Zijn dood heeft zij geestelijk niet kunnen overleven. Het is een geluk dat zij hem zo spoedig heeft gevolgd. De laatste jaren zijn voor haar erg moeilijk geweest. Haar levensopdracht had zij vervuld. Zij heeft nog een voorbereiding overdacht tot te organiseren hulpverlening in hernieuwde onverhoopte omstandigheden. Niet voldoende steun hiervoor betekende een teleurstelling. Zij voelde zich in de vergetelheid geraken. Grote voldoening: De Henri-Dunant onderscheiding van het Internationale Rode Kruis, 3 oktober 1979. Intussen bleef Loes de verstandige metgezellin van Bob, en een trouwe vriendin voor heel velen. Zij leefde hoofdzakelijk in haar waardevol verleden en zij bleef afhankelijk. Zo willen wij haar nagedachtenis herdenken. Met moed, beleid en trouw heeft Loes van Overeem naast haar echtgenoot een levenstaak vervuld die een geestelijk monument zal blijven in de geschiedenis van de Nederlandse Verzetsstrijders."

Jonkheer Mr. C.J.A de Ranitz, grafrede bij de teraardebestelling van Loes van Overeem-Ziegenhardt op 29 oktober 1980

Met dank aan iedereen die mij van advies heeft gediend of mij op andere wijze geholpen heeft en daarmee hielp deze bijdrage te realiseren. Het auteursrecht van dit artikel wordt uitdrukkelijk voorbehouden. Gehele of gedeeltelijke overname is alleen toegestaan na voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

© januari 2007 karel kreuning

Geraadpleegde literatuur:

- Aantreden** 1945-1955, tien jaar Expogé
- Aalders Gerard**, 'Het archief over de oorlog is een mijnenveld', in: De Volkskrant (4-5-1994)
- Armando, Hans Verhagen, Maud Keus**, De Geschiedenis van een Plek, Concentratiekamp Amersfoort, uitgave 1980, Uitgever De Bezige Bij, Amsterdam
- Assem Hein van den**, "De evacuatie van Breda" in: *De Oranjeboom* XLVII (1994)
- Bakker Joop J.** De Burgemeesters van Breda in het laatste oorlogsjaar 1944, Jaarboek Oranjeboom 53 (Breda, 2000)127-158
- Bergen, Leo van**, De Zwaargewonden eerst, Het Nederlandse Rode Kruis en het vraagstuk van oorlog en vrede 1867-1945, Erasmus Publishing, Rotterdam 1994, ISBN 90 5235 072 8
- Beuningen Charlotte van**, Een nieuwe Wereld voor onze kleinkinderen, Ten Have N.V., Amsterdam 2^e druk 1970
- Beus J.C. de**, De geheime infomant Berlijn 1939-10 mei 1940, Uitgeverij Ad Donker Rotterdam, 1977 ISBN 90 6100 212 5
- Brekemans Frans & Peter Schouten**, Van Singel naar Gracht, Uitgeverij De Stem
- Bremmers, Joep e.a.**, De commandobunker in Hilversum, Hoofdkwartier van de Atlanticwall in Nederland, Uitgeverij Nieuw Weerdinga, Fortress Books, met biografieën van de bevelhebbers General der Flieger Christiansen en Generaloberst Blaskowitz, ISBN 90 7639603 65
- Bloemhof, J.L.**, Amersfoort '40-'45 deel I-II uitgave 1990, 1995, Bekking & Blitz Uitgevers Amersfoort
- Bloemhof, J.L.**, Amersfoort '40-'45 uitgave 2005, Bekking & Blitz Uitgevers Amersfoort
- Boellaard W.A.H.C.**, De Angst voor lafheid, Dagboek over oorlog en verzet, Kok Voorhoeve, 1997, ISBN 90297 1449 2
- Breda en omstreken in de Tweede Wereldoorlog**, de evacuatie, deel 1, 2 en 3
- Brouwers Jan J. drs.**, Broodnodige Hulp, Organisatie van materiële hulpverlening aan het Kamp Vught 1943-1944, Drukkerij Grasso BV te Vught
- Brouwers Jan J. drs.**, 125 jaar Rode Kruis in Breda en Omgeving 1870-1995, Gemeentearchief, Breda 1995, ISBN 90 5391 015 8
- Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945**. Verslag houdende de uitkomsten van het onderzoek (Den Haag 1949-1956)
- Fijnaut C.J.C.F. Prof.Dr.**, Voorproeven van een geschiedenis van de Nederlandse politie, een studie ontleend aan Cyrille Fijnaut: 'Opdat de macht een toevlucht zij?' Een historische studie van het politieapparaat als een politieke instelling', Antwerpen-Arnhem, 1979. Prof.dr. Cyrille Fijnaut, Universiteit Tilburg 2001.
- Frijtag Drabbe Künzel**, Geraldine, von, Kamp Amersfoort, uitgave 2003, NIOD, Amsterdam.
- Gennep R.O. van**, Dienst voor Speciale Hulpverlening van het Nederlandse Rode Kruis, Den Haag-Augustus 1945
- Vught, ISBN 90 803199 10
- Gerritse Theo**, De ploert Hans Albin Rauter en de correcte ambtenaar Wilhelm Harster, Uitgeverij Aspekt 2006, ISBN90 5911 214 8
- Heusden J. mr.**, Het Nederlandse Rode Kruis in de Tweede Wereldoorlog, geschreven (doch niet uitgegeven) in opdracht van het Hoofdbestuur door de op 1 januari 1946 afgetreden secretaris-generaal der Vereniging, Mr. J. Heusdens, 's-Gravenhage 1947. Archief Nederlandse Rode Kruis, Den Haag
- Jong L. de**, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, 's-Gravenhage/SDU uitgeverij 1988, ISBN 90 12 05730 2
- Jong L. de**, [de Londense] Vrij Nederland, Een fascinerende selectie uit de jaargangen '40-'45, Skarabee B.V., Laren 1970, ISBN 90 6071 115 7
- Karthus A.J.M. sr.**, Snijden, Knippen en Knopen, Van Beeck Drukkerij (B) 1997, ISBN 90 9010753 3 (privé-uitgave)
- Klinkenberg Wim**, Buitenlandsche zaken. Historiën uit de Tweede Wereldoorlog. In de Knipscheer, Amsterdam, 1991, ISBN 90 6265 349 9
- Kogon Eugen**, De SS-Staat, het systeem van Duitse Concentratiekampen, Oorspronkelijk bij Kindler Verlag GmbH, München 1974, De Bataafse Leeuw, Dieren 1984
- Middelkoop Teo van**, Een soldaat doet zijn plicht, Generaal H.J. Winkelman, zijn leven en betekenis als militair, Zaitbommel 2002
- Nationaal Archief**, Het Vaderlandse Geschiedboek, Waanders Uitgevers, ISBN 90 400 8888 8
- Perrick F.mr.**, Politie in Nederland, W.E. Tjeenk Willink-Zwolle 1982, ISBN 90 271 1985 6
- Piersma Hinke**, De Drie van Breda, Uitgeverij Balans, 2005, ISBN 90 5018 6610
- Rode Kruis**, 's-Gravenhage, in samenwerking met Uitgeverij G.F. Callenbach N.V., Nijkerk 1967
- Rombach J.H. mr.**, Nederland en het Rode Kruis, De Bataafse Leeuw, Amsterdam 1992, ISBN 90 6707 227 3
- Heere, Peter H. & Vernooij Arnold Th.**, De Eerebegrafplaats van Bloemendaal, Sdu Uitgevers, Den Haag, Stichting De Eerebegrafplaats te Bloemendaal, 2005, ISBN 90 12 904 85 2
- Roon G van dr.**, Een Commissaris in het verzet, Uitgeverij Voorhoeve –Kampen 1999, ISBN 90 297 1647 9
- Sanders P. mr.**, Het Nationale Steunfonds, Bijdrage tot de financiering van het verzet, 1941-1945, Martinus Nijhoff Den Haag 1960
- Schulten J.W.M.**, De geschiedenis van de Ordedienst, Sdu uitgevers, Den Haag, 1998, ISBN 90 12 08633 7
- Verschuieren J.-Claes F.**, Groot Encyclopedisch Woordenboek, Standaard Uitgeverij N.V., Antwerpen 1996, ISBN 90 75 56606 9
- Verspyck, Jhr. G.M.**, Het Nederlandse Rode Kruis (1867-1967) Uitgave ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan door het Nederlandse Rode Kruis i.s.m. Uitgeverij G.F. Callenbach N.V. Nijkerk 1967

Vughts Historisch Museum en de Stichting Nationaal Monument Kamp Vught, Drukkerij Dröge bv, Vught. Eerste uitgave 1984, 2^e 1990 en de 3^e en herziene uitgave 1996

Wakker D.H.G., Dit gebeurde in de Weteringschans, N.V. Int. Uitgeversmij Het Wereldvenster, Amsterdam 1951,

Weber E.P., Gedenkboek van het Oranjehotel, Studio Pieter Muller, Amstelveen 1982, 3^e druk, ISBN 9070393 10 7; Het Oranje Hotel, E.P. Weber, Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam 1946.

Winkler Prins Encyclopedie van de Tweede Wereldoorlog, Amsterdam Elsevier, Brussel

Wolf Rob, Een doolhof van eeuwen, Zeven eeuwen ziekenzorg in 's-Hertogenbosch, van Groot Ziekengasthuis tot Bosch Medicentrum, Uitgeverij SUN, Nijmegen 1995, ISBN 90 61685818

Zanten Gert van, Vught, het kamp en de mensen, Rode Kruisafdeling Vught, RotogravureMij NV Amsterdam

Archieven:

Archief Eemland Amersfoort

Archief Fraters CMM, Tilburg.

Archief Gedenkplaats Haaren

Archief Nationaal Monument Kamp Vught

Bureau voor Geschiedschrijving, Rob Wolf, Nijmegen

Defensie Interservice Commando / Commando Diensten Centra, Kerkrade

Koninklijke Bibliotheek Den Haag

Nationaal Archief Den Haag

Nederlands Instituut Militaire Historie Den Haag

NIOD Amsterdam

Medische Bibliotheek Utrecht/MBU

Ministerie van Justitie, Afd. Doc. Informatievoorziening, Semi-statisch archief, Den Haag

Oorlogsarchief Nederlandse Rode Kruis Den Haag

Regionaal Archief West-Brabant

Stadsarchief Breda

Stadsarchief 's-Hertogenbosch

BIJLAGEN

Bijlage 1: Brief van Mevrouw A.M. Le Cosquino de Bussy – van der Lelie aan Rauter op 17 januari 1943.³⁴

Amsterdam, 17 januari 1942

Aan de heer opperbevelhebber van de SD Rauter,

Den Haag.

Zeer geachte heer opperbevelhebber, Zeker heeft de heer opperbevelhebber van de S.D., dr Harster, u informatie over mij willen geven. Na het afgeven van mijn papieren (schrijven over verdienstkruis van februari 1919 en schrijven van de commandant van *La Croix Rouge* van augustus 1940) kreeg ik van hem toestemming om met de ter dood veroordeelden te bidden, hun pakketten te brengen en zwangere vrouwen, die in detentie waren, bij te staan. Ik ben ervan overtuigd dat er over mijn manier van werken geen klachten bij u zijn binnengekomen.

Nu heb ik een dringend verzoek aan u en ik verzoek u met klem om mevrouw van Lonkhuyzen, die u dit schrijven zal overhandigen, een positief antwoord te geven.

In het tijdschrift *Das Reich* las ik vorige week: "Russische concentratiekampen zijn een afgesloten hel." Ik moet u er nu op attent maken dat na Amersfoort nu ook Vught toch een dergelijke hel is. Nadat ik in Amersfoort de vreselijke rij gevangenen heb zien wegtransporteren, begaf ik mij naar de commandant in Vught, dr Hermann, die toegaf dat de gezondheidstoestand van de *Missetäter* slecht was, de commandant dreigde me te arresteren als ik daar over zou durven te spreken.

Goed, geachte heer Rauter, als u dat voor noodzakelijk houdt, laat u mij dan opsluiten, maar ik wil u wel een keer zeggen dat wat er tegenwoordig in Vught gebeurt menonwaardig is, zoals dat in de afgesloten hel in Rusland kan voorkomen. Hier sterven ongeveer 50 mensen per dag, terwijl het er hooguit 1 of 2 zouden mogen zijn. Hier wordt geleden zoals nog nergens in Nederland, en ik weiger te geloven dat u precies geïnformeerd bent over hetgeen zich daar afspeelt. Verder protesteer ik ertegen dat men deze mensen misdadigers noemt. Politieke gevangenen zijn geen misdadigers en hoewel ik te oud ben om mij met politiek bezig te houden, lijkt het me logisch dat hun door het Rode Kruis hulp wordt gegeven.

Zoals men me vertelt, is het Nederlandse Rode Kruis verboden om gevangenen te ondersteunen; wilt u en kunt u mij – als in Duitsland bekende zuster van het Rode Kruis – niet toestaan om de situatie voor de gevangenen en daardoor ook voor u te verbeteren.

Geachte heer Rauter, geloof u mij, u kent de trotse, onbuigzame en sterke wil van de Nederlanders niet. Duitsland zal naast iedere Nederlander een Duitser moeten posteren om ons in bedwang te houden, als men onze vaders, broers of kinderen, die maar zo'n beetje liefde voor hun land te hoeven tonen om te worden gevangengenomen, zo behandelt dat ze van honger en ellende doodgaan. Weet men dat in Berlijn, en heeft Duitsland daar zoveel soldaten voor over?

In de naam van de menselijkheid vraag ik u als oude onschadelijke moeder, laat u mij voor mijn landgenoten doen, wat ik toch vroeger voor uw land heb gedaan, laat u mij gevangenen helpen.

Ik heb voor u onbekende en niet bereikbare bronnen, laat u mij een paar dingen in het kamp brengen en laat om Gods wil de Nederlandse artsen in het kamp hun medegevangenen helpen en staat u toe, dat zij mij een lijst geven met datgene waarvan zij wensen dat ik het daar naartoe kan brengen.

Vooraf, geachte heer Rauter, geeft u toestemming om datgene, waarom ik dr Harster al drie maanden verzoek, staat u toe dat de verwanten de gevangenen in de kampen pakjes mogen sturen. U zult zien dat dan het sterftcijfer lager wordt en inspecteert u een keer zelf de concentratiekampen en verbiedt u, dat mensen geslagen worden. Ik wacht uw beslissing op mijn adres (Bernhard Zweerskade 15, Amsterdam) in spanning af.

Internationale Rode Kruis zuster. (vertaling november 2006: D.M. Oudesluis/Stichting Hollandreid)

Bijlage 2: Brief van 1 mei 1943 van Loes van Overeem aan dr. W. Harster over wantoestanden in Duitse concentratiekampen

De heer dr. W. Harster,

Generaal-majoor van de politie

SS-Brigadeführer, bevelhebber van de Sicherheitspolizei en de SD

Binnenhof 7,

Den Haag.

Terugkomend op het onderhoud dat ik met U op 21 april na het bezoek van mijzelf en mijn man in Vught mocht hebben, en waarin ik U slechts oppervlakkig kon berichten, wil ik nu proberen om U wat nader te informeren over ons bezoek en de zowel in het kamp als in Vught gevoerde besprekingen.

Ik geef er de voorkeur aan om dit schriftelijk te doen, in de eerste plaats omdat ik in dit schrijven enkele dingen meedeel, die mij mondeling meer moeite zouden kosten, en in de tweede plaats omdat het niet gemakkelijk is om in een bespreking alles aan bod te laten komen wat je toch zo graag zou willen meedelen, en in de derde plaats omdat ik door middel van een brief niet zo veel beslag hoeft te leggen op Uw tijd.

Vanzelfsprekend hecht ik er veel waarde aan om u ook mondeling over mijn bezoeken in Vught te spreken – maar wanneer we een brief als basis voor een eventuele bespreking hebben, kan dit misschien vruchtbaarder zijn.

Ik neem aan dat het volgende U bijzonder zal interesseren en wel omdat wij beiden in de gesprekken, die we met U mochten voeren, hebben gezien dat het Uw wens is dat de concentratiekampen in Nederland, die immers onder Uw bevel staan, op de juiste wijze functioneren, dat daar een strenge discipline heerst maar dat de omstandigheden ter plaatse rechtvaardig, hygiënisch en vooral menselijk zijn.

³⁴ PEC A B , bijlage 57

Ik laat nu zowel onze persoonlijke observaties en meningen als datgene, dat we van anderen – en wel serieuze, betrouwbare personen die zonnig bereid zijn, te getuigen - hebben gehoord, volgen.

- 1) De zieken, ook de zeer ernstig zieken, liggen meestal helemaal naakt op stromatrasen onder maar een enkele deken en hebben hoofdkussens noch beddengoed. Daardoor hebben zij in de afgelopen winter oneindig meer moeten lijden dan nodig. Mocht U dat wensen, dan zouden nachtgoed, bedgoed, kussens, kussenslopen enz. die nodig zijn, kortom, alles wat niet van de Joodse ziekenhuizen betrokken kan worden, door ons (het Rode Kruis) bezorgd kunnen worden.
- 2) De complete medische verzorging staat onder de directe leiding van een arts, die – hoewel hij op ons beiden een niet onsympathieke indruk maakte – op ons de indruk maakte, niet op zijn zeer zware taak berekend te zijn.
- 3) In het kamp bevindt zich een uitstekende chirurg, dr Wamstekker, die voor zover ons bekend slechts bijzonder weinig of in het geheel geen chirurgisch werk in het kamp mocht uitvoeren en dat nog wel terwijl zich in het kamp geen Duitse chirurg bevindt. Daardoor worden patiënten die een acute chirurgische behandeling nodig hebben, niet geopereerd en dat soms met catastrofale gevolgen. Als voorbeeld noem ik het geval met de jonge Wessels, wiens been onlangs in het ziekenhuis van 's Hertogenbosch moest worden afgezet, enkel en alleen omdat de arts hem niet deskundig had behandeld.
- 4) In het kamp komt zeer veel homoseksualiteit voor, wat vaak te herleiden is tot het feit dat er wegens plaatsgebrek soms twee of drie gevangenen in een bed moeten slapen. Bijzonder treurig lijkt in dit opzicht het gedrag van de blokoudsten (de Kapo's) te zijn, die vaak meerdere malen per dag bloedjunge jongens misbruiken en laten mishandelen, als ze zich daartegen verzetten. De blokoudsten (daar zijn mannen bij die zich al sinds 1933 in gevangenschap bevinden) hebben zich daar in die zin over geuit dat – hoewel ze weten dat slaan verboden is – ze zoveel slaan als ze willen, omdat niemand hier controle kan uitoefenen. Misschien is het U mogelijk om de zeer jonge gevangenen separaat van de blokoudsten te houden en ook de politieke en de asociale gevangenen van elkaar te scheiden.
- 5) In het kamp wordt geen reviersprekuur gehouden waarbij de arts de mogelijkheid heeft om de zieke en halfzieke gevangenen te selecteren. Daardoor lopen de zieken vaak dagenlang met hun ziekte rond – als die op een vroeger tijdstip zou zijn vastgesteld dan zouden vaak vele dingen vermeden hebben kunnen worden.
- 6) Er wordt dagelijks drie keer appel gehouden, wat telkens ongeveer een uur duurt. Het komt vaker voor dat zieke gevangenen, die niet in staat zijn om te lopen, door 2 of 3 personen naar het appel worden gedragen en dat ze na het lange appel zo uitgeput zijn dat ze in een kruiwagen weer teruggebracht moeten worden.
- 7) Het sterftecijfer is met name onder kinderen hoog.
- 8) Het komt herhaaldelijk voor dat gevangenen die ontslagen worden te ziek zijn om af te reizen.
- 9) Het zou zeer te wensen zijn om voor de zware gevallen onder de gevangenen het lazaret in 's-Hertogenbosch in te schakelen.
- 10) In het nieuwe ziekenhuis is naar onze mening de röntgenafdeling te klein om de benodigde apparatuur op te stellen, en de ingangdeuren van de verschillende ziekenkamers zijn te smal om de patiënten op brancards door te laten.

Het zou zeer te wensen zijn dat er twee keer per week een arts aanwezig is om röntgenopnamen te maken, net als in alle andere ziekenhuizen, en eveneens een deskundige om bloedpreparaten te verzorgen. Mijn man stelt zich als röntgenarts kosteloos ter beschikking en wel vier keer voor een hele dag per week. Hij is in staat om alle voorkomende röntgenopnamen te maken – wat hij momenteel ook in het ziekenhuis doet. Overigens stelt hij voor dat hij in zwaardere chirurgische gevallen professor Nuboer om advies mag vragen.

Ik ben van mening dat deze manier van werken alleen hulp en verlichting kan brengen als die voor de gevangenen ook van groot belang is en ze gerust gesteld worden door het feit dat ze met een Nederlandse arts in hun moedertaal over hun ziekte kunnen spreken.

Voor het bestrijden van tuberculose zou het wenselijk zijn om de patiënten een keer per maand te röntgenen, wat ook door mijn man gedaan zou kunnen worden – de hiervoor benodigde röntgenapparatuur zou door ons, het Rode Kruis, kosteloos kunnen worden ...

- 11) Hoewel de kwantiteit van de voor iedere gevangene ter beschikking gestelde calorieën als voldoende moet worden beschouwd, wordt in de omgeving van het kamp opgemerkt, dat zich rondom het kamp een organisatie van zwaarhandelaars heeft ontwikkeld, en wel met de voor de gevangenen bestemde voedingsmiddelen en ook met allerlei dingen die uit pakketten zijn gestolen. Het lijkt erop dat zich een systeem heeft ontwikkeld waarbij de blokoudsten de gevangenen laten ondertekenen, dat ze ontvangen hebben wat aan hen is gestuurd, maar dan slechts de helft afgeven terwijl de andere helft ofwel in de zwarte handel verdwijnt ofwel de blokoudsten zich dat allemaal toe-eigenen.

- 12) Gebleken is dat in het kamp meestal al dagen van tevoren bekend is wanneer iemand in een hoge positie op bezoek zal komen. Zo is bijvoorbeeld voor het bezoek van *SS-Gruppenführer* generaal-luitenant Rauter het hele kamp schoongemaakt en geschrobd, zodat alles een heel schone indruk maakte. De gevangenen kregen op de dag, waarop professor Nuboer en wij het kamp bezochten, zelfs suiker in hun koffie, wat nog nooit of alleen hoogst zelden het geval was geweest. Ik wil mijn brief eindigen in de hoop dat U zult inzien dat wij beiden alleen het allerbeste van ons en in ons willen geven om het lijden van mensen te verzachten en te ...

w.g. L. VAN OVEREEM (vertaling november 2006: D.M. Oudesluijs/Stichting Holländerei)

Bijlage 3: Brief van Schöngarth betreffende de overdracht van Kamp Amersfoort aan het Rode Kruis op 19 april 1945 c.q. Loes van Overeem.

De hogere *SS- und Polizeiführer*

bij de Rijkscommissaris voor de bezette Nederlandse gebieden

O.U. 19 april 1945

Het PD Amersfoort wordt tengevolge van de nadering van de vijand op bevel van de opperbevelhebber van de Nederlanden met 475 gevangenen (inclusief zieken) overgedragen aan de representante van het Nederlandse Rode Kruis, mevrouw Van Overeem om het kamp in eigen regie voort te zetten en te ...

Het kamp mag niet worden gebruikt als opvangkamp voor militaire of overige doeleinden en de kampcommandante mag in de voortzetting van het kamp op geen enkele wijze worden gehinderd. Op de met het oog op de voortzetting van het kamp voorhanden zijnde levensmiddelen brandstoffen en uitrusting mag evenmin door een Duitse dienst aanspraak worden gemaakt. De personen die zich in het kamp bevinden zijn vanwege het weigeren van de arbeidsdienst voor licht criminele gedragingen gearresteerd.

De heer A. van Overeem is als kamparts aangesteld.

Stempel van dienst

m.d.F.B.
(w.g. SCHÖNGARTH)
SS-Brigadeführer en generaal-majoor van politie

(vertaling november 2006: D.M. Oudesluijs/Stichting Holländerei)

Bijlage 4: Brief mr. A.A. Swane aan J.J.M. de Waal 25 oktober 1943

25 October 1943.

Den Hoogedelgestrengen heer J.J.M. de Waal, Lt. Kol. b.d.,

Princessegracht 27, 's-G RAVE N HAG E.

Naar aanleiding van eene bespreking met den heer A.D.A. van Overeem te 's-Gravenhage, heb ik de eer U te melden, Zaterdag j.l. de mogelijkheden van een te openen rekening met de Fa. F. van Lanschot, Bankierster alhier, te hebben besproken. Gezien het feit, dat het niet mogelijk is om nieuwe rekeningen te openen anders dan ten name van de Banken bekende personen of rechtspersonen, en mede gezien de nutteloosheid van preventieve maatregelen, is de vorm gekozen, dat de rekening zal staan ten mijnen name q.q. met als hoofd "Roode Kruis", bijzondere aangelegenheden. Als eenige gerechtigden tot deze rekening zullen kunnen optreden Uzelve en Mevrouw van Overeem. Een volmacht, die U onherroepelijk daartoe recht geeft, treft U hierbij aan. Door Uw toetreden door Uwe onderteekening, wordt deze volmacht eene definitieve. Zoals U uit het stuk ziet is daarin tegelijk den naam van Mevrouw van Overeem genoemd. U wilt haar en haar man dit stuk wel mede doen teekenen.

Wat betreft de verdere uitvoering kan ik U melden, dat de eenvoudigste weg ons leek, dat U een cheque-boek wordt toegezonden. Deze cheques, door U of Mevrouw van Overeem geteekend, moeten in den linker bovenhoek gemerkt worden met de letters R.K. en kunnen op elk moment worden aangeboden bij de Nederlandsche Handelsmaatschappij, Kneuterdijk, 's-Gravenhage.

Alle bankafrekeningen zullen aan Uw adres, Princessegracht worden afgezonden, zoodat alle stortingen en beschikkingen U bekend zijn. Voor de goede orde merk ik nog op, dat degenen, die door mij voor stortingen worden aangezocht, gevraagd zal worden over te maken op naam van het Roode Kruis, bijzondere aangelegenheden alzoo met weglating van "Mr. Swane q.q."

Zoodra de bovengenoemde volmacht terug is ontvangen, zal ik om de stortingen verzoeken.

Gaarne wacht ik Uw bericht en verblijf,

Bijlage a

Bureau

Hoogachtend, Uw. dw.

Mr. A.A. Swane.

Bijlage 5: Wijzigingsconcept na bespreking met Loeff op 14 februari 1944

De ondergeteekenden:

1. Het Hoofd van den Dienst voor Speciale Hulpverlening van het Nederlandsche Roode Kruis te 's-Gravenhage, Mevrouw L. van Overeem, na te noemen: partij ter eenre zijde.

2. Mevrouw Ch. van Beuningen-Fentener van Vlissingen, wonende te Vught, na te noemen: partij ter andere zijde.

in aanmerking nemende:

dat van partij ter eenre zijde, met uitsluiting van anderen, door de Deutsche Bezettingsautoriteiten is toevertrouwd en toegestaan de verzorging van de gevangenen in Nederland, zulks onder de persoonlijke verantwoordelijkheid en aansprakelijkheid in haren vollen omvang van partij ter eenre zijde tegenover de genoemde autoriteiten voor deze verzorging en de uitvoering daarvan;

dat partij ter andere zijde, sedert de instelling van het Concentratiekamp Vught tot voor kort, en later met volledige instemming en machtiging van het hoofdbestuur van het Ned. R. Kr. op eigen initiatief de verzorging van genoemde categorieën van personen op zich heeft genomen en daarvoor een belangrijke organisatie heeft opgebouwd en in stand gehouden;

dat het de partijen, gezien de verantwoordelijkheid van partij ter eenre zijde, wenschelijk en nuttig voorkomt, mede uit het oogpunt van werkverdeling, besparing en ter bereiking van het hoogst mogelijke nuttige effect van hun streven, hunne organisaties te coördineren en hunne verhouding te regelen;

verklaren te zijn overeengekomen als volgt:

1. Partij ter eenre zijde wijst bij deze partij ter andere zijde aan als onderafdeeling van haren dienst, speciaal voor het kamp Vught. Partij ter andere zijde zet hare werkzaamheden voort op gelijke wijze als tot dusver is geschied.

2. Alle pakketten, in het kamp Vught binnen te brengen, zullen aangemerkt worden als Roode-Kruis-pakketten; derhalve zullen deze pakketten niet als afzender de naam van partij ter andere zijde meer mogen dragen en evenmin door partij ter andere zijde voor meer dan de helft aan bepaalde personen worden geadresseerd. Deze pakketten zullen slechts mogen bevatten zoodanige zaken als door de leiding van het kamp zijn toegestaan en zooveel mogelijk gelijk van inhoud moeten zijn, zulks ter voorkoming van ontevredenheid bij de ontvangers. Het staat partij ter andere zijde vrij om geadresseerde pakketten te blijven gereed maken en te verzenden, mits deze verzending geschiedt over de post en derhalve niet op de wijze als onder 3.

3. De inbreng van deze pakketten geschiedt dagelijks, in aantallen in overleg met de Kampleiding vast te stellen. Het vervoer geschiedt met kisten en emballage ten name van het Roode Kruis, uitgezonderd Donderdags. Op iedere Donderdag zal indien zulks partij ter eenre zijde met haar vervoermiddel deze pakketten doen ophalen en deze zelve, tegelijk met de medicamenten en voorzieningen voor het ziekenhuis in het kamp binnenbrengen.

4. Partij ter andere zijde zal aan partij ter eenre zijde wekelijks verantwoording doen van de aantallen afgeleverde pakketten, zoomede van den gang van zaken. Alle tekorten voor het kamp Vught liggende op het werkgebied van p. t. a. zijde zullen, indien partij ter andere zijde zulks wenscht, in onderling overleg, tusschen partijen worden vastgesteld en door partij ter eenre zijde aan partij ter andere zijde worden vergoed. Middelen, door partij ter andere zijde te ontvangen voor dezen dienst, welke volgens het inzicht van beide partijen voor het kamp Vught niet kunnen worden aangewend, zullen door partij ter andere zijde aan partij ter eenre zijde worden overgedragen.

5. Partij ter andere zijde zal fabrikanten zoodra uitvoering is gegeven aan de regeling besproken in de gecombineerde vergadering van het Hoofdbestuur van het Roode Kruis - regeling Redelee - geen aanvragen om goederen doen. Partij ter eenre zijde verplicht zich, op de eerste aanvraag van partij ter andere zijde, om aan partij ter andere zijde ter beschikking te stellen of te doen stellen, alle zoodanige zaken, als noodig zullen zijn om het benodigde aantal pakketten gereed te maken en/of af te leveren, zullende derhalve door partij ter eenre zijde niet dan over partij ter andere zijde pakketten aan het kamp worden geleverd.

6. Partij ter andere zijde zal zorgdragen, dat op geen enkele wijze door de Bezettingsautoriteiten op de inhoud of de verzorging van de pakketten redelijke bemerkingen kunnen worden gemaakt en zich onthouden van eenige demonstratie ten aanzien van ontslagen gevangenen of gijzelaars.

7. Partij ter eenre zijde blijft tegenover de Bezettingsautoriteiten ten volle verantwoordelijk voor deze afdeeling van haren dienst onder partij ter andere zijde.